

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ - ΤΟΜΕΑΣ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΓΚΛΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ Η ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΗΣ»

ΦΡΑΓΚΟΥ ΜΑΡΙΑ (Α.Μ. 3212Μ014)

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**Η ΑΠΟΖΗΜΙΩΣΗ ΚΑΙ Η ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΘΥΜΑΤΟΣ
ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ ΤΩΝ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ**

Τριμελής επιτροπή:

Επίκουρη Καθηγήτρια Βλάχου Βασιλική (Επιβλέπουσα)

Ομότιμη Καθηγήτρια Αδάμ - Μαγνήσαλη Σοφία (Τμήμα Δημόσιας Διοίκησης)

Ομότιμος Καθηγητής Φαρσεδάκης Ιάκωβος

ΑΘΗΝΑ 2015

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	1
ΠΕΡΙΛΗΨΗ	4
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	5
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	7
Α. Η ΑΘΗΝΑ ΤΩΝ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ: ΙΣΤΟΡΙΚΟΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	10
Β. ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΘΥΜΑΤΟΣ, ΤΗΣ ΑΔΙΚΗΣ ΠΡΑΞΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΟΙΝΗΣ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΑΘΗΝΑ	21
Γ. Η ΕΠΑΝΟΡΘΩΤΙΚΗ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ.....	26
Ι. Ο ΘΕΣΜΟΣ ΤΗΣ ΔΙΑΙΤΗΣΙΑΣ	31
Δ. Η ΑΠΟΖΗΜΙΩΣΗ ΚΑΙ Η ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΘΥΜΑΤΩΝ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΕΓΚΛΗΜΑΤΩΝ.....	42
Ι. ΑΝΘΡΩΠΟΚΤΟΝΙΑ	43
ΙΙ. ΚΛΟΠΗ.....	52
ΙΙΙ. ΒΛΑΒΗ	56
ΙV. ΣΥΚΟΦΑΝΤΙΑ - ΕΞΥΒΡΙΣΗ	59
V. ΥΒΡΙΣ	61
Ε. ΕΙΔΙΚΕΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΘΥΜΑΤΩΝ ΣΤΗΝ ΚΛΑΣΙΚΗ ΑΘΗΝΑ ΚΑΙ Η ΑΠΟΖΗΜΙΩΣΗ ΚΑΙ Η ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥΣ.....	63
Ι. ΟΙ ΓΥΝΑΙΚΕΣ.....	64

II. ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ	73
III. ΟΙ ΔΟΥΛΟΙ.....	79
IV. ΟΙ ΜΕΤΟΙΚΟΙ	84
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	88
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	92
ΔΙΑΔΥΚΤΙΑΚΟΙ ΣΥΝΔΕΣΜΟΙ	96
ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ.....	97

«Αὕτη δέ σοι γῆς περίοδος πάσης. Ὅρᾳς ; Αἶδε μὲν Ἀθῆναι.»
«Τί σὺ λέγεις ; Οὐ πείθομαι, ἐπεὶ δικαστὰς οὐχ ὄρῳ καθημένους»¹

¹ Αριστοφάνης, Νεφέλαι 206-208, (μτφ. Μπένης Ηλ)., Μα: «Ἰδοὺ κι ο χάρτης κάθε γης...
εντεύθεν μὲν Αθῆναι» Στ: «Ἄμ δε; κανένας δικαστῆς παρῶν ἐδῶ δὲν εἶναι»

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στην Αθήνα της κλασικής εποχής, έχει αναπτυχθεί ένα πολύπλοκο σύστημα απονομής δικαιοσύνης που αποσκοπεί στην ικανοποίηση των αδικούμενων πολιτών. Στην προσπάθεια αντιμετώπισης του εγκλήματος η πόλις αποδίδοντας ιδιαίτερη σημασία στο θύμα, αναπτύσσει διάφορους τρόπους προστασίας και ικανοποίησης του, μέσω της αποζημίωσης, χρηματικής ή υλικής και της αποκατάστασης της ζημίας είτε παρέχοντας του τη δυνατότητα σε κάποιες περιπτώσεις να αντεκδικηθεί. Τα ένδικα βοηθήματα της εποχής, η «δίκη» και η «γραφή», ανταποκρίνονται σε αρκετά μεγάλο βαθμό στη διάκριση ιδιωτικού και δημόσιου αδικήματος, ωστόσο υπάρχουν αρκετές περιπτώσεις στο Αττικό δίκαιο που αναιρούν την συσχέτιση αυτή. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της ανθρωποκτονίας που αποτελεί στη σύγχρονη έννομη τάξη το κατ' εξοχήν αυτεπάγγελτο διωκόμενο αδίκημα. Στην αρχαία Αθήνα τόσο η με πρόθεση όσο και η από αμέλεια τέλεση της πράξης της ανθρωποκτονίας διώκεται με δίκη φόνου και όχι με γραφή φόνου. Αντίθετα, υπάρχουν άλλα αδικήματα, όπως η μοιχεία, μια κατ' εξοχήν ιδιωτική υπόθεση που διώκεται με γραφή μοιχείας, δηλαδή κάθε Αθηναίος πολίτης μπορεί να ασκήσει αυτή τη γραφή καθώς η μοιχεία θεωρείται ότι αφορά την πολιτεία, η οποία εξασφαλίζει μέσω της γραφής αυτής την καθαρότητα του σώματος των πολιτών της. Το είδος του ένδικου βοηθήματος χαρακτηρίζει τον τρόπο ικανοποίησης του θύματος. Έτσι στις δημόσιες «αγωγές» που ασκούνται με το βοήθημα της γραφής η ικανοποίηση του παθόντος είναι έμμεση καθώς η δικαστική απόφαση επιδικάζει πρόστιμο υπέρ της πόλης ή θανατική ποινή ή υποβίβαση του δράστη σε κατάσταση δουλείας. Αντίθετα, στις ιδιωτικής φύσεως αγωγές η δικαστική απόφαση άλλοτε επιδικάζει αποζημίωση υπέρ του παθόντος και άλλοτε διατάσσει αποκατάσταση της ζημίας του. Παράλληλα, σε αρκετές αγωγές υφίσταται η δυνατότητα επιδίκασης διπλής αποζημίωσης ικανοποιώντας τόσο την πόλη όσο και το θύμα. Τέλος, για την αποκατάσταση της βλάβης από κάποιες διαφορές, που δεν υπακούουν στη φύση της γενικής διάκρισης «δημόσιες» - «ιδιωτικές», το θύμα αλλά και οι συγγενείς του μπορούν να απευθυνθούν αφενός, στους αρμόδιους άρχοντες, είτε για την ειρηνική επίλυση της διαφοράς με συμφιλίωση είτε για την παραπομπή στο δικαστήριο σε περίπτωση αποτυχίας της πρώτης, και αφετέρου, στον ίδιο το δράστη και τους συγγενείς του προκειμένου να λάβουν μια μορφή αποζημίωσης (*αίδεσις*) που αντικαθιστούσε την ποινή του δράστη.

Λέξεις κλειδιά

αποκατάσταση-αποζημίωση-χρηματικές ποινές-δικαιώματα του θύματος

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το παρόν κείμενο αποτελεί διπλωματική εργασία η οποία εκπονείται στα πλαίσια του ΠΜΣ Εγκληματολογίας «Η Σύγχρονη Εγκληματικότητα και η Αντιμετώπιση της», του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών. Στόχος της εργασίας είναι η διερεύνηση της προστασίας του θύματος στην Αθήνα των κλασικών χρόνων τόσο με τη μορφή της αποζημίωσης όσο και με τη μορφή της αποκατάστασης. Μολονότι είναι δύσκολο να εντοπιστεί η ακριβής συνάφεια ανάμεσα στην επανόρθωση της βλάβης του θύματος από μια άδικη πράξη στην Αθήνα του 5^{ου} και 4^{ου} π.Χ. αιώνα με τις προβλεπόμενες από το σύγχρονο δίκαιο μορφές προστασίας του, κρίναμε ως σημαντική και σχεδόν αναγκαία τη σύγκρισή τους, προκειμένου να διαπιστώσουμε εάν και εφόσον υπάρχει μια διαχρονική σταθερά ως προς το πνεύμα που τις διέπει. Γνωρίζοντας ότι κάθε εγχείρημα σύγκρισης του συστήματος προστασίας του θύματος της Αρχαίας Αθήνας με τους σύγχρονους νομικούς θεσμούς ενέχει τον κίνδυνο διαφόρων επιστημονικών αναγωγισμών, εντούτοις πιστεύουμε ότι είναι σημαντικό να ανοιχθεί ένας «διάλογος» ανάμεσα στο Αττικό δίκαιο και τα σύγχρονα νομικά κεκτημένα αναφορικά με την προστασία του θύματος. Βέβαια το εγχείρημα αυτό δεν μπορεί παρά να είναι μερικό σε σχέση με τις τεράστιες απαιτήσεις που παρουσιάζει ένα θέμα αρκετά αδιερεύνητο επιστημονικά.

Θα ήθελα να ευχαριστώ ιδιαίτερα την Καθηγήτριά μου Βασιλική Βλάχου για την επίβλεψη της διπλωματικής μου εργασίας και για την σημαντική της βοήθεια κατά την πορεία της έρευνάς μου και τη συγγραφή της εργασίας.

Εκφράζω επίσης τις ευχαριστίες μου στην Ομότιμη Καθηγήτρια Σοφία Αδάμ - Μαγνήσαλη και τον Ομότιμο Καθηγητή Ιάκωβο Φαρσεδάκη, μέλη της τριμελούς επιτροπής για την υποστήριξη της διπλωματικής μου εργασίας. Οι παρατηρήσεις τους έδωσαν στο κείμενο την τελική του μορφή.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα διπλωματική εργασία ασχολείται με τη διερεύνηση των μορφών παρέμβασης, ιδιωτικής και θεσμικής, όσον αφορά στους τρόπους ικανοποίησης του θύματος μιας άδικης πράξης, είτε με την μορφή της αποκατάστασης, είτε της αποζημίωσής του στο δίκαιο της Αθήνας των κλασικών χρόνων. Στόχος μας είναι η παρουσίαση και αξιολόγηση της τότε πρακτικής της αποκατάστασης του θύματος και των μορφών εξέλιξής της, σε σχέση με τον θεσμό της αποζημίωσης και της αποκατάστασης, όπως τον γνωρίζουμε σήμερα (διαμεσολάβηση, διαιτησία, συνδιαλλαγή). Ειδικότερα, εξετάζοντας την ηθικοπολιτική φιλοσοφία που διέπνεε τον τρόπο επίλυσης των διαφορών δράστη και θύματος αλλά και τα κοινωνικά συμφραζόμενα της εποχής θα μελετήσουμε τον τρόπο που αξιολογούνταν η βλάβη/ζημία που προξένησε ο δράστης στο θύμα σε μια σειρά από αδικήματα.

Η εργασία βασίζεται στη βιβλιογραφική επισκόπηση και μελέτη των άμεσων και έμμεσων πηγών της αρχαίας ελληνικής γραμματείας, όπως νομοθετικά κείμενα, δικανικοί λόγοι, κωμωδίες, τραγωδίες, φιλοσοφικά και ιστορικά κείμενα.

Στο πρώτο κεφάλαιο εξετάζουμε το ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο διαμορφώθηκε το δίκαιο των κλασικών χρόνων μέσα από διάφορες κοινωνικές και πολιτικές μεταρρυθμίσεις.

Στο δεύτερο κεφάλαιο εξετάζουμε την έννοια του θύματος, ως αναπόσπαστο στοιχείο του εγκλήματος, όπως διαμορφώνεται στην Αρχαία Αθήνα. Παράλληλα, εξετάζουμε την έννοια και το ρόλο της ποινής ως

θεσμού για την ικανοποίηση του θύματος. Αυτή η εννοιολογική προσέγγιση καθίσταται χρήσιμη προκειμένου να αναδείξουμε τις διαφορές και τα κοινά σημεία, που παρουσιάζουν οι έννοιες: θύμα, έγκλημα και ποινή από την μια εποχή στην άλλη.

Στο τρίτο κεφάλαιο θα μιλήσουμε για την επανορθωτική δικαιοσύνη, εστιάζοντας στη φιλοσοφία του Αριστοτέλη, επιχειρώντας μια παράλληλη σύγκριση με τις σύγχρονες μορφές αποκατάστασης. Θα εστιάσουμε ιδιαίτερα στο θεσμό της Διαιτησίας, ο οποίος αποτελούσε κορυφαία θεσμική παρέμβαση για την ειρηνική επίλυση συγκρούσεων στους αρχαίους χρόνους αλλά και την ουσιαστική αποκατάσταση του θύματος.

Στα επόμενα κεφάλαια θα παρουσιάσουμε τις πρακτικές αποζημίωσης και αποκατάστασης που εμφανίζονται στην κλασική Αθήνα.

Στο τέταρτο κεφάλαιο, συγκεκριμένα, θα παρουσιάσουμε τις παράνομες εκείνες πράξεις και συμπεριφορές που κατά την αρχαιότητα σύμφωνα με το ισχύον δίκαιο γεννούσαν την ανάγκη για αποζημίωση του θύματος και τιμωρία του δράστη. Θα εξετάσουμε ιδιαίτερα τον τρόπο παρέμβασης της πολιτείας για την προστασία του θύματος και σε ποιο βαθμό οι ποινές και τα πρόστιμα που επιβάλλονταν στον δράστη στόχευαν στην ουσιαστική αποκατάσταση του θύματος.

Στο πέμπτο και τελευταίο κεφάλαιο θα αναφερθούμε ειδικότερα στην προστασία των θυμάτων που ανήκαν σε πιο ευάλωτες κοινωνικές ομάδες, όπως οι γυναίκες και οι δούλοι. Θα εξετάσουμε αδικήματα που σχετίζονται τόσο με την κοινωνική τους θέση όσο και με το φύλο τους, καθώς επίσης και την διαφορετική αντιμετώπιση από το νόμο, των ομάδων εκείνων των

πολιτών που στερούνταν των δικαιωμάτων του ελεύθερου Αθηναίου πολίτη.

Στο τέλος παρουσιάζονται τα συμπεράσματα αυτής της εργασίας με στόχο αυτή να αποβεί χρήσιμη σε όσους επιθυμούν να ενημερωθούν σχετικά με τους βασικούς θεσμούς της αποκατάστασης και αποζημίωσης του θύματος στην Αθήνα των κλασικών χρόνων.

A. Η ΑΘΗΝΑ ΤΩΝ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ:

ΙΣΤΟΡΙΚΟΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Η Αθήνα των κλασικών χρόνων είναι μια ιδιαίτερα σύνθετη και εσωτερικά διαφοροποιημένη κοινωνία, στην οποία συναντάμε ένα σύστημα πολιτικής ισότητας που εξασφάλιζε την κοινωνική γαλήνη και ισορροπία. Η πολιτική ισότητα στηρίζεται στις αρχές της ισονομίας, της ισοτιμίας και της ισηγορίας².

Η Αθηναϊκή κοινωνία αποτελείται από τρία μεγάλα σώματα ανθρώπων, τους πολίτες, τους ελεύθερους που δεν έχουν την ιδιότητα του πολίτη και τους δούλους. Η ιδιότητα του πολίτη ήταν κληρονομικό δικαίωμα, δηλαδή περνούσε από τον πατέρα Αθηναίο πολίτη στο γιό του, τουλάχιστον μέχρι τα μέσα του 5^{ου} π.Χ. αιώνα. Στην πορεία με την μεταρρύθμιση του Περικλή, απαιτούνταν και οι δύο γονείς να έχουν καταγωγή από την Αθήνα³.

Οι ελεύθεροι μη πολίτες ήταν οι γυναίκες, οι μέτοικοι και τα παιδιά. Οι γυναίκες αποκλείονταν από την πολιτική ζωή και η συμμετοχή τους περιοριζόταν στις θρησκευτικές εορτές. Οι Αθίδες σύζυγοι δεν είχαν δικαιοπρακτική ικανότητα και δεν μπορούσαν να λαμβάνουν σημαντικές

² «...μια ιδιαίτερη λέξη χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά στις αρχές του πέμπτου αιώνα π.Χ., η λέξη ισηγορία, που σήμαινε ελευθερία του λόγου όχι μόνο με τη συμβατική αρνητική έννοια της έλλειψης λογοκρισίας, αλλά με την ουσιαστική σημασία της ελευθερίας του λόγου, της δυνατότητας όλων να εκφέρουν γνώμη εκεί που μετρούσε και είχε σημασία, στη συνέλευση όλων των πολιτών. Δεν υπήρχε ανάλογη λατινική λέξη, διότι η μόνη παρόμοια ρωμαϊκή έννοια ήταν (τουλάχιστον στους τύπους) ισότητα και ελευθερία μεταξύ των *nobiles*, των ευγενών.», Finley M., *Η πολιτική στον αρχαίο κόσμο*, (μτφρ. Σοφία Βουτσάκη), Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1996, σελ.160-161. Βλ. επίσης Ηροδότου, «Ιστορία», Τερψιχόρη 5. 78.

³ Mac Dowell D. M., *Το Δίκαιο στην Αθήνα των κλασικών χρόνων*, (μτφρ. Μαθιουδάκης Γ.) Αθήνα, Παπαδήμα, 2003, σελ. 107.

κοινωνικές και οικονομικές αποφάσεις χωρίς την επίβλεψη ενός κηδεμόνα⁴, του «κυρίου» τους.

Οι μέτοικοι ήταν μια πληθυσμιακή ομάδα ελεύθερων ανθρώπων που δεν ήταν Αθηναίοι πολίτες⁵. Η πλειοψηφία των μετοίκων απαρτιζόταν από ξένους, οι οποίοι, εκμεταλλευόμενοι την οικονομική άνθηση της Αθήνας, έρχονταν για να κερδίσουν χρήματα, κατά κανόνα ασχολούμενοι με εμπορικές δραστηριότητες. Η ιδιότητα του μετοίκου αποδιδόταν μετά από ένα ορισμένο χρονικό διάστημα, ο ενδιαφερόμενος είχε δύο υποχρεώσεις πρώτον να έχει έναν «προστάτη» και δεύτερον να καταβάλει ένα τέλος, το «μετοίκιον»⁶. Παρότι μπορούσαν να διατηρούν στενούς δεσμούς με Αθηναίους πολίτες, η συμμετοχή των μετοίκων στην πολιτική ζωή και η δυνατότητα επηρεασμού της παρέμεινε μηδαμινή.

Οι δούλοι καταλάμβαναν την χαμηλότερη βαθμίδα στην κοινωνική οργάνωση. Αξιοποιούνταν από τον ίδιο τον ιδιοκτήτη τους, ο οποίος οικειοποιούνταν το προϊόν της εργασίας τους, ή νοικιάζονταν σε τρίτους προς ένα αντίτιμο που ισοδυναμούσε με ένα σταθερό εισόδημα. Οι δούλοι είχαν δικαίωμα να εξαγοράσουν την ελευθερία τους με τα χρήματα που μάζευαν από την εργασία τους ή μπορούσαν να απελευθερωθούν με τη βούληση του κυρίου τους. Έτσι λοιπόν, οι απελευθερωμένοι δούλοι ανήκαν

⁴ Fantham E., Peet Foley H., Boymel Kampen N., Pomeroy S.B., Shapiro A.H., *Οι γυναίκες στον αρχαίο κόσμο*, επιμ. Γκαστή Ε., μτφρ. Μπούρας Κ., 2^η εκδ., Αθήνα, Πατάκης, 2005, σελ. 6.

⁵ Δεκάζου - Στεφανοπούλου Φ., «Ου λαμβάνουσιν μισθόν αλλά μετοίκιον προσφέρουσιν, Ξενοφών, Πόροι, II,2. Οι μέτοικοι στην Αθήνα των κλασικών χρόνων», Τετράδια εργασίας, αρ. 26, Τμήμα Ψυχολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών 1998, σελ. 7.

⁶ Πιο αναλυτικά για τους μέτοικους βλ. παρακάτω, κεφ.V. Ιδιαίτερες κατηγορίες θυμάτων, Μέτοικοι, σελ. 84-87.

πια στην τάξη των «απελεύθερων», έχοντας πια τα ίδια δικαιώματα και τις ίδιες υποχρεώσεις που είχαν και οι μέτοικοι.

Οι πολίτες αποτελώντας το κύριο σώμα, ήταν οι μόνοι που κατείχαν το δικαίωμα συμμετοχής στις διαδικασίες λήψης πολιτικών αποφάσεων και οι μόνοι που είχαν τα δημοκρατικά προνόμια της ισονομίας και της ισηγορίας, καθώς και της εγγείου ιδιοκτησίας. Αντίθετα οι δούλοι και οι μη πολίτες δεν είχαν τα παραπάνω προνόμια. Η συμμετοχή τους τόσο στις λαϊκές συνελεύσεις όσο και στα διάφορα πολιτειακά σώματα ήταν απαγορευμένη. Επίσης απαγορευμένη ήταν και η παρουσία τους στο δικαστήριο, είτε ως ενάγοντες ή εναγόμενοι, είτε ως θεατές. Ειδικά αυτή η τελευταία απαγόρευση δημιουργεί ερωτήματα, σχετικά με τον τρόπο που οι δούλοι και οι μη πολίτες αντιμετώπιζονταν ως θύματα εγκληματικών πράξεων, τα οποία θα προσπαθήσουμε να απαντήσουμε στη συνέχεια της εργασίας.

Η κοινωνική ισορροπία σε μια κοινωνία όπως αυτή της κλασικής Αθήνας, όπως θα δούμε, προκύπτει μέσα από συνεχείς κοινωνικές, πολιτικές και ιστορικές αλλαγές.

Πρώτος ο Σόλων (περ. 634-560π. Χ.)⁷ προσπάθησε να εκσυγχρονίσει την Αθήνα χωρίς επανάσταση⁸. Η νομοθεσία του αποτελεί το ενδιάμεσο στάδιο ανάμεσα στη νομοθεσία του Δράκοντα και της κλασικής περιόδου. Κλήθηκε το 594/3 π. Χ. με έκτακτη διαδικασία να νομοθετήσει και για το έργο αυτό

⁷ Ο Σόλων πέθανε Το 560 π.Χ. και τον ίδιον χρόνο ο Πεισίστρατος καταλαμβάνει την εξουσία ως τύραννος . Κρίνοντας από την τυραννία του Πεισίστρατου και των διαδόχων του, που εγκαθιδρύθηκε το 561 π.Χ. και διάρκεσε ως το 510 π.Χ., οι μεταρρυθμίσεις του Σόλωνα φαίνεται πως δεν αντιμετώπισαν πλήρως τα προβλήματα που επιδίωκαν να λύσουν. Η ουσία τους όμως διατηρήθηκε και μετά το τέλος της τυραννίας και αποτέλεσε το θεμέλιο πάνω στο οποίο εδραιώθηκε η κλασική Αθηναϊκή δημοκρατία του Περικλή.

⁸ Forrest W., *Η γένεση της Αθηναϊκής Δημοκρατίας, ο χαρακτήρας της ελληνικής πολιτικής 800- 400 π.Χ.*, (μτφρ. Παναγόπουλος Α, & Κόντη Ε.), Αθήνα, Παπαδήμα, 1994, σελ. 233.

εξοπλίστηκε με τις έκτακτες εξουσίες του «διαλλακτού»⁹, δηλαδή του μεσολαβητή, του συμφιλιωτή και του νομοθέτου. Το νομοθετικό του έργο περιελάμβανε μέτρα που σκοπό είχαν την κοινωνική, οικονομική και πολιτική μεταρρύθμιση στην Αθήνα¹⁰. Θεσπίζει μια σειρά από διατάξεις ιερού, οικογενειακού, κληρονομικού, εργατικού, εμπορικού, ναυτικού και αγροτικού δικαίου, οι οποίες αντικαθιστούν τους θεσμούς του Δράκοντα. Την εποχή του Δράκοντα η πόλη ανήκε στους «ευπατρίδες»¹¹, την ανώτατη τάξη της αρχαίας Αθήνας στο πρόσωπο της οποίας συγκεντρώνονταν όλες οι πολιτικές και θρησκευτικές αρχές της πόλης. Η νομοθεσία του Σόλωνα, δεν θίγει την συσσωμάτωση των ευπατρίδων αλλά χορηγεί σε κάθε ελεύθερο πολίτη, με την προϋπόθεση της μη παραβίασης των «δημοσίων γραμμάτων», το δικαίωμα της ελεύθερης συσσωμάτωσης¹² και συναλλαγής¹³. Έτσι διασπάται η αριστοκρατική συνοχή των συσσωματώσεων των ευπατρίδων και εξασφαλίζεται η κοινωνική ενότητα των Αθηναίων¹⁴.

⁹ Αριστοτέλης, Αθηναίων Πολιτεία, 5.2, «...ως αρχών διαλλακτής»

¹⁰ Πανταζόπουλος Ν., *Ιστορική εισαγωγή εις τας πηγάς του Ελληνικού Δικαίου, Απόσπασμα Πανεπιστημιακών Παραδόσεων*, Αθήνα, Ν.Α.Σάκκουλα, 1953, σελ.19.

¹¹ Αριστοτέλης, Αθηναίων Πολιτεία, 4.2, «..τοισ οπλα παρεχομενοις ».

¹² Η πρώτη νομική αναφορά στο σωματειακό θεσμό, προέρχεται από μια δευτερογενή δικαιοκή πηγή, η οποία μας μεταφέρει τον περί συσσωματώσεων νόμο του Σόλωνα. Πιο συγκεκριμένα, ο Γάιος, σε περικοπή του βιβλίου του, *Ad legem duodecim tabularum*, η οποία περιλαμβάνεται στον Πανδέκτη (47,22,4), μας μεταφέρει το Σολώνειο νόμο « Εάν δε δήμος ή φράτορες ή ιερών οργίων θύται ή ναύται ή σύσσιτοι ή θιασώται ή επί λείαν οικόμενοι ή εις εμπορείαν, ότι άν τούτων διαθώνται προς αλλήλους, κύριον είναι, εάν μη απαγορεύση δημόσια γράμματα» ό.α. στο, Πανταζόπουλος Ν., *Ιστορική εισαγωγή εις τας πηγάς του Ελληνικού Δικαίου, Απόσπασμα Πανεπιστημιακών Παραδόσεων*, Αθήνα, Ν.Α.Σάκκουλα, 1953, σελ. 224.

¹³ Με την επικράτηση της δημοκρατίας (508/7 Κλεισθένης), οι διακρίσεις διατηρήθηκαν μόνο σε εκείνους τους ευπατρίδες που είχαν κληρονομικό θρησκευτικό λειτουργήμα.

¹⁴ Πανταζόπουλος Ν., *Ιστορική εισαγωγή εις τας πηγάς του Ελληνικού Δικαίου, Απόσπασμα Πανεπιστημιακών Παραδόσεων*, Αθήνα, Ν.Α.Σάκκουλα, 1953, σελ. 20.

Ένα σημαντικό μέτρο επανόρθωσης της υπάρχουσας κατάστασης, με διάχυτο το πνεύμα της οικονομικής ισότητας μεταξύ των πολιτών, υπήρξε και η «σεισάχθεια». Το μέτρο αφορούσε τη μείωση των χρεών και την διευκόλυνση της πληρωμής των ενυπόθηκων δανείων μέσα από τον επαναπροσδιορισμό της νομισματικής ισοτιμίας μνας-δραχμής¹⁵. Με την εισαγωγή της σεισάχθειας, ο Σόλων απαγορεύει ρητά το δανεισμό με ενέχυρο το ανθρώπινο σώμα¹⁶. Κατήργησε τα υφιστάμενα χρέη ιδιωτών προς ιδιώτες και προς το δημόσιο, απελευθέρωσε όσους Αθηναίους είχαν γίνει δούλοι λόγω χρεών στην ίδια τους την πατρίδα και επανέφερε στη πόλη πολλούς πολίτες που είχαν αυτοεξοριστεί για να αποφύγουν την υποδούλωση, αλλά δεν προχώρησε σε αναδιανομή της γης. Κανένας Αθηναίος πλέον δεν μπορούσε να γίνει δούλος στην πόλη της Αθήνας¹⁷, με εξαίρεση περιπτώσεις παραβίασης συγκεκριμένων δικαϊκών κανόνων που προέβλεπαν ως ποινή τη δούλωση¹⁸.

Ο Σόλων είναι ο εισηγητής του τιμοκρατικού πολιτεύματος. Θέσπισε ένα σύστημα κατάταξης¹⁹ των Αθηναίων βάσει αγροτικού εισοδήματος, σε

¹⁵ « Άλλοι θεωρούν ότι ο νομοθέτης είχε πιο φιλόδοξους στόχους . Ότι δηλαδή η σεισάχθεια επέβαλε την ολοκληρωτική άφεση χρεών ακόμα και εκείνων που ήταν βεβαιωμένα με δικαστικές αποφάσεις ή εκείνων που οφείλονταν από ανείσπρακτα δικαστικά πρόστιμα καθώς και την αφαίρεση των όρων, υποθηκευτικών στηλών, την αποδέσμευση δηλαδή των αγροτικών ακινήτων από κάθε βάρος» ό.α. στο Στεφανόπουλος Σ., *Ελλήνων θέσμια*, Αθήνα, Λιβάνη, 2004, σελ. 324-325.

¹⁶ Αριστοτέλης, *Αθηναίων Πολιτεία*, 6.1 , 9.1. Βλ. επίσης, Στεφανόπουλος Σ., *Ελλήνων θέσμια*, Αθήνα, Λιβάνη, 2004, σελ.325-326.

¹⁷ Οι μεταρρυθμίσεις του Σόλωνα άφηναν δύο εξαιρέσεις: Πρώτων, ο κηδεμόνας άγαμης γυναίκας που είχε χάσει την παρθενία της είχε το δικαίωμα να την πουλήσει για δούλη. Βλ. Πλούταρχος, *Βίοι Παράλληλοι*, Σόλων, 23.2. «πλήν ἂν μὴ λάβῃ παρθένον ἄνδρι συγγεγεννημένην. τὸ δ' αὐτὸ πρᾶγμα ποτὲ μὲν πικρῶς καὶ ἀπαραιτήτως κολάζειν». Δεύτερον, ένας πολίτης μπορούσε να αφήσει έκθετο ένα ανεπιθύμητο νεογέννητο.

¹⁸ Στεφανόπουλος Σ., *Ελλήνων θέσμια*, Αθήνα, Λιβάνη, 2004, σελ. 325.

¹⁹ Το σύστημα κατάταξης προϋπήρχε του Σόλωνα, ωστόσο η καινοτομία που εισήγαγε ήταν πως πλέον το κριτήριο κατάταξης, αν και τιμοκρατικό, αφορούσε χρηματική περιουσία, γεγονός που επέτρεπε στους μη έχοντες έγγεια ιδιοκτησία να καταλάβουν υψηλά αξιώματα και να περιληφθούν στις ανώτερες τάξεις.

τέσσερις τάξεις, «πεντακοσιομέδιμνοι», «τριακοσιομέδιμνοι ή ιππείς», «διακοσιομέδιμνοι ή ζευγίται», «θήτες». Στους τελευταίους, αρχικά, δεν επιτρεπόταν η εκλογή σε αξιώματα και η συμμετοχή τους περιοριζόταν στην Εκκλησία του Δήμου²⁰ και στο λαϊκό Δικαστήριο της Ηλιαίας. Παράλληλα ο Σόλων ίδρυσε τη Βουλή των Τετρακοσίων, σώμα συμβουλευτικό επί των προτάσεων που υποβάλλονταν στην Εκκλησία του Δήμου.

Στην Ηλιαία, όπου συμμετείχαν όλοι οι πολίτες, εκδικάζονταν οι υποθέσεις για όλα τα αδικήματα εκτός από τον φόνο, τον εμπρησμό και την απόπειρα κατάλυσης του πολιτεύματος, τα οποία εκδικάζονταν στον Άρειο Πάγο, που εξακολουθούσε να είναι το ανώτατο δικαστήριο του κράτους.

Σχετικά με το ποινικό δίκαιο ο Σόλων διατηρεί τους «φονικούς νομούς» του Δράκοντα τροποποιώντας και εκσυγχρονίζοντας κάποιες διατάξεις, υπάγει σε ενιαία ρύθμιση τα αδικήματα κατά του σώματος «αικία», της ιδιοκτησίας «βλάβη» και της τιμής «ύβρις», τα οποία θα αναλύσουμε σε επόμενα κεφάλαια, ενώ οι προβλεπόμενες ποινές διαμορφώνονται ανάλογα με το είδος του αδικήματος και την πρόθεση του δράστη. Σε αντίθεση με τη νομοθεσία του Δράκοντα, όπως θα δούμε, οι ποινές που προβλέπονται για αυτά τα αδικήματα, είναι στραμμένες προς την κατεύθυνση της αποκατάστασης του θύματος. Δηλαδή της επανόρθωσης, της αποζημίωσης, της επίσημης συγνώμης από το δράστη, ενώ η θανατική καταδίκη προβλέπεται μόνο για πολύ βαριά εγκλήματα.

²⁰ Κυρίαρχο διοικητικό σώμα της Αθήνας που συνεργόταν στην Πνύκα, απαρτιζόταν από πολίτες άνω των 25 ετών και εξέλεγε τους άρχοντες της πόλης από τις δύο ανώτερες τάξεις

Η δεύτερη και σπουδαιότερη μεταρρύθμιση με την οποία εγκαθιδρύθηκε πρακτικά η δημοκρατία στην Αθήνα έγινε από τον Κλεισθένη²¹ το 508 π.Χ. Ο Κλεισθένης²² αναδιοργάνωσε ριζικά το πολιτειακό σώμα σε 10 φυλές βάσει γεωγραφικής θέσης, στις οποίες εντάσσονταν οι 140 δήμοι της Αττικής, καθένας εκ των οποίων μπορούσε να παρέχει από 1 έως και 22 βουλευτές, σε σύνολο 50 βουλευτών για κάθε φυλή, στο νέο διοικητικό όργανο, τη Βουλή των Πεντακοσίων²³. Κάθε φυλή αναλάμβανε την "πρυτανεία" για το 1/10 του έτους, δηλαδή για 36 περίπου ημέρες. Επίσης, κάθε φυλή προήδρευε της Βουλής περιοδικά μέσω των αντιπροσώπων της. Με τον τρόπο αυτό φρόντισε να εμπλέξει ακόμη και τον πιο απόμακρο δήμο στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων. Ο δήμος κατέστη μια σαφώς προσδιορισμένη οντότητα δημοτών που λειτουργούσε ως κοινωνική, αγροτική, νομική, οικονομική, στρατιωτική, θρησκευτική και πολιτική μονάδα του κοινωνικού συστήματος.

Με τις μεταρρυθμίσεις του ο Κλεισθένης ξανάφερε την με κλήρωση εκλογή στα κοινωνικά αξιώματα δίνοντας μεγαλύτερη δικαστική εξουσία στους πολίτες και θέσπισε την ποινή του «εξοστρακισμού»²⁴ με την οποία

²¹ Ο Κλεισθένης, έζησε στα τέλη του 6ου π.Χ. αι., ήταν αθηναίος πολιτικός γιός του Μεγακλή και της Αγαρίστης, κόρης του τυράννου της Σικυώνας Κλεισθένη, πήρε μέρος στην εκδίωξη των Πεισιστρατιδών.

²² Κανένας από τους αρχαίους συγγραφείς δεν αναφέρει πως πέθανε ο Κλεισθένης, μετά την καθιέρωση του πολιτικού συστήματος εξαφανίζεται. Ίσως η άποψη του για συνθήκη φιλίας με τους Πέρσες του στοίχισε την απομάκρυνση του από την πολιτική ζωή της Αθήνας. Οι μεταρρυθμίσεις του ωστόσο έπαιξαν μεγάλο ρόλο στην εξέλιξη του δημοκρατικού πολιτεύματος των Αθηνών, που διαμορφώθηκε οριστικά στην κλασική εποχή με τις μεταρρυθμίσεις του Περικλή.

²³ Αντωνακόπουλος Λ.Α., *Η συνεισφορά της πολιτικής μεταρρυθμίσεως του Κλεισθένη του Αθηναίου εις τον σχηματισμό του κράτους*, Αθήνα, Γκοβόστης, 1976, σελ. 65-67.

²⁴ Η έννοια του νόμου περί οστρακισμού είναι ιστορικά η πρώτη έννοια του πολιτικού αδικήματος. Ως προς την εφαρμογή του νομού αυτού η απόφαση λαμβανόταν από την ολομέλεια της εκκλησίας του δήμου ομόφωνα. Κατά τη διάρκεια της έκτης πρυτανείας της εκκλησίας του δήμου οι παρευρισκόμενοι πολίτες αποφάσιζαν με ανάταση του χεριού και

απάλλαξε την πολιτεία από τους επικίνδυνους πολιτικούς που θα κυβερνούσαν τυραννικά.

Ο Κλεισθένης προσπάθησε να καλλιεργήσει ένα πνεύμα κοινοτισμού θεμελιωμένο σε τοπικώς προσδιορισμένα οικονομικά και πολιτικά συμφέροντα, τα οποία λειτουργώντας σε δύο επίπεδα, της φυλής και της Βουλής, εξισορροπούνταν με εκείνα των άλλων δήμων και φυλών. Με τη μεταρρύθμιση του, διαμορφώθηκε ο βασικός κορμός της Αθηναϊκής δημοκρατίας. Η εκκλησία του δήμου όχι μόνον απορρίπτει ή τροποποιεί τις προτάσεις των αρχόντων και δέχεται προτάσεις πολιτών, αλλά και επικυρώνει ή ακυρώνει θανατικές καταδίκες δικαστηρίων, ακόμη και του Αρείου Πάγου.

Ένας από τους μεγαλύτερους μεταρρυθμιστές και πολιτικός ηγέτης της δημοκρατικής παράταξης και της πόλης του, μέχρι τον θάνατό του, το 429 π.Χ. ήταν ο Περικλής. Η εποχή στην οποία ήταν κύριος της πολιτικής ζωής της Αρχαίας Αθήνας, δηλαδή μεταξύ του 461 π.Χ. και του 429 π.Χ., ονομάζεται μέχρι σήμερα «Χρυσός αιώνας του Περικλή». Ο Περικλής εισαγάγει τη «μισθοφορά», δηλαδή την πληρωμή μισθού στα μέλη των δικαστηρίων και της Βουλής των πεντακοσίων, μέτρο που σταδιακά εφαρμόστηκε σε όλους τους κληρωτούς άρχοντες. Η εκλογή των αρχόντων καθιερώθηκε να γίνεται με κλήρωση και όχι κατ' επιλογήν, ώστε να έχουν πιθανότητα επιτυχίας όλοι οι πολίτες. Με το μέτρο της «μισθοφοράς» λοιπόν ο Περικλής διεύρυνε τη δυνατότητα συμμετοχής του λαού στα κοινά

με πλειοψηφία εάν κατά τη διάρκεια του τρέχοντος δεκάμηνου θα εφαρμοζόταν η διαδικασία της οσταρκοφορίας.

και έδωσε τη δυνατότητα ακόμα και στον φτωχότερο πολίτη, να αφιερώσει ένα μέρος του χρόνου του στη δημόσια ζωή της πόλης.

Το 462–461 π.Χ. εισάγει ένα νόμο που αφαιρούσε από τον Άρειο Πάγο πολλά από τα προνόμιά του. Το παλιό αριστοκρατικό συμβούλιο έχασε τη δύναμή του και πολλές από τις εξουσίες του πέρασαν στη Βουλή των Πεντακοσίων, στην Εκκλησία του Δήμου και στα δικαστήρια.

Ο πλέον ριζοσπαστικός νόμος που επέβαλε ήταν αυτός του 451 π.Χ., που επέτρεπε σε κάποιον να αποκτήσει την Αθηναϊκή υπηκοότητα μόνο εφόσον και οι δύο του γονείς κατάγονταν από την Αθήνα. Σκοπός της ρύθμισης αυτής ήταν να πάψει η κοινωνική θέση και η περιουσία να αποτελούν προϋπόθεση για τη συμμετοχή στα κοινά. Πλέον κάθε Αθηναίος που είχε γεννηθεί στην Αθήνα και είχε ή μπορούσε να αποκτήσει την ιδιότητα του ελεύθερου πολίτη μπορούσε να συμμετέχει στην πολιτική και να καταλάβει κάποιο από τα ανώτατα αξιώματα.

Συνοψίζοντας λοιπόν, τα πολιτειακά όργανα μέσω των οποίων επιτυγχάνεται η λαϊκή κυριαρχία και πάνω στα οποία στηρίχθηκε η δημοκρατία ήταν η Εκκλησία του Δήμου, η Βουλή των πεντακοσίων, η Ηλιαία, και οι 10 στρατηγοί²⁵. Παράλληλα, όπως θα δούμε και στη συνέχεια, διάφοροι αξιωματούχοι ενώ ήταν αρμόδιοι να εκτελούν τις αποφάσεις της Εκκλησίας του Δήμου συμμετείχαν ενεργά και στην άσκηση της νομοθετικής και της εκτελεστικής εξουσίας.

²⁵ Εκλέγονταν ένας από κάθε φυλή (ο Κλεισθένης χώρισε το πολιτειακό σώμα σε 10 φυλές) για διάστημα ενός χρόνου, έχοντας όμως το δικαίωμα της επανεκλογής. Η ετήσια εκλογή των στρατηγών γινόταν την άνοιξη και η ενιαύσια αρχή τους διαρκούσε όσο και το αττικό έτος, από τα μέσα του καλοκαιριού μέχρι την αντίστοιχη περίοδο του επόμενου χρόνου. Οι στρατηγοί ελέγχονταν στην άσκηση των καθηκόντων τους από την Εκκλησία του δήμου και τη Βουλή των 500, στη διάρκεια κάθε πρυτανείας.

Η τριμερής διάκριση των λειτουργιών δεν είναι εφικτή, στην κλασική Αθήνα, καθώς οι διαδικασίες του εκκλησιάζειν, άρχειν και δικάζειν απαντώνται ταυτόχρονα σε διάφορα πολιτειακά όργανα με αποτέλεσμα οι αρμοδιότητες των οργάνων αυτών να επικαλύπτονται και τις τρεις αυτές εξουσίες²⁶. Η ισονομία ήταν πλήρης και η ελευθερία των πολιτών περιοριζόταν μόνο από τους νόμους τους οποίους οι ίδιοι είχαν ψηφίσει²⁷.

Οι νόμοι στην κλασική Αθήνα, ήταν καταγεγραμμένοι²⁸ και τοποθετημένοι στο Πρυτανείο ώστε να μπορούν να τους διαβάζουν όλοι. Για την ψήφιση ενός νόμου, ακολουθούσαν μια συγκεκριμένη διαδικασία, σύμφωνα με την οποία, στην πρώτη συνεδρίαση του έτους κάθε πολίτης μπορούσε να προτείνει ένα νόμο. Οι προτάσεις νόμων αναγράφονταν σε δημόσιους χώρους για να γίνουν γνωστοί. Η Εκκλησία εξέλεγε συνηγόρους των υπάρχοντων νόμων και στην τρίτη συνεδρίαση του έτους εκλέγονταν νομοθέτες, οι οποίοι υπό την προεδρία των θεσμοθετών έκριναν, παλιούς και νέους νόμους. Αν ψηφιζόταν ο νέος νόμος, ο παλιός καταργούνταν, όπως συμβαίνει και σήμερα. Αν δεν τηρούνταν η παραπάνω διαδικασία κάθε πολίτης είχε το δικαίωμα να ασκήσει την «γραφή παρανόμων», ένα

²⁶ Η διάκριση που συναντάμε στην αρχαία ελληνική σκέψη και αφορά κάθε πολίτευμα είναι αυτή των «τριών μοριών» του Αριστοτέλη σύμφωνα με την οποία «έστι δὴ τρία μόρια των πολιτειῶν πασῶν, τὸ βουλευόμενον περὶ των κοινῶν (νομοθετική εξουσία), τὸ περὶ τας αρχάς (εκτελεστική εξουσία) και τρίτον τὸ δικάζον (δικαστική εξουσία)»: Αριστοτέλης Πολιτικά, 1297b-1928a. Ωστόσο πρόκειται για λειτουργική διάκριση καθώς οι τρεις αυτές λειτουργίες υπήρχαν σε κάθε ένα από τα όργανα της πόλης.

²⁷ Καλογεροπούλου Α., «Η Δημοκρατική Μεταρρύθμιση: Εφιάλτης - Περικλής» στο: Χριστοπούλου Γ. (επιμ.), *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. Γ1, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1980, σελ. 52.

²⁸ Οι νόμοι καταγράφτηκαν σε ξύλινες τετράγωνες στήλες, οι οποίες περιστρέφονταν για να υπάρχει η δυνατότητα να διαβάσει κάποιος και τις τέσσερις πλευρές, ονομάζονταν «άξονες». Ήταν επίσης χαραγμένες πάνω σε «κύρβεις», οι οποίες ήταν επίσης τετράγωνες στήλες με μισηρή όμως κορυφή, και στις οποίες καταγράφονταν κυρίως θρησκευτικοί νόμοι.

είδος δημόσιας αγωγής, κατά εκείνου που ευθυνόταν για την μη τήρηση της διαδικασίας.

Τον πρώτο λόγο στην επίλυση των δικαστικών διαφορών έχουν τα διάφορα αθηναϊκά δικαστήρια με συγκεκριμένες καθ' ύλην αρμοδιότητες και καθοδηγούμενα από δίκαιο και τη νομοθεσία της εποχής.

Τα ένδικα βοηθήματα για την άσκηση αγωγών ονομάζονταν «γραφή» και «δίκη». «Δίκη» ήταν η ιδιωτική δίκη (αγών ίδιος), μπορούσε να την υποκινήσει μόνο ο παθών, το θύμα δηλαδή, ή ο κύριος του. «Γραφή» ήταν ο πιο συνηθισμένος τύπος δημόσιας δίκης. Ονομαζόταν γραφή γιατί ήταν ο μόνος τύπος καταγγελίας που έπρεπε να υποβληθεί εγγράφως και μπορούσε να ασκηθεί από οποιονδήποτε πολίτη²⁹. Όσοι δεν είχαν δικαιοπρακτική ικανότητα μπορούσαν να ασκήσουν τα ένδικα βοηθήματα δια του αντιπροσώπου τους.

Φτάνοντας στο τέλος αυτού του κεφαλαίου καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι η Αθηναϊκή κοινωνία ήταν άρτια οργανωμένη. Οι κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές μεταρρυθμίσεις σε συνδυασμό με την καταγραφή των νόμων αποτελούν ένα οπλοστάσιο ως προς την κατεύθυνση προστασίας των θυμάτων. Έτσι λοιπόν κάθε πολίτης και κάτοικος των Αθηνών μπορούσε να προσφύγει στις αρμόδιες αρχές προς επίλυση των διαφορών του. Βέβαια όπως θα δούμε και στη συνέχεια προβλεπόταν διαφορετική μεταχείριση για κάποιους ανθρώπους λόγω κοινωνικής θέσης, καταγωγής ή φύλου χωρίς ωστόσο να τους απαγορεύεται ως θύματα να προσπαθήσουν να επιλύσουν τις διαφορές τους.

²⁹ Αδάμ - Μαγνήσαλη Σ., *Η Απονομή της δικαιοσύνης στην Αρχαία Αθήνα (5ος και 4ος π.Χ. αι.)*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2008, σελ. 116-118.

B. ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΘΥΜΑΤΟΣ, ΤΗΣ ΑΔΙΚΗΣ ΠΡΑΞΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΟΙΝΗΣ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΑΘΗΝΑ

Σκοπός αυτού του κεφαλαίου είναι η διερεύνηση των εννοιών του θύματος της ποινής και του εγκλήματος όπως ορίζονταν στους αρχαίους χρόνους, προκειμένου να αναδειχθούν τόσο οι διαφορές όσο και τα κοινά σημεία που παρουσιάζουν οι παραπάνω έννοιες από την μια εποχή στην άλλη.

Η έννοια του θύματος αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο του εγκλήματος, ο ρόλος και τα δικαιώματα του όμως δεν ήταν ανέκαθεν κοινά σε όλους τους κοινωνικούς σχηματισμούς και τις κοινωνικές περιόδους³⁰.

Στις μέρες μας σύμφωνα με τη Διακήρυξη των Βασικών Αρχών Δικαιοσύνης για τα Θύματα του Εγκλήματος και της Κατάχρησης Εξουσίας: «Τα θύματα είναι πρόσωπα τα οποία, ατομικά ή συλλογικά, έχουν υποστεί βλάβη (συμπεριλαμβανομένης της σωματικής ή ψυχικής βλάβης), οικονομική απώλεια, ψυχική οδύνη ή σημαντική προσβολή των δικαιωμάτων τους από πράξεις ή παραλείψεις που συνιστούν παράβαση των ποινικών νόμων των κρατών μελών, συμπεριλαμβανομένων και αυτών που απαγορεύουν την κατάχρηση εξουσίας»³¹.

Στον αρχαίο ελληνικό κόσμο η έννοια του θύματος ταυτίζεται με αυτή του «θυσιαζόμενου ή προσφερόμενου σφαγίου». Αν και δεν απαντάται η έννοια του θύματος στην αρχαία ελληνική σκέψη, το περιεχόμενο του ορισμού που

³⁰ Γραμματικούδης Δ., «Προβλήματα από τις σχέσεις εγκληματία-θύματος», *Νομικό Βήμα*, τευχ. 35, 1987, σελ 438- 440.

³¹ Διακήρυξη Βασικών Αρχών Δικαιοσύνης για τα Θύματα του Εγκλήματος και της Κατάχρησης Εξουσίας, η οποία υιοθετήθηκε στο 7^ο Συνέδριο του Ο.Η.Ε (Μιλάνο,1985). U.N. Seventh U. N. Congress on the Prevention of Crime and Treatment of Offenders, Milan, Italy, 26 August to 6 September 1985, A/CONF/121/L. 18, Sept 1985, σελ. 10. Ό.α. στο Βλάχου Β., «Τα δικαιώματα των θυμάτων στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα-Κριτικές παρατηρήσεις», *Ποινική Δικαιοσύνη*, τευχ. 34, Ιανουάριος,2001.σελ 69-73

προαναφέραμε συναντάται στη λέξη «αδικημένος», δηλαδή αυτόν που υφίσταται ένα αδίκημα, μια «βλάβη»³². Σε όποια εποχή και αν αναφερόμαστε, το κύριο ζητούμενο για την πλειονότητα των θυμάτων δεν είναι η απρόσωπη κρατική τιμωρία του δράστη αλλά η δικαίωση, μέσω της αποκατάστασης και της συγνώμης από το δράστη³³. Η μονομερής ύπαρξη του αδικού από πλευράς του δράστη, δημιουργεί ακαριαία την ανάγκη της αποκατάστασης της βλάβης από πλευράς του θύματος³⁴.

Πρέπει να τονιστεί ότι οι Έλληνες έθεσαν ως προϋπόθεση για την επιβολή της ποινής την ύπαρξη προηγούμενου νόμου, καθορίζοντας τα στοιχεία του αδικήματος και την επιβαλλόμενη ποινή, αλλά αξίωσαν ήδη από τον 7^ο αι. π.Χ., να είναι και γραπτός ο νόμος.

Η έννοια του εγκλήματος ως δημοσίου αδικήματος εμφανίζεται να υπάρχει από την εποχή του Σόλωνα³⁵. Για τον Αριστοτέλη το έγκλημα είναι ένα κακό που στρέφεται ενάντια της κοινωνίας³⁶, ενώ για τον Πλάτωνα είναι η

³² «Αδικημένος», μετοχή του ρήματος «αδικέω» που απαντάται στα αρχαία κείμενα ως, πρώττω αδικίαν, Αριστοτέλης, Ρητορική ,1, στ 10.3, «τὸ βλάπτειν ἐκόντα παρὰ τὸν νόμον». Ταδικεῖν, πράττειν το κακόν, Σοφοκλής, Αντιγόνη, 1059, « σοφὸς σὺ μάντις, ἀλλὰ τάδικεῖν φιλῶν ». Το πράττειν παρὰ το νόμο, Πλάτων, Απολογία Σωκράτη, 19b «Σωκράτης ἀδικεῖ καὶ περιεργάζεται ζητῶν τά τε ὑπὸ γῆς καὶ οὐράνια καὶ τὸν ἦττω λόγον κρείττω ποιῶν καὶ ἄλλους ταῦτα ταῦτα διδάσκων»

³³ Τσιλιάκου Μ., *Εναλλακτική Δικαιοσύνη & Δράστες Σεξουαλικῶν Εγκλημάτων*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2011, σελ. 27.

³⁴ «Το θύμα επιθυμεί όχι μόνο την καταδίκη του εγκληματία, αλλά επιπρόσθετα προσδοκά να υποστεί και ένα μέρος του κακού που του προξένησε, ώστε να ικανοποιηθεί η επιθυμία του για αντεκδίκηση.». Γραμματικούδης Δ., «Προβλήματα από τις σχέσεις εγκληματία-θύματος», *Νομικό Βήμα*, τ. 35, 1987, σελ. 445.

³⁵ Δημοσθένης κατά Μειδίου, 45, «ὅτι πάνθ' ὅσα τις βιαζόμενος πράττει κοῖν' ἀδικήματα καὶ κατὰ τῶν ἔξω τοῦ πράγματος ὄντων ἡγεῖθ' ὁ νομοθέτης τὴν μὲν γὰρ ἰσχὺν ὀλίγων, τοὺς δὲ νόμους ἀπάντων εἶναι, καὶ τὸν μὲν πεισθέντ' ἰδίας, τὸν δὲ βιασθέντα δημοσίας δεῖσθαι βοηθείας. Διόπερ καὶ τῆς ὕβρεως αὐτῆς τὰς μὲν γραφὰς ἔδωκεν ἅπαντι τῷ βουλομένῳ, τὸ δὲ τίμημ' ἐποίησεν ὅλον δημόσιον τὴν γὰρ πόλιν ἡγεῖτ' ἀδικεῖν, οὐ τὸν παθόντα μόνον, τὸν ὑβρίζειν ἐπιχειροῦντα, καὶ δίκην ἱκανὴν τὴν τιμωρίαν εἶναι τῷ παθόντι, χρήματα δ' οὐ προσήκειν τῶν τοιούτων ἐφ' ἑαυτῷ λαμβάνειν»

³⁶ Φαρσεδάκης Ιακ., *Η εγκληματολογική σκέψη. Απ' την αρχαιότητα ως τις μέρες μας*, Αθήνα, Νομική βιβλιοθήκη, 1990, σελ.17.

άρνηση του δικαίου³⁷. Βλέπουμε λοιπόν ότι και στην αρχαιότητα αντιλαμβάνονταν την έννοια του εγκλήματος³⁸ όπως και σήμερα, σαν κάτι δηλαδή που διαταράσσει την κοινωνική συνοχή, που είναι κατακριτέο και που πρέπει να καταπολεμηθεί.

Αξιόποινη δεν είναι κάθε παράνομη πράξη, αλλά μόνο εκείνη που μπορεί να καταλογιστεί ότι τελέστηκε «εκουσίως», δηλαδή με τη συμμετοχή της συνείδησης και της βούλησης του δράστη. Γι' αυτό και η μεταχείριση των «ακούσιων» εγκλημάτων πρέπει να είναι «συγγνωστέα», άξια συγνώμης δηλαδή.

Επιπλέον στην προσπάθεια αντιμετώπισης του «κακού» ο νομοθέτης λαμβάνει υπόψη του και το θύμα, καθώς όπως θα δούμε και στη συνέχεια προέβλεπε διάφορους τρόπους προστασίας και ικανοποίησης του, μέσω της αποζημίωσης, χρηματικής ή υλικής και δίνοντας του το ελεύθερο σε κάποιες περιπτώσεις να τιμωρήσει το ίδιο τον δράστη κατά βούληση, προκείμενου να επέλθει η αποκατάσταση.

Η λέξη «ποινή» για τους αρχαίους Έλληνες σημαίνει το χρηματικό ποσό καταβαλλόμενο για την τιμή του αίματος³⁹. Εμείς στην εργασία αυτή θα χρησιμοποιήσουμε τον όρο με τη σημερινή του σημασία, δηλαδή τη στέρηση ή τη μείωση ενός έννομου αγαθού, που επιβάλλεται σ' ένα άτομο με δικαστική απόφαση, επειδή διέπραξε ένα αδίκημα για το οποίο ο νόμος προβλέπει την επιβολή αυτής της τιμωρίας. Ο όρος ποινή, δεν θα

³⁷Φαρσεδάκης Ιακ., *Η κοινωνική αντίδραση στο έγκλημα και τα όριά της*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 1991,σελ. 15.

³⁸Αρθ.14 Π.Κ, Έγκλημα είναι πράξη άδικη και καταλογιστή στο δράστη της, η οποία τιμωρείται από το νόμο. Στις διατάξεις των ποινικών νόμων ο όρος "πράξη" περιλαμβάνει και τις παραλείψεις.

³⁹Παπαδάτος Π.,*Η αποζημίωση των θυμάτων του εγκλήματος από την πολιτεία, Ποινικά Αθήνα, Σάκκουλα, 1981, σελ. 14.*

αναφέρεται δηλαδή μόνο στο χρηματικό πρόστιμο όπως ίσχυε στην αρχαία Ελλάδα. Στην κλασική Αθήνα λοιπόν οι νόμοι θέσπιζαν τις εξής «ποινές»⁴⁰: Θανατική, εξορία, φυλάκιση, χρηματικές ποινές (πρόστιμο και δήμευση περιουσίας) και ατιμία⁴¹.

Για την έκδοση των αποφάσεων των δικαστηρίων της Αθήνας και, ειδικότερα, των καταδικαστικών αποφάσεων απαιτούνταν δύο ψηφοφορίες. Με την πρώτη ψηφοφορία καθορίζονταν η ενοχή ή η μη ενοχή του κατηγορουμένου και με τη δεύτερη ψηφοφορία η ποινή που κρινόταν σκόπιμο να του επιβληθεί, μια αντίστοιχη διαδικασία με τη σημερινή όπου ο Πρόεδρος του δικαστηρίου ρωτά χωριστά για την ενοχή και την ποινή⁴².

Σήμερα, σύμφωνα με την ιδέα της γενικής πρόληψης, σκοπός της ποινής είναι να συγκρατήσει, όσους δεν έχουν εγκληματήσει, από την τέλεση εγκλημάτων. Αυτό επιτυγχάνεται μέσω του εκφοβισμού που ασκεί η εκτέλεση της ποινής και μέσω της διαπαιδαγώγησης που καλλιεργεί αποστροφή προς την αδικία. Από την άλλη, σύμφωνα με την ιδέα της ειδικής πρόληψης σκοπός της ποινής είναι η συγκράτηση του ατόμου που έχει εγκληματήσει ήδη από το να επαναλάβει μια τέτοια συμπεριφορά⁴³.

⁴⁰Γιούνη Μ., *Ατιμος έστω άτιμος τεθνάτω. Συμβολή στην ποινή της ατιμίας και της θέσης εκτός νόμου στο αττικό δίκαιο*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 1998, σελ.33

⁴¹ Η ποινή της ατιμίας εμφανίζεται διαχρονικά με δύο μορφές: ως καθαυτή ατιμία στην κλασική εποχή και ως θέση εκτός νόμου και κοινωνίας κατά την αρχαϊκή εποχή. Δεν υφίσταται συνέχεια μεταξύ της ατιμίας της αρχαϊκής εποχής με αυτήν της κλασικής. Η ατιμία της κλασικής εποχής σχετίζεται με τον περιορισμό πολιτικών, ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, για λόγους που προσβάλλουν έμμεσα ή άμεσα την πολιτεία. Αναλυτικά για την ατιμία βλ. Γιούνη Μ., *Ατιμος έστω άτιμος τεθνάτω. Συμβολή στην ποινή της ατιμίας και της θέσης εκτός νόμου στο αττικό δίκαιο*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 1998, σελ.109-148.

⁴² Δημάκης Π., *Πρόσωπα και θεσμοί της αρχαίας Ελλάδας*, Αθήνα, Παπαδήμας, 1994, σελ. 254 -257.

⁴³ Φαρσεδάκης Ι., *Στοιχεία Εγκληματολογίας*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 1996, σελ 62

Αν και οι έννοιες ειδική και γενική πρόληψη ανήκουν στην σύγχρονη εποχή, το περιεχόμενό τους και μάλιστα συνδυαστικά, το συναντάμε και στον Πλάτωνα⁴⁴. Η τιμωρία αποσκοπεί πρώτον στην πρόληψη νέων αξιόποινων πράξεων από τον ίδιο τον εγκληματήσαντα και δεύτερον στην πρόληψη διάπραξης εγκλημάτων από το σύνολο των μελών της κοινωνίας. Ο σκοπός της ποινής δεν είναι μόνο η αποκατάσταση της έννομης τάξης και η ικανοποίηση του αισθήματος δικαίου, αλλά προσανατολίζεται στο μέλλον, έχοντας ως σκοπό να διδάξει την αρετή σε όλα τα μέλη της κοινωνίας⁴⁵. Έτσι η ποινή χάνει το χαρακτήρα της ανταπόδοσης (αντεκδίκησης) λειτουργώντας παιδαγωγικά δια της αρετής, τόσο για το άτομο που παρανόμησε όσο και για τα υπόλοιπα μέλη της κοινωνίας.

Οι ποινές όπως θα δούμε προσέβαλαν τόσο το πρόσωπο του ενόχου όσο και τα δικαιώματά του και την περιουσία του. Θα συναντήσουμε στη συνέχεια αρκετές περιπτώσεις όπου το δικαστήριο όριζε χρηματικές ποινές. Είτε επιβάλλονταν από τις δικαστικές αρχές είτε ήταν αποτέλεσμα διαιτητικής επίλυσης, οι ποινές είχαν ως στόχο την αποζημίωση και την αποκατάσταση του θύματος καθώς επίσης και την αποτελεσματική

⁴⁴ Πλάτων, Πρωταγόρας, 324 b-d, «μη ὥσπερ θηρίον ἀλογίστως τιμωρεῖται ὁ δὲ μετὰ λόγου ἐπιχειρῶν κολάζειν οὐ τοῦ παρεληλυθότος ἔνεκα ἀδικήματος τιμωρεῖται· οὐ γὰρ ἂν τό γε πρᾶχθὲν ἀγένητον θεῖη· ἀλλὰ τοῦ μέλλοντος χάριν, ἵνα μὴ αὐθις ἀδικήσῃ μήτε αὐτὸς οὗτος μήτε ἄλλος ὁ τοῦτον ἰδὼν κολασθέντα. καὶ τοιαύτην διάνοιαν ἔχων διανοεῖται παιδευτὴν εἶναι ἀρετὴν· ἀποτροπῆς γοῦν ἔνεκα κολάζει. ταύτην οὖν τὴν δόξαν πάντες ἔχουσιν ὅσοιπε τιμωροῦνται καὶ ἴδια καὶ δημοσίᾳ. τιμωροῦνται δὲ καὶ κολάζονται οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι οὐς ἂν οἴωνται ἀδικεῖν, καὶ οὐχ ἥκιστα Ἀθηναῖοι οἱ σοὶ πολῖται· ὥστε κατὰ τοῦτον τὸν λόγον καὶ Ἀθηναῖοί εἰσι τῶν ἡγουμένων παρασκευαστὸν εἶναι καὶ διδασκτὸν ἀρετὴν. ὡς μὲν οὖν εἰκότως ἀποδέχονται οἱ σοὶ πολῖται καὶ χαλκῶς καὶ σκυτοτόμου συμβουλευόντος τὰ πολιτικά, καὶ ὅτι διδασκτὸν καὶ παρασκευαστὸν ἡγοῦνται ἀρετὴν, ἀποδέδεικται σοι, ὦ Σώκρατες, ἰκανῶς, ὡς γέ μοι φαίνεται»

⁴⁵ Κυριακοπούλου Ου., «Η εγκληματοπροληπτική λειτουργία της ποινής στο έργο 'Πρωταγόρας' του Πλάτωνα», *The art of crime*, τ.9., 2008.

συμφιλίωση του με τον δράστη και την αποφυγή περιστατικών αντεκδίκησης.

Η αναγνώριση της ευθύνης από τον δράστη ατομικά για την τέλεση της άδικης πράξης αλλά και η δήλωση μεταμέλειας και συγγνώμης στο πρόσωπο του θύματος συνέβαλε ουσιαστικά, όπως θα εξετάσουμε και στη συνέχεια, αφενός στην ικανοποίηση του θύματος και αφετέρου στην διαπαιδαγώγηση του δράστη.

Γ. Η ΕΠΑΝΟΡΘΩΤΙΚΗ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ

Ο Αριστοτέλης θεωρείται ο πρόδρομος της ιδέας της επανορθωτικής δικαιοσύνης, μιας μορφής κοινωνικής δικαιοσύνης που εφαρμόζεται στην καθημερινή ζωή και έχει ως στόχο την άμβλυνση των κοινωνικών και οικονομικών ανισοτήτων. Για τον Αριστοτέλη η δικαιοσύνη αποτελεί «έξη», που κάνει τους ανθρώπους να ζουν δίκαια, να εφαρμόζουν και να θέλουν το δίκαιο, ενώ αντίθετα η αδικία εξομοιώνεται με την υλοποίηση και την αποδοχή του αδίκου.

Μέσα από το έργο του για τη θεωρία της δικαιοσύνης μας μιλά για το «διανεμητικό» και το «διορθωτικό» δίκαιο.⁴⁶ Το «διανεμητικό» αφορά την κατανομή των αγαθών του πλούτου και των αξιωμάτων μεταξύ των πολιτών. Το «διορθωτικό» αφορά τις συναλλακτικές σχέσεις.

Στα πλαίσια της επανορθωτικής δικαιοσύνης ο Αριστοτέλης διακρίνει τις άδικες πράξεις, σε «εκούσιες» και «ακούσιες»⁴⁷. Εκούσιο είναι καθετί που

⁴⁶ Αρτινοπούλου Β., *Επανορθωτική δικαιοσύνη*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2010, σελ. 7-9.

⁴⁷ Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια*, 1130b - 1131a, « τῆς δὲ κατὰ μέρος δικαιοσύνης καὶ τοῦ κατ' αὐτὴν δικαίου ἔν μὲν ἔστιν εἶδος τὸ ἐν ταῖς διανομαῖς τιμῆς ἢ χρημάτων ἢ τῶν ἄλλων

πράττει κανείς με συνείδηση, χωρίς να αγνοεί το θύμα, το χρησιμοποιούμενο μέσο ούτε το κίνητρο της πράξης του. Περιλαμβάνονται εδώ πράξεις όπως η πώληση, το δάνειο, η εγγύηση, η μίσθωση κ.α. Ακούσιο αντίθετα είναι οτιδήποτε πράττεται από άγνοια ή και με γνώση αλλά χωρίς την θέληση εκείνου που ενεργεί ή λόγω βίας. Στις πράξεις που τελούνται ακούσια περιλαμβάνονται η μοιχεία, η δολοφονία, η προσβολή και η εξύβριση. Το ακούσιο ή εκούσιο της πράξης εξαρτάται από το αν και τα δύο μέρη επιθυμούσαν ή όχι την πράξη αυτή. Παραδείγματος χάριν, εάν σε μια αστικού χαρακτήρα αγοραπωλησία, ο αγοραστής και ο πωλητής ταυτίζονταν επρόκειτο για εκούσια πράξη. Αντίθετα ακούσια πράξη χαρακτηριζόταν η ανθρωποκτονία όταν το θύμα δεν κατέληγε σε συμφωνία με το δράστη.

Η επανορθωτική δικαιοσύνη στοχεύει στην αποκατάσταση της βλάβης, σωματικής ή υλικής, που έχει υποστεί το θύμα. Η αξίωση αυτή του θύματος ή των συγγενών του για επανόρθωση μπορούσε να απευθύνεται, είτε στον δικαστή που αποφάσιζε λαμβάνοντας υπόψιν τα συμφέροντα και των δύο πλευρών, είτε στο δράστη και τους συγγενείς του, προκειμένου να δοθεί «αΐδεσις». Βασική αρχή που διήπε το επανορθωτικό δίκαιο ήταν η αποκατάσταση της πληγείσας ισότητας των μερών λόγω της διάπραξης μια άδικης και ως εκ τούτου άνισης πράξης.

ὅσα μεριστὰ τοῖς κοινοῦσι τῆς πολιτείας ἐν τούτοις γὰρ ἔστι καὶ ἄνισον ἔχειν καὶ ἴσον ἕτερον ἑτέρου, [...] ἐν δὲ τὸ ἐν τοῖς συναλλάγμασι διορθωτικόν. τούτου δὲ μέρη δύο: τῶν γὰρ συναλλαγμάτων τὰ μὲν ἐκούσια ἔστι τὰ δ' ἀκούσια, ἐκούσια μὲν τὰ τοιαῦτα οἷον πρᾶσις ὠνή δανεισμὸς ἐγγύη χρήσις παρακαταθήκη μίσθωσις ἐκούσια δὲ λέγεται, ὅτι ἡ ἀρχὴ τῶν συναλλαγμάτων τούτων ἐκούσιος, τῶν δ' ἀκουσίων τὰ μὲν λαθραῖα, οἷον κλοπὴ μοιχεία φαρμακεία προαγωγεία δουλαπατία δολοφονία ψευδομαρτυρία, τὰ δὲ βίαια, οἷον αἰκία δεσμὸς θάνατος ἀρπαγὴ πῆρσις κακηγορία προπηλακισμὸς».

Οι συγγενείς ή οι φίλοι του θύματος μιας ανθρωποκτονίας, κατά την ομηρική εποχή μπορούσαν να αξιώσουν να συνδιαλλαχθούν με τον δράστη και να ορίσουν ένα χρηματικό ποσό ως αντάλλαγμα, δίχως να επιβληθεί ποινή.⁴⁸ Την ίδια οδό μπορούσε να ακολουθήσει και το ίδιο το θύμα σε περίπτωση απόπειρας και μη τελεσφόρησης της πράξης. Με την καταβολή του χρηματικού ανταλλάγματος επερχόταν η συγχώρεση γνωστή ως «αΐδεσις» του δράστη.

Σύμφωνα με την αριστοτέλεια αριθμητική αναλογία το «επανορθωτικό δίκαιο» ορίζεται ως η μεσότητα μεταξύ ζημιάς και κέρδους. Ως «ζημία» ορίζεται το πάθημα που καταμετράται ενώ ως «κέρδος» αυτό που προκαλεί τη ζημία. Η ισότητα, λοιπόν, ανάμεσα στη «ζημία» και το «κέρδος» είναι το μέσο μεταξύ του περισσότερου και του λιγότερου⁴⁹.

Ο Αριστοτέλης αποδοκιμάζει την αντεκδίκηση και θεωρεί ότι είναι δικαίωμα και υποχρέωση της πόλης κράτους να τιμωρήσει τον δράστη. Η ανταπόδοση-αντεκδίκηση αντιτίθεται στην ίδια την έννοια της ποινής, η οποία θέτει ως προϋπόθεση την παρέμβαση της πολιτείας μεταξύ του δράστη και του θύματος.⁵⁰ Η μετάφραση από την αγγλική λέξη «Restorative Justice» έχει αποδοθεί με τον όρο «Αποκαταστατική

⁴⁸ Γραμματικούδης Δ., «Προβλήματα από τις σχέσεις εγκληματία-θύματος», Νομικό Βήμα, τευχ. 35, 1987, σελ. 439.

⁴⁹ Αριστοτέλης, Ηθικά Νικομάχεια, 1131b, « [...] ἀλλ' ὅταν γε μετρηθῆ τὸ πάθος, καλεῖται τὸ μὲν ζημία τὸ δὲ κέρδος. ὥστε τοῦ μὲν πλείονος καὶ ἐλάττονος τὸ ἴσον μέσον, τὸ δὲ κέρδος καὶ ἡ ζημία τὸ μὲν πλέον τὸ δ' ἐλάττον ἐναντίως, τὸ μὲν τοῦ ἀγαθοῦ πλέον τοῦ κακοῦ δ' ἐλάττον κέρδος, τὸ δ' ἐναντίον ζημία: ὣν ἦν μέσον τὸ ἴσον, ὃ λέγομεν εἶναι δίκαιον: ὥστε τὸ ἐπανορθωτικὸν δίκαιον ἂν εἴη τὸ μέσον ζημίας καὶ κέρδους. διὸ καὶ ὅταν ἀμφισβητῶσιν, ἐπὶ τὸν δικαστὴν καταφεύγουσιν: τὸ δ' ἐπὶ τὸν δικαστὴν ἵεναι ἐστὶν ἐπὶ τὸ δίκαιον: ὃ γὰρ δικαστῆς βούλεται εἶναι οἷον δίκαιον ἔμψυχον [...]»

⁵⁰ Ζαραφωνίτου Χρ., «Από την ανταποδοτική στην αποκαταστατική δικαιοσύνη: τιμωρητικότητα ή άμβλυνση των συγκρούσεων», στο Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου Α., (επιμ.) & Χαλκιά, Α., (συνεργ.), *Η Εγκληματολογία απέναντι στις Σύγχρονες Προκλήσεις* Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2011, σελ.116.

Δικαιοσύνη»⁵¹ αλλά χρησιμοποιείται και από πολλούς εγκληματολόγους ο όρος «επανορθωτική δικαιοσύνη».⁵² Πριν προχωρήσουμε καλό θα ήταν να γίνει μια σύντομη αναφορά στις σημερινές ρυθμίσεις εξωδικαστικής διευθέτησης προκειμένου να τις συγκρίνουμε με αυτές της κλασικής Αθήνας.

Σύμφωνα με τον Αλεξιάδη η αποκαταστική δικαιοσύνη ως έννοια έχει διπλό χαρακτήρα, τόσο ουσιαστικό όσο και δικονομικό.⁵³ Πιο συγκεκριμένα, με την ουσιαστική έννοια νοείται ως η επίλυση ενός βασικού κοινωνικού προβλήματος, του εγκλήματος και των αποτελεσμάτων του. Μέσω της επίλυσης αυτής επιδιώκονται η προστασία δράστη και θύματος, η αποκατάσταση των προσωπικών σχέσεων, η άμβλυνση των εντάσεων, η «θεραπεία» της κοινωνικής πληγής του εγκλήματος, ως προσωπικής σύγκρουσης. Για την αποτελεσματικότερη επίτευξη των στόχων αυτών περιορίζεται εν πολλοίς η εφαρμογή του ποινικού δικαίου με τον συνακόλουθο υποβιβασμό της ποινικής αξίωσης της πολιτείας ενώ η ποινή δεν αποτελεί το ανταποδοτικό στο έγκλημα «κακό». Έτσι, επιτυγχάνεται ο σκοπός της αποκαταστατικής δικαιοσύνης να αντιμετωπίσει το έγκλημα έξω από τις προβλέψεις και τους ορισμούς του ποινικού δικαίου.

⁵¹ Μυλωνόπουλος Χρ., Η «ικανοποίηση του παθόντος» και η «ποινική συνδιαλλαγή» στο Ν. 3904/2010, *Ποινική Δικαιοσύνη*, Ιανουάριος, 2011, σελ. 57 – 58 και Αλεξιάδης Σ., *Εγκληματολογία*, Δ' εκδ., Αθήνα-Θεσσαλονίκη, Παν. Σάκκουλας, 2004, σελ. 312.

⁵² Σπινέλλη Κ., «Έγκλημα χωρίς τιμωρία; - Αρνητικές και θετικές επιπτώσεις της 'ατιμωρησίας», *Ποινικά Χρονικά*, Τόμος 2002, σελ. 589, αναφέρει χαρακτηριστικά στην 8η υποσημείωσή της πως «το επίθετο 'αποκαταστατική' ίσως θα πρέπει να αποφευχθεί στην ποινική δικαιοσύνη διότι παραπέμπει στα αποκαταστατικά ένδικα βοηθήματα του αστικού δικαίου και υποδηλώνει τις υλικές ζημίες, την ηθική βλάβη κλπ.».

⁵³ Αλεξιάδης Σ., «Η Αποκαταστατική Δικαιοσύνη: Μια άλλη αντιμετώπιση του εγκληματικού φαινομένου», στο Συλλογικό έργο, *Τιμητικός Τόμος για τον Ιωάννη Μανωλεδάκη*, τ. 2, 2007, σελ.993.

Όσον αφορά το δικονομικό χαρακτήρα της αποκαταστατικής δικαιοσύνης⁵⁴ προβλέπεται εκείνος ο τύπος της διαδικασίας, διαμέσου της οποίας επιδιώκεται η συζήτηση του προβλήματος και η εξεύρεση κοινά αποδεκτής λύσης από τους άμεσα ενδιαφερόμενους, δηλ. τον δράστη και το θύμα. Η διεξαγωγή της διαδικασίας ανατίθεται σε τρίτο, αμερόληπτο άτομο που καλείται διαμεσολαβητής και δεν λαμβάνει οποιαδήποτε απόφαση. Ο ρόλος του τελευταίου περιορίζεται κυρίως στην εξασφάλιση της τρήσης των κανόνων της διαδικασίας της συνδιαλλαγής.

Άλλες εκφράσεις που χρησιμοποιήθηκαν για να περιγράψουν την έννοια ή μέρη της εναλλακτικής διαδικασίας επίλυσης των διαφορών είναι, η συνδιαλλαγή μεταξύ δράστη και θύματος⁵⁵, διαμεσολάβηση και διαιτησία.

⁵⁴ Ως πρακτικές αποκατάστασης των θυμάτων (restoration) αναφέρονται η διαμεσολάβηση, η διαιτησία, η συμφιλίωση κ.α., δηλαδή γρήγορες, αποτελεσματικές, προσβάσιμες και ανέξοδες διαδικασίες για την επανόρθωση της ζημίας ή βλάβης που έχει υποστεί το θύμα. «Το 2000 όλα τα κράτη που μετείχαν στο συνέδριο του ΟΗΕ για την Πρόληψη του Εγκλήματος και τη Μεταχείριση των Εγκληματιών, ψήφισαν για την ενθάρρυνση της ανάπτυξης όλων των προγραμμάτων της αποκαταστατικής δικαιοσύνης. « Η διακήρυξη της Βιέννης για το Έγκλημα και τη Δικαιοσύνη- Συναντώντας τις προκλήσεις του 21ου αιώνα» (2000) ενθαρρύνει την ανάπτυξη των αποκαταστατικών πολιτικών, τις διαδικασίες και τα προγράμματα που σέβονται τα δικαιώματα, τις ανάγκες και τα ενδιαφέροντα των θυμάτων, των δραστών, κοινοτήτων και όλων των ενδιαφερομένων μερών. Τον Αύγουστο του 2002 το Οικονομικό και Κοινωνικό Συμβούλιο του ΟΗΕ υιοθέτησε τη σύσταση προς τα κράτη μέλη να εφαρμόσουν προγράμματα αποκαταστατικής δικαιοσύνης, με σαφείς οδηγίες προς υπεύθυνους χάραξης πολιτικών, τους διαχειριστές της κοινότητας και τους αρμόδιους στα ζητήματα δικαιοσύνης. Το 2005 η Διακήρυξη του 11ου συνεδρίου για την Πρόληψη του Εγκλήματος και την Μεταχείριση των Δραστών (2005) ωθεί τα κράτη μέλη να αναγνωρίσουν τη σημασία της ανάπτυξης των πολιτικών αποκαταστατικής δικαιοσύνης και να τις συμπεριλάβουν στα εναλλακτικά μέτρα μεταχείρισης.» Αρτινοπούλου Β., «Οι «Γκρίζες Ζώνες» της αποκαταστατικής δικαιοσύνης», *Ποινικός Λόγος*, Ιούνιος 2008, σελ.1559-1570

⁵⁵ Η είσοδος του όρου ποινική συνδιαλλαγή» στο ποινικό προσκήνιο με τον Ν. 3904/2010, οριστικοποίησε την εν λόγω διαδικασία. Επιπλέον, γίνεται φανερό πως τείνει και ο όρος αποκαταστατική δικαιοσύνη έναντι αυτού, της επανορθωτικής δικαιοσύνης. να επισημάνουμε, πως εφεξής οι δυο όροι θα θεωρούνται ταυτόσημοι, όπως άλλωστε συνηθίζεται και σε ολόκληρη την ελληνική βιβλιογραφία- βλ. και Γιοβάνογλου Σ., «Η ενσωμάτωση της αποκαταστατικής δικαιοσύνης στα διεθνή κείμενα αντεγκληματικής πολιτικής για τους ανηλίκους», στο Συλλογικό έργο, *Τιμητικός Τόμος για τον Ιωάννη Μανωλεδάκη*, τ. 2, 2007, υποσημείωση 13, σελ.1054.

Βλέπουμε λοιπόν ότι υπάρχουν πολλές μορφές εναλλακτικής επίλυσης των διαφορών, βασικό χαρακτηριστικό των οποίων είναι η αναζήτηση ιδιωτικής λύσης με την ανάμιξη ενός τρίτου προσώπου. Ανάλογα με το ρόλο και το βαθμό ανάμιξης του τρίτου στην επίλυση της διαφοράς διακρίνονται σε : α) διαιτησία, όταν η γνώμη του τρίτου δεσμεύει απολύτως τα μέρη ως δικαστική απόφαση, β) σε συνδιαλλαγή ή συμφιλίωση στα πλαίσια της οποίας ο τρίτος υποβάλλει σχέδιο επίλυσης της διαφοράς και γ) σε διαμεσολάβηση, κατά την οποία ο τρίτος δεν εκδίδει απόφαση, απλώς φέρνει σε επαφή τα μέρη, οργανώνει τον μεταξύ τους διάλογο, και τα βοηθάει να καταλήξουν με τη διαπραγμάτευση σε κοινώς αποδεκτή λύση, χωρίς να υποβάλλει ο ίδιος σχέδιο επίλυσης.

Παρόμοιες πρακτικές για την ειρηνική επίλυση των συγκρούσεων χρησιμοποιούνταν και στην αρχαία Ελλάδα. Θεωρούμε ότι οι παραπάνω διαδικασίες παρουσιάζουν κοινά χαρακτηριστικά και κοινή φιλοσοφία με τον θεσμό της «διαιτησίας», ο οποίος εμφανίζεται από την αρχαϊκή ακόμα εποχή. Όπως θα δούμε και στη διαιτητική επίλυση, υπάρχει ένα τρίτο πρόσωπο, ο διαιτητής, ο οποίος επιδιώκει να υπάρξει συζήτηση του προβλήματος και εξεύρεση κοινά αποδεκτής λύσης από τους άμεσα ενδιαφερόμενους, δηλαδή το δράστη και το θύμα.

I. Ο ΘΕΣΜΟΣ ΤΗΣ ΔΙΑΙΤΗΣΙΑΣ

Η εκτενέστερη εφαρμογή της πρώιμης αποκαταστατικής δικαιοσύνης στον κυρίως Ελλαδικό χώρο έρχεται με τη μετάβαση⁵⁶ από τους άγραφους

⁵⁶ Η Χ. Ζαραφωνίτου αναφέρει χαρακτηριστικά «Το Jus Puniendi απασχόλησε την ελληνική σκέψη της κλασικής Αθήνας κατά την οποία η ποινή δεν αποτελούσε μια απλή εκδίκηση αλλά είχε ως στόχο την επίτευξη κάποιου κοινωνικού οφέλους». Βλ. Ζαραφωνίτου Χρ., «Από την ανταποδοτική στην αποκαταστατική δικαιοσύνη:

στους γραπτούς νόμους του Δράκοντα, του Σόλωνα και του Κλεισθένη. Στην κλασική Αθήνα, η διαιτησία αποτελούσε θεσμική παρέμβαση για την ειρηνική επίλυση συγκρούσεων, με κύρια επίσημα εμπλεκόμενα όργανα τους «Τεσσαράκοντα» και τους «Δημόσιους Διαιτητές».⁵⁷

Το έργο των διαιτητών πραγματοποιούνταν σε δύο στάδια. Το πρώτο στάδιο ήταν αυτό της απόπειρας συμφιλίωσης των δύο αντίθετων μερών και το δεύτερο στάδιο αυτό της επίλυσης της διαφοράς. Αν η απόπειρα συμφιλίωσης αποτύγχανε⁵⁸ έργο του διαιτητή ήταν να οδηγήσει τα δύο μέρη σε διακανονισμό και αν ήταν εξουσιοδοτημένος, να εκδώσει ο ίδιος απόφαση. Σε περίπτωση που ο δράστης και το θύμα δε συμφωνούσαν με το αποτέλεσμα της διαμεσολάβησης η συμφιλίωση αποτύγχανε και η υπόθεση οδηγούνταν στο δικαστήριο της «Ηλιαίας».⁵⁹

«Διαιτητής» ήταν η ονομασία τόσο τόσο των δημόσιων όσο και των ιδιωτικών διαιτητών. Η απόφαση που εξέδιδαν ονομαζόταν και στις δύο περιπτώσεις «δίαιτα, διαλλαγή, επιτροπή, διάλυσις», ενώ η διαδικασία της διαιτησίας αποδιδόταν με τα απαρέμφατα «Διαιτάν, επιτρέπειν, διαλύειν, διαλάσσειν».

Η συμβολή της διαιτησίας στην αποκατάσταση και στην αποζημίωση του θύματος είναι πολύ σημαντική, καθώς όλα τα μέλη της Αθηναϊκής

τιμωρητικότητα ή άμβλυνση των συγκρούσεων;», στο Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, Α., (επιμ.) & Χαλκιά, Α., (συνεργ.), *Η Εγκληματολογία απέναντι στις Σύγχρονες Προκλήσεις*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2011, σελ.115.

⁵⁷ Αρτινοπούλου Β., *Επανορθωτική δικαιοσύνη*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2010, σελ.11.

⁵⁸ Αδάμ - Μαγνήσαλη Σ., *Η Απονομή της δικαιοσύνης στην Αρχαία Αθήνα (5ος και 4ος π.Χ. αι.)*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2008, σελ.61.

⁵⁹ Αυτές οι δυο πρακτικές αποτυπώνουν τα δυο συστήματα δικαιοσύνης, την οριζόντια (Horizontal Justice) και την κάθετη δικαιοσύνη (Vertical Justice). Στην πρώτη περίπτωση, η συμμετοχή των συμπολιτών του θύματος (όμοιοι) ευθύνεται για την οριζοντοποίηση της απονομής της δικαιοσύνης, ενώ στη δεύτερη περίπτωση, δημιουργούνται από το κράτος όργανα αποκλειστικά φέροντα την ευθύνη αυτή. Έτσι η απονομή της δικαιοσύνης καθετοποιείται και ταξικοποιείται.

κοινωνίας ακόμα και οι δούλοι έχουν πρόσβαση σε αυτή. Κανένας άνθρωπος ανεξαρτήτου φύλλου και κοινωνικής τάξης δεν μένει απροστάτευτος. Επιπλέον η διαιτητική επίλυση είναι άμεση και έχει μικρότερο κόστος από ένα δικαστικό αγώνα. Έτσι ακόμα και ένα θύμα που δεν ανήκει στις τάξεις των εύπορων πολιτών, έχει τη δυνατότητα να εμπλακεί σε μια τέτοια διαδικασία χωρίς να φοβάται το κόστος ή την οικονομική δύναμη του αντιπάλου του. Η απόφαση των διαιτητών δεν ακολουθεί αυστηρά τους κανόνες του δικαίου, σε αντίθεση με τη δικαστική απόφαση και αυτό γιατί οι διαιτητές μπορούσαν και όφειλαν να δικάζουν με επιείκεια⁶⁰ αλλά πάντα στην κατεύθυνση του «διαγνώναι τα δίκαια».⁶¹ Ένα τελευταίο θετικό στοιχείο της διαιτησίας, είναι η διακριτική επίλυση των υποθέσεων, με την παρουσία στην διαδικασία μόνο του διαιτητή και των δυο αντίδικων μερών.

Σε όλους τους δικανικούς λόγους (Δημοσθένη, Ισαίου κ.λπ.) αναφέρεται η άκαρπη προσπάθεια των μερών για διαιτητική επίλυση των διαφορών.

Στην αρχαία Ελλάδα οι δικαστικές διαδικασίες δεν ήταν τόσο δαπανηρές όπως σήμερα, αλλά οι δίκες τις περισσότερες φορές ήταν οχληρές και χρονοβόρες. Αυτό ήταν ένας καλός λόγος για τους πολίτες να προτιμούν την εξωδικαστική επίλυση των διαφορών τους, προσφεύγοντας στην κρίση ανθρώπων γνωστών για την ευθυκρισία και την εντιμότητα τους. Ο θεσμός της διαιτησίας, ήταν σαφώς μια λειτουργική, ανέξοδη και χωρίς σκοπιμότητες διαδικασία σε σχέση με τα δικαστήρια, στον οποίο

⁶⁰ Για αυτό το λόγο και ο Αριστοτέλης προκρίνει ότι οι Αθηναίοι θα έπρεπε να προτιμούν την επίλυση μιας διαφοράς από τους διαιτητές και όχι από τους τακτικούς δικαστές, διότι ένας διαιτητής «το επιεικές ορά», Βλ. Αριστοτέλης, Ρητορική, 1374b.

⁶¹ Ισαίος, Περί του Μενεκλέους κλήρου, 30.

κατέφευγαν όσοι δεν ήθελαν να δημοσιοποιήσουν τις ιδιωτικές τους υποθέσεις.

Σύμφωνα με το νόμο λοιπόν σχετικά με την ιδιωτική ή εκούσια διαιτησία ,αν κάποιος διαφωνούν μεταξύ τους σε σχέση με ιδιωτικές συμφωνίες και επιθυμούν να επιλέξουν κάποιον ως διαιτητή, έχουν το δικαίωμα να επιλέγουν όποιον επιθυμούν⁶². Προαπαιτούμενο της συμφωνίας των ενδιαφερομένων για την προσφυγή σε διαιτησία ήταν η ύπαρξη ιδιωτικής διαφοράς. Η συμφωνία μπορούσε να είναι γραπτή ή προφορική και θυμίζει συνυποσχετικό⁶³. Διάδικοι μπορούσαν να είναι οποιοδήποτε είχαν να επιλύσουν μια διαφορά, ανεξάρτητα από την οικονομική τους κατάσταση ή την κοινωνική τους θέση. Οι δούλοι, οι γυναίκες, τα παιδιά και οι άτιμοι μπορούσαν να αντιπροσωπευθούν σε διαιτητική δίκη με τους όρους και τις προϋποθέσεις που αντιπροσωπεύονταν στα τακτικά δικαστήρια.

Συνήθως οι διαιτητές προέρχονταν από τον στενό συγγενικό ή φιλικό κύκλο των διαδίκων καθώς μπορούσαν να έχουν άμεση και προσωπική γνώμη της διαφοράς. Ωστόσο δεν υπήρχε ρητή απαγόρευση που να ορίζει το

⁶² Δημοσθένης κατά Μειδίου ,94, «Λέγε δὴ καὶ τὸν τῶν διαιτητῶν νόμον. Νόμος Ἐὰν δὲ τινες περὶ συμβολαίων ἰδίων πρὸς ἀλλήλους ἀμφισβητῶσι καὶ βούλωνται διαιτητὴν ἐλέσθαι ὄντινοῦν, ἐξέστω αὐτοῖς αἰρεῖσθαι ὃν ἂν βούλωνται διαιτητὴν ἐλέσθαι. Ἐπειδὴν δ' ἔλονται κατὰ κοινόν, μενέτωσαν ἐν τοῖς ὑπὸ τούτου διαγνωσθεῖσι, καὶ μηκέτι μεταφερέτωσαν ἀπὸ τούτου ἐφ' ἕτερον δικαστήριον ταῦτα ἐγκλήματα, ἀλλ' ἔστω τὰ κριθέντα ὑπὸ τοῦ διαιτητοῦ κύρια». (Μτφ. Ν.Γ. Κασιμάκος) Διάβασε και το νόμο για τους διαιτητές, Αν κάποιος διαφωνούν μεταξύ τους για ιδιωτικές συμφωνίες και θέλουν να εκλέξουν έναν οποιονδήποτε διαιτητή, έχουν το δικαίωμα να εκλέξουν όποιον θέλουν. Όταν όμως συμφωνήσουν για την εκλογή, πρέπει να σέβονται την απόφασή του και να μη μεταφέρουν έπειτα την ίδια διαφορά από αυτόν σε άλλο δικαστήριο, αλλά η απόφαση του διαιτητή να είναι ανέκκλητη

⁶³ Δεκάζου - Στεφανοπούλου Φ., «Επιτρέποντες, Η διαδικασία της ιδιωτικής διαιτησίας στον Μένανδρο», Τετράδια εργασίας, αρ. 32, Τμήμα Ψυχολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, 1999, σελ.13. και <http://www.livepedia.gr/index.php/%CE%A3%CF%85%CE%BD%CF%85%CF%80%CE%BF%CF%83%CF%87%CE%B5%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8C>.

Συνυποσχετικό: είδος συμβιβασμού, που συντάσσεται μόνο εγγράφως και κατά τον οποίο οι ενδιαφερόμενοι αναθέτουν σε διαιτητές την επίλυση της διαφοράς.

δαιτητή. Μπορούσε να γίνει οποιοσδήποτε,⁶⁴ πολίτης μέτοικος ή ξένος. Βλέπουμε λοιπόν ότι ο θεσμός της δαιτησίας είναι ανοιχτός προς όλους τους πολίτες.

Στην κλασική Αθήνα ο ιδιώτης δαιτητής εξασφάλιζε πρώτα με τον όρκο των διαδίκων ότι θα σεβαστούν την απόφαση του και μετά ξεκινούσε να δικάσει την διαφορά⁶⁵. Όταν ο δαιτητής έπαιρνε τελικά την απόφαση του, αυτή ήταν τελεσίδικη και άμεσα εκτελέσιμη, αυτό συνεπαγόταν και την άμεση αποκατάσταση του θύματος. Ο αριθμός των δαιτητών δεν ήταν συγκεκριμένος, στους Επιτρέποντες του Μεάνδρου έχουμε έναν δαιτητή ενώ στου Περί του Δικαιογένους Κλήρου του Ισαίου οι δαιτητές είναι τέσσερις⁶⁶. Ίσως η εμπιστοσύνη στο πρόσωπο του δαιτητή να ήταν μια από τις αιτίες αύξησης του αριθμού των δαιτητών.

Για να γίνει κάποιος δαιτητής έπρεπε αρχικά να αποδεχθεί τον διορισμό του. Στη συνέχεια έδινε τον όρκο των δαιτητών⁶⁷, παράληψη του οποίου

⁶⁴ Σε εμπορικές υποθέσεις οι διάδικοι προτιμούσαν για δαιτητές ανθρώπους του επαγγέλματος ώστε να έχουν την απαραίτητη τεχνογνωσία για να λύσουν τη διαφορά.

⁶⁵ Αδάμ - Μαγνήσαλη Σ., *Η Απονομή της δικαιοσύνης στην Αρχαία Αθήνα (5ος και 4ος π.Χ. αι.)*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2008, σελ.68-69

⁶⁶ Ισαίος, Περί του Δικαιογένους Κλήρου, 31, « τεκμήριον δὲ καὶ τῶν ἡμετέρων τρόπων καὶ τῆς τούτου ἀδικίας μέγα παρεξόμεθα. μελλούσης γὰρ τῆς πρὸς Λεωχάρην δίκης εἰσέναι, ὧ ἄνδρες, ἐν τῷ Μαιμακτηριῶνι μηνί, ἡξίου Λεωχάρης καὶ Δικαιογένης δίαίταν ἡμᾶς ἐπιτρέπειν τὴν δίκην ἀναβαλλομένους. καὶ ἡμεῖς ὥσπερ μικρὰ ἀδικούμενοι συνεχωρήσαμεν, καὶ ἐπετρέψαμεν δαιτηταῖς τέτταρσιν, ὧν τοὺς μὲν δύο ἡμεῖς ἡγάγομεν, τοὺς δὲ δύο ἐκεῖνοι. καὶ ἐναντίον τούτων ὠμολογήσαμεν ἐμμενεῖν οἷς ἂν οὗτοι γνοῖεν, καὶ ὠμόσαμεν»

⁶⁷ Το ζήτημα της ορκοδοσίας είναι ασαφές από την υπάρχουσα βιβλιογραφία, σε κάποιες πηγές όπως στο, Ισαίος, Περί Μενεκλέους Κλήρου, 32 -33, « ἐκ δὲ τοῦ λοιποῦ χρόνου ἔγνωσαν ἡμᾶς εὖ ποιεῖν ἀλλήλους καὶ λόγῳ καὶ ἔργῳ, καὶ ταῦτα ὁμοῖα ἠνάγκασαν ἡμᾶς ἀμφοτέρους πρὸς τῷ βωμῷ ἢ μὴν ποιήσιν. καὶ ἡμεῖς ὠμόσαμεν εὖ ποιεῖν ἀλλήλους ἐκ τοῦ ἐπιλοίπου χρόνου, κατὰ δύναμιν εἶναι, καὶ λόγῳ καὶ ἔργῳ. καὶ ὡς ὁ τε ὄρκος ἐγένετο, καὶ ἔχουσιν οὗτοι ἂ ἐγνώσθη αὐτοῖς ὑπὸ τῶν οἰκείων τῶν τούτου, εἴτα νυνὶ ταυτὶ τὰ ἀγαθὰ ποιούσιν ἡμᾶς, τὸν μὲν τεθνεῶτα ἄπαιδα βουλόμενοι καταστήσαι, ἐμὲ δ' ἐκβάλλειν ὑβρίσαντες ἐκ τοῦ οἴκου, τοὺς γνόντας αὐτοὺς ὑμῖν παρέξομαι μάρτυρας, ἐὰν ἐθέλωσιν ἀναβαίνειν (εἰσὶ γὰρ τούτων οἰκεῖοι) , εἰ δὲ μή, τοὺς παραγενομένους». Γίνεται ρητὴ μνεῖα στὴν ορκοδοσίᾳ τοῦ δαιτητῆ, στὸ Περί Δικαιογένους Κλήρου ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἡ ορκοδοσία ἐπιβάλεται ὅταν ὁ δαιτητῆς ἐφόσον ἀποτύχει ἡ ἀπόπειρα συνδιαλλαγῆς λειτουργεῖ ως

καθιστούσε άκυρη την διαιτητική απόφαση. Η απόφαση δεν απαιτούσε επικύρωση, ήταν εκτελεστή και ανέκκλητη αφού ο νόμος απαγόρευε την επανυποβολή της διαφοράς σε διαιτητή ή δικαστήριο⁶⁸. Το μοναδικό προσόν που όφειλε να έχει ένας διαιτητής ήταν να είναι αμερόληπτος, όφειλε να ακούσει και τις δύο πλευρές, και άμα χρειαζόταν μπορούσε να επιβάλει και «ποινές τάξης στους δύστροπους διαδίκους». Πέρα από τον διαδικαστικό κανόνα «ισότητας των όπλων» είχε το ελεύθερο να δώσει στη διαδικασία τους ρυθμούς που εκείνος επιθυμούσε. Η διαιτητική διαδικασία διεξαγόταν στο χώρο ενός ιερού καθιδρύματος κλεισμένων των θυρών, προκειμένου να καλύπτονται οι στόχοι της διακριτικότητας και της προσδοκίας συμφιλίωσης η οποία αποτελεί και των απώτερο σκοπό της διαιτησίας. Οι αντίθετες πλευρές μπορούσαν να προσκομίσουν ότι απόδειξη θα μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν και στο δικαστήριο⁶⁹. Την ώρα της απόφασης η εξουσία του διαιτητή είναι ανάλογη με του δικαστή⁷⁰. Το πιο συνηθισμένο εμπόδιο στη διαδικασία της διαιτησίας ήταν η επιλογή του διαιτητή. Όπως αναφέραμε και παραπάνω ο κάθε διάδικος επέλεγε διαιτητή μέσω γνωστών του αλλά αν ο αντίδικος δεν δεχόταν τον διαιτητή η

δικαστής, αποφασίζοντας με δική του πεποίθηση, 33, « καίτοι Διοπίθης ό έτερος τών διαιτητών Λεωχάρει μέν ήν τουτωί κηδεστής, έμδς δ' έχθρός και αντίδικος έξ έτέρων συμβολαίων: Δημάρατος δέ ό μετ' αύτου Μνησιπολέμω τῷ έγγυησαμένω Δικαιογένην μετὰ Λεωχάρους ήν άδελφός. ούτοι μέντοι ούκ ήθέλησαν άποφήνασθαι, όρκώσαντες ήμās ή μην έμμενεϊν οίς [άν] αύτοι γνοϊεν. και τούτων ύμϊν μάρτυρας παρέξομαι. Μάρτυρες» η κυρίαρχη θέση του δικαστή προερχόταν κάποιες φορές από το αξίωμα του αλλά συνήθως από την εμπιστοσύνη που έδειχναν στο πρόσωπο του οι αντίδικοι»

⁶⁸ Βλ. Δημοσθένης κατά Μειδίου, 94, ό.π. βλ. υποσημείωση 62.

⁶⁹ Για τα αποδεικτικά μέσα στη διαιτησία βλ. Αδάμ - Μαγνήσαλη Σ., *Η Απονομή της δικαιοσύνης στην Αρχαία Αθήνα (5ος και 4ος π.Χ. αι.)*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2008, σελ. 72-73.

⁷⁰ «Φαίνεται πάντως πως αποφάσιζε με το σύστημα της ελεύθερης διαιτησίας και δεν ενδιαφερόταν για την κατά γράμμα τήρηση των διατάξεων του ουσιαστικού δικαίου της πόλης. Το βλέμμα του ήταν στραμμένο προς την επιείκεια και όχι προς τον νόμο όπως συμβαίνει με τον δικαστή», ό.α. στο, Δεκάζου - Στεφανοπούλου Φ., «Επιτρέποντες, Η διαδικασία της ιδιωτικής διαιτησίας στον Μένανδρο», Τετράδια εργασίας, αρ. 32, Τμήμα Ψυχολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, 1999, σελ. 16

διαδικασία δεν μπορούσε να προχωρήσει. Αυτή η μικρή λεπτομέρεια είναι που δημιούργησε την ανάγκη ύπαρξης δημόσιων διαιτητών ορισμένων από το κράτος.

Το σύστημα της δημόσιας διαιτησίας που υπήρχε στην αρχαία Αθήνα αναπτύχθηκε από ένα σύστημα περιφερειακών δικαστηρίων. Η αρχή έγινε στα μέσα του 6ου αιώνα όταν ο Πεισίστρατος όρισε μερικούς δικαστές δήμων για να εξοικονομήσει τον χρόνο των αγροτών, οι οποίοι μπορούσαν πλέον να λύνουν τις διαφορές τους στις περιφέρειες τους χωρίς να χρειάζεται να ταξιδέψουν στην πόλη. Το 453/2⁷¹ οι δικαστές των δήμων έγιναν τριάντα ενώ στο τέλος του 5ου αιώνα ο αριθμός τους αυξήθηκε σε σαράντα. Η διαδικασία εκλογής τους γινόταν με κλήρωση από την οποία τέσσερα άτομα από την κάθε φυλή εκλέγονταν δικαστές. Η κάθε μια τετραμελής δικαστική ομάδα «φυλοδικασταί»⁷² έπαιρνε το όνομα της από τη φυλή της και όλες μαζί αποτελούσαν τους «Τεσσαράκοντα». Οι υποθέσεις με τις οποίες ασχολούνταν ήταν ιδιωτικές εκτός από τις κληρονομικές και τις εμπορικές υποθέσεις τις οποίες τις χειρίζονταν ο Άρχων Βασιλεύς και οι θεσμοθέτες αντίστοιχα.

Όποιος επιθυμούσε να φέρει στη δικαιοσύνη υποθέσεις που ενέπιπταν στην αρμοδιότητα των «φυλοδικαστών» έπρεπε πρώτα να κάνει αίτηση στους φυλοδικαστές της φυλής που άνηκε ο εναγόμενος⁷³. Σε περίπτωση που ο εναγόμενος ήταν μέτοικος ή πρόξενος η σχετική αίτηση γινόταν στον

⁷¹ Mac Dowell D. M., *Το Δίκαιο στην Αθήνα των κλασικών χρόνων*, (μτφρ. Μαθιουδάκης Γ.) Αθήνα, Παπαδήμα, 2003, σελ. 320.

⁷² Mac Dowell D. M., *Το Δίκαιο στην Αθήνα των κλασικών χρόνων*, (μτφρ. Μαθιουδάκης Γ.) Αθήνα, Παπαδήμα, 2003, σελ 321

⁷³ Mac Dowell D. M., *Το Δίκαιο στην Αθήνα των κλασικών χρόνων*, (μτφρ. Μαθιουδάκης Γ.) Αθήνα, Παπαδήμα, 2003, σελ 321

πολέμαρχο, ο οποίος μετά από κλήρωση μοίραζε τις υποθέσεις στους δήμους.

Σε περίπτωση που το χρηματικό ποσό που εμπλεκόταν στην υπόθεση ήταν παραπάνω από 10 δραχμές η υπόθεση εκδικαζόταν από τους ίδιους τους φυλοδικαστές αλλιώς παραπέμπονταν αυτόματα σε δημόσιο διαιτητή⁷⁴. Η δημόσια διαιτησία εισήχθη ως θεσμός το 399π.Χ. και λειτουργούσε μόνο σε συνάρτηση με τους τεσσαράκοντα.

Ήταν μια πραγματική δίκη, όπου ο ενάγων και εναγόμενος μπορούσαν να προβάλουν ισχυρισμούς και να παρουσιάσουν αποδείξεις. Όπως εύστοχα γράφει και ο Αριστοτέλης η διαιτησία επινοήθηκε για να βρίσκει πεδίο εφαρμογής η επιείκεια⁷⁵.

Δημόσιοι διαιτητές μπορούσαν να γίνουν όλοι οι άντρες Αθηναίοι πολίτες που είχαν συμπληρώσει το 60ο έτος της ηλικίας τους και πιο συγκεκριμένα αυτοί που είχαν συμπληρώσει το 42ο έτος από την εγγραφή τους σε κάποιο δήμο⁷⁶. Οι μόνες εξαιρέσεις που επιτρέπονταν ήταν για εκείνους που είχαν άλλο δημόσιο αξίωμα για εκείνο το έτος και για όσους βρίσκονταν στο εξωτερικό. Στην αρχή κάθε έτους τα ονόματα αυτών των πολιτών γράφονταν σε ειδικό πίνακα των δήμων, στο «ληξιαρχικό

⁷⁴Στεφανόπουλος Σ., *Ελλήνων θέσμια*, Αθήνα, Λιβάνη, 2004, σελ. 532.

⁷⁵Στεφανόπουλος Σ., *Ελλήνων θέσμια*, Αθήνα, Λιβάνη, 2004, σελ. 534. Βλ επίσης Αριστοτέλης Ρητορική, 1374b, « [...] και μη πρὸς τὸ μέρος ἀλλὰ πρὸς τὸ ὄλον, μηδὲ ποιὸς τις νῦν, ἀλλὰ ποιὸς τις ἦν ἀεὶ ἢ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ. καὶ τὸ μνημονεύειν μᾶλλον ὧν ἔπαθεν ἀγαθῶν ἢ κακῶν, καὶ ἀγαθῶν ὧν ἔπαθε μᾶλλον ἢ <ῶν> ἐποίησεν. καὶ τὸ ἀνέχεσθαι ἀδικούμενον. καὶ τὸ μᾶλλον λόγῳ ἐθέλειν κρίνεσθαι ἢ ἔργῳ. καὶ τὸ εἰς δίκαιαν μᾶλλον ἢ εἰς δίκην βούλεσθαι ἰέναι: [19] ὁ γὰρ διαιτητὴς τὸ ἐπιεικὲς ὄρα, ὁ δὲ δικαστὴς τὸν νόμον: καὶ τούτου ἕνεκα διαιτητὴς εὐρέθη, ὅπως τὸ ἐπιεικὲς ἰσχύη [...]».

⁷⁶Αδάμ - Μαγνήσαλη Σ., *Η Απονομή της δικαιοσύνης στην Αρχαία Αθήνα (5ος και 4ος π.Χ. αι.)*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2008, σελ. 63.

γραμμάτειον»⁷⁷, στο οποίο τους κατέτασαν σε δέκα ιδιαίτερες ομάδες ανάλογα με τη φυλή τους. Με αυτό τον τρόπο κάθε φυλή είχε τους διαιτητές της.

Βλέπουμε λοιπόν ότι και οι δημόσιοι διαιτητές ήταν απλοί πολίτες, που απλά λόγω της ηλικίας τους διέθεταν πείρα ζωής. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη οι δημόσιοι διαιτητές ορκίζονταν πάνω στην ίδια πέτρα που ορκιζόντουσαν οι άρχοντες ότι θα υπακούουν τους νόμους. Ο τόπος της διαιτησίας ήταν δημόσιος και ο καθένας μπορούσε να παρακολουθήσει την διαδικασία. Ο διαιτητής όφειλε να ακούσει επι ίσοις όροις και τις δύο πλευρές και στη συνέχεια να προσπαθήσει να πετύχει κάποιον συμβιβασμό. Σε περίπτωση που δεν τα κατάφερνε, και που πίστευε ότι είναι πια αδύνατο να επιτευχθεί η οποιαδήποτε συνδιαλλαγή, όριζε τη μέρα κατά την οποία θα εξέδιδε την απόφαση του.

Αν κάποιος από τους αντίδικους επιθυμούσε την αναβολή αυτής της ημερομηνίας είχε τη δυνατότητα να καταθέσει γραπτή ένσταση, η οποία θα συνοδευόταν από τον όρκο που θα έλεγε ότι δεν μπορεί να παραστεί λόγω ασθένειας ή απουσίας του από την Αττική. Ο διαιτητής μπορούσε να μην κάνει δεκτή την αίτηση, να την έκρινε ως απαράδεκτη⁷⁸, και να εξέδιδε την απόφαση του την ημερομηνία που είχε ορίσει, απουσία του ενός αντιδίκου. Για την έκδοση της απόφασης, έπρεπε να πάει πρώτα στην αγορά, να σταθεί στον όρκιο λίθο και να ορκιστεί⁷⁹.

⁷⁷ Biscardi A., *Αρχαίο Ελληνικό Δίκαιο*, (μτφ Δημάκης Δ. Π.), Αθήνα, Παπαδήμα, 2005, σελ. 427.

⁷⁸ Mac Dowell D. M., *Το Δίκαιο στην Αθήνα των κλασικών χρόνων*, (μτφρ. Μαθιουδάκης Γ.) Αθήνα, Παπαδήμα, 2003, σελ. 324.

⁷⁹ Στεφανόπουλος Σ., *Ελλήνων θέσμια*, Αθήνα, Λιβάνη, 2004 σελ. 534.

Την απόφαση του ο διαιτητής την γνωστοποιούσε στους τέσσερις φυλοδικαστές του δήμου που τον όρισαν⁸⁰. Όποιος από τους αντίδικους το επιθυμούσε μπορούσε να προσβάλει με έφεση την απόφαση, σε αυτή την περίπτωση οι τέσσερις φυλοδικαστές έπρεπε να εισάγουν την απόφαση στο δικαστήριο. Οι καταθέσεις των μαρτύρων καθώς και όλα τα αποδεικτικά στοιχεία που είχαν παρουσιαστεί, σφραγίζονταν μέσα στα «λαγήνεια», ένα για κάθε αντίδικο, μέχρι τη μέρα της δίκης. Στη δίκη δε μπορούσε να χρησιμοποιηθεί κανένα άλλο στοιχείο παρά μόνο αυτά που είχαν χρησιμοποιηθεί και στη διαδικασία της διαιτησίας.

Η διαιτητική απόφαση μπορούσε να ακυρωθεί με την λεγόμενη «έφεσις», η οποία μπορούσε να ασκηθεί ως αίτηση ακυρώσεως κατά παρανόμων αποφάσεων των αρχόντων. Επίσης μπορούσε να ακυρωθεί και με δυο άλλους τρόπους. Πρώτον, εάν κάποιος από τους αντιδίκους είχε καταθέσει αίτημα αναβολής και ο διαιτητής το απέρριπτε ερήμην του και εξέδιδε την απόφαση, ο διάδικος μέσα σε 10 μέρες έπρεπε να υποβάλει αίτηση στους τέσσερις φυλοδικαστές. Η αίτηση έπρεπε να περιέχει όρκο, ότι λόγω απουσίας του από την Αττική ή λόγω ασθένειας δεν μπόρεσε να παρευρεθεί στην έκδοση της απόφασης. Αν αυτή η αίτηση γινόταν δεκτή η υπόθεση πήγαινε εκ νέου σε διαιτησία. Δεύτερον, ο διάδικος εναντίον του οποίου στρεφόταν η απόφαση μπορούσε να ισχυριστεί ότι είχε άδικη μεταχείριση από τον δικαστή και ο τρόπος διεξαγωγής της διαιτησίας ήταν ανάρμοστος. Σε αυτή την περίπτωση υπέβαλε την κατηγορία

⁸⁰ Αδάμ - Μαγνήσαλη Σ., *Η Απονομή της δικαιοσύνης στην Αρχαία Αθήνα (5ος και 4ος π.Χ. αι.)*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2008, σελ. 66.

«εισαγγελία»⁸¹ σε ολόκληρο το σώμα των διαιτητών που είχαν οριστεί για εκείνη τη χρονιά. Σε κάποια από τις τακτικές συνελεύσεις τους άμα ψήφιζαν εναντίον του διαιτητή τότε αυτός έχανε ολοκληρωτικά τα πολιτικά του δικαιώματα και η απόφαση που είχε λάβει για τη υπόθεση ακυρωνόταν και ορκιζόταν νέος διαιτητής για να την αναλάβει.

Βλέπουμε λοιπόν ότι στους κλασικούς χρόνους παρότι υπήρχαν πολιτειακά όργανα οι πολίτες πήγαιναν στους διαιτητές για την επίλυση των διαφορών τους. Αυτό γινόταν λόγω των κοινωνικών ηθών και όχι νόμων που ήθελαν προτού μια υπόθεση φτάσει ενώπιον δικαστηρίου να έχει προηγηθεί προσπάθεια διαιτητικής επίλυσής της από πρόσωπο κοινής εμπιστοσύνης των μερών. Χαρακτηριστικό είναι ότι για τον Ισοκράτη, η προτίμηση της διαιτητικής οδού αντί της δικαστηριακής συγκαταλέγεται μεταξύ των γνωρισμάτων του καλού πολίτη.

Από τα παραπάνω γίνεται σαφές ότι Διαιτησία⁸² αποτελεί έναν εναλλακτικό τρόπο επίλυσης διαφορών, μία παράλληλη προς τη κρατική δικαιοσύνη δικαιοδοτική τάξη, στην οποία η λύση διαμορφώνεται «στα μέτρα των

⁸¹ Η «εισαγγελία» ήταν μια ειδική διαδικασία ποινικής δίωξης, με την οποία μπορούσε να διωχθεί η πλημμελής εκτέλεση καθηκόντων των διαιτητών. Καθώς επίσης και τα εγκλήματα κατά της ασφάλειας του κράτους και τα αδικήματα κακομεταχείρισης ορφανών και επικλήρων. Πιο αναλυτικά βλ., Αδάμ - Μαγνήσαλη Σ., *Η Απονομή της δικαιοσύνης στην Αρχαία Αθήνα (5ος και 4ος π.Χ. αι.)*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2008, σελ. 42.

⁸² Σήμερα, Τα μέρη έχουν τη δυνατότητα με σχετική συμφωνία να επιλέξουν εξειδικευμένους με το αντικείμενο της προς επίλυση διαφοράς διαιτητές, τον τόπο και τη γλώσσα διεξαγωγής της διαιτητικής διαδικασίας, το εφαρμοστέο επί της διαφοράς δίκαιο κ.λπ. Επομένως, διαιτησία είναι η συμβατικά επιλεγμένη δεσμευτική εκδίκαση ορισμένης διαφοράς από ιδιωτικούς δικαστές, αντί των τακτικών δικαστηρίων. Το διαιτητικό δικαστήριο εκδίδει στο τέλος της διαδικασίας μια δεσμευτική απόφαση, η οποία παράγει δεδικασμένο και εκτελεστότητα, όπως δηλαδή και οι αποφάσεις των κρατικών δικαστηρίων. Με την επιφύλαξη της τήρησης των κανόνων που εξασφαλίζουν τη διεξαγωγή δίκαιης δίκης, καθώς και εκείνων των κανόνων στους οποίους αναφέρεται ενδεχόμενη αντίθετη συμφωνία των διαδίκων, οι διαιτητές δεν δεσμεύονται από τους κανόνες του δικονομικού δικαίου. Μπορούν επίσης να δικάσουν δίχως να δεσμεύονται από τους μη δημόσιας τάξης κανόνες του ουσιαστικού δικαίου. Βλ. και αρθ. 867 έως 903 ΚΠολΔ.

μερών», δηλαδή το θύμα μπορεί να αξιώσει τη λύση που ικανοποιεί τα αληθινά συμφέροντα του. Είναι μία μορφή «νομικής αυτορρύθμισης» που σκοπό έχει να επιταχύνει την απονομή της δικαιοσύνης δίνοντας στα εμπλεκόμενα μέρη την πρωτοβουλία στην ίδια τη διαδικασία της απονομής.

Δ. Η ΑΠΟΖΗΜΙΩΣΗ ΚΑΙ Η ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΘΥΜΑΤΩΝ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΕΓΚΛΗΜΑΤΩΝ

Πρωταρχικό γνώρισμα στην εξέλιξη της ποινικής λειτουργίας αποτελεί η ανέλιξη στους κόλπους της, της ιδέας του ανθρωπισμού⁸³, με την έννοια του σεβασμού απέναντι στην ανθρώπινη οντότητα. Η ιδέα αυτή πραγματώνεται από τα πρώτα στάδια εξέλιξης του ποινικού κολασμού.

Στο χώρο του ποινικού δικαίου, ο Σόλων προχωρεί δυναμικά σε διακρίσεις μεταξύ των εγκλημάτων, καταργεί όλους τους νόμους του Δράκοντα εκτός από τους φονικούς⁸⁴ και θεσπίζει κάποια αντιστοιχία μεταξύ βαρύτητας εγκλήματος και ποινής⁸⁵. Η αρχή της ταυτοπάθειας, εισάγει ένα φραγμό στην τυφλή εκδικητικότητα, με την επιβολή ίσου κακού στον εγκληματία ανάλογο με αυτό που προκάλεσε.

Σε αυτό το κεφάλαιο θα αναλύσουμε πως επιτυγχάνεται η αποζημίωση και αποκατάσταση του θύματος μέσα από τις νομοθετικές ρυθμίσεις που προβλέπονται για τις δικαιοπρακτικές συμπεριφορές που μπορούν να εξετασθούν υπό το πρίσμα του ποινικού δικαίου και δικαιολογούν τη

⁸³ Παπαδάτος Π., *Η αποζημίωση των θυμάτων του εγκλήματος από την πολιτεία, Ποινικά*, Αθήνα, Σάκκουλα, 1981, σελ. 9-10.

⁸⁴ Πλούταρχος, Βίοι Παράλληλοι, Σόλων, 17, «Πρώτον μὲν οὖν τοὺς Δράκοντος νόμους ἀνείλε πλήν τῶν φονικῶν ἅπαντας διὰ τὴν χαλεπότητα καὶ τὸ μέγεθος τῶν ἐπιτιμιῶν»

⁸⁵ Γιούνη Μ., *Νόμος Πόλεως, Δικαιοσύνη και Νομοθεσία στην αρχαία ελληνική πόλιν, Οι αρχαϊκοί χρόνοι*, 1η έκδ., Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 2006, σελ. 371.

διερεύνηση της ιδιαίτερης προστασίας του «θύματος» στους κλασικούς χρόνους. Η ανάλυση θα γίνει έχοντας ως κατευθυντήριο τα δικαιώματα του θύματος όπως τα γνωρίζουμε σήμερα, δηλαδή:

- πλήρη συμμετοχή στην ποινική διαδικασία (δυνατότητα να μιλήσει να απαντήσει ή να δευτερολογήσει κατά τη διάρκεια της διαδικασίας)
- ενημέρωση σε σχέση με την έκβαση της δίκης
- ύπαρξη συνηγόρου
- επιλογή τρόπου διεξαγωγής της διαδικασίας(π.χ. κλεισμένων των θυρών)
- άσκηση ένδικων μέσων κατά των αποφάσεων (έφεση)
- να αιτηθεί και να λάβει αποζημίωση
- επαρκούς βοήθειας και αποκατάστασης⁸⁶

I. ΑΝΘΡΩΠΟΚΤΟΝΙΑ

Το πρώτο αδίκημα που θα εξετάσουμε είναι η ανθρωποκτονία. Το έγκλημα της ανθρωποκτονίας με τις αντιδράσεις και τις ποινές που εγείρει στις μέρες μας, έχει τις ρίζες του στον 7ο αι. και στη νομοθεσία του Δράκοντα⁸⁷.

Ο νόμος περί ανθρωποκτονίας, είναι ο πιο γνωστός από τους νόμους του Δράκοντα, όχι μόνο για την σκληρότητα⁸⁸ του αλλά και για το γεγονός ότι

⁸⁶ Βλάχου Β. ,«Τα δικαιώματα των θυμάτων στο κατώφλι του 21ου αιώνα-Κριτικές παρατηρήσεις», *Ποινική Δικαιοσύνη*, τευχ. 34, Ιανουάριος, 2001.

⁸⁷ Στα τέλη του Ζ' αιώνα π. Χ., οι Αθηναίοι ανέθεσαν στο Δράκοντα το έργο της σύνταξης γραπτής νομοθεσίας.. Έχει επικρατήσει η άποψη ότι οι νομοί του Δράκοντα, ήταν ιδιαίτερος σκληροί και απάνθρωποι, ακόμα και σήμερα συνηθίζουμε να χαρακτηρίζουμε τους αυστηρούς νόμους ως δρακόντειους. Ό.α στο, Δημάκης Π., *Αττικό Δίκαιο*, Αθήνα-Κομοτηνή, Αντ. Σάκκουλα, 1986, σελ. 29.

⁸⁸ Χαρακτηριστικό είναι ότι οι νόμοι του προέβλεπαν τη θανατική ποινή για όλα τα εγκλήματα. Όταν ο Δράκων ρωτήθηκε γιατί θέσπισε θάνατο ως ποινή σε τόσα πολλά αδικήματα, απάντησε ότι «Κατά τη γνώμη μου, ο θάνατος είναι τιμωρία που αρμόζει στα πιο ασήμαντα από αυτά. Επιβάλλω όμως και στα πιο σημαντικά την ίδια ποινή επειδή δεν γνωρίζω καμία αυστηρότερη». ό.α. στο Στεφανόπουλος Σ., *Ελλήνων θέσμια*, Λιβάνη, Αθήνα, 2004, σελ. 311.

αποτέλεσε την απαρχή της ποινικής καταστολής στην αρχαία Αθήνα⁸⁹.

Στον Δράκοντα αποδίδεται επίσης και η διάκριση του φόνου σε «εκ προνοίας», εκούσιος και «μη εκ προνοίας», ακούσιος⁹⁰.

Όπως είδαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο, στον Αριστοτέλη, γίνεται εκτενής λόγος για τη διάκριση ανάμεσα στις έννοιες «εκούσια» και «ακούσια» πράξη. Ο Αριστοτέλης προσέδιδε στην έννοια της εκούσιας ανθρωποκτονίας την ηθελημένη πραγμάτωση του επιζητούμενου σκοπού με πλήρη τη συνείδηση του δράστη και την επιθυμία του να πραγματώσει ένα συγκεκριμένο ανθρωποκτόνο αποτέλεσμα.

Στην κλασική Αθήνα λοιπόν, η διαδικασία για την ανθρωποκτονία κινούνταν με «δίκη φόνου», ο εκούσιος φόνος εκδικάζεται στον Άρειο Πάγο⁹¹, ενώ ο ακούσιος ενώπιον των εφετών. Καταγγελία για ανθρωποκτονία μπορούσαν να υποβάλουν μόνο οι πρώτου βαθμού συγγενείς του θύματος, καθώς ο φόνος θεωρούνταν πράξη που προσβάλλει καταρχήν την οικογένειά του⁹².

Αρμόδιος άρχοντας για την αποδοχή της καταγγελίας στην περίπτωση

⁸⁹ Πλούταρχος, Βίοι Παράλληλοι, Σόλων ,17.1, « πρώτον μὲν οὖν τοὺς Δράκοντος νόμους ἀνείλε πλὴν τῶν φονικῶν ἅπαντας, διὰ τὴν χαλεπότητα καὶ τὸ μέγεθος τῶν ἐπιτιμίων. μία γὰρ ὀλίγου δεῖν ἅπασιν ὤριστο τοῖς ἀμαρτάνουσι ζημία θάνατος, ὥστε καὶ τοὺς ἀργίας ἀλόντας ἀποθνήσκειν, καὶ τοὺς λάχανα κλέψαντας ἢ ὀπώραν ὁμοίως κολάζεσθαι τοῖς ἱεροσύλοις καὶ ἀνδροφόνοις» Ο συγκεκριμένος νόμος, επιβίωσε και μετά τις μεταρρυθμίσεις του Σόλωνα, καθώς ο τελευταίος όταν συνέταξε την νομοθεσία, διατήρησε από την προηγούμενη του Δράκοντα, τους φονικούς νόμους.

⁹⁰ Το έγκλημα της ανθρωποκτονίας (φόνος) ρυθμιζόταν από τους νόμους του Δράκοντα τους οποίους διατήρησε ο Σόλων . Η φονική αυτή νομοθεσία αναφερόταν σε θέματα ποινών, αρμοδιοτήτων, διαδικασίας δίωξης του δράστη αλλά κυρίως στη σημαντικότερη διάκριση του δόλου από την αμέλεια με την μορφή του εκ προνοίας και μη εκ προνοίας φόνου, εκούσιο και ακούσιο. Για μια αναλυτική περιγραφή της βουλευτικής στάσης του δράστη απέναντι στο αποτέλεσμα της πράξης του, βλ. Παντοπούλου Π., «Οι έννοιες του δόλου και της αμέλειας στο αττικό δίκαιο», στο Γιούνη Μ., (επιμ.), *Δίκαιο και Ιστορία. Μελέτες ιστορίας του Δικαίου*, τ. 1, Αθήνα-Κομοτηνή, Αντ.Σάκκουλας, 2008, σελ. 143-151.

⁹¹ Αριστοτέλης, Άθηναίων Πολιτεία, 57.2.

⁹² Αδάμ - Μαγνήσαλη Σ., *Η Απονομή της δικαιοσύνης στην Αρχαία Αθήνα (5ος και 4ος π.Χ. αι.)*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2008, σελ. 79.

βίαιου θανάτου ήταν ο Άρχων- Βασιλεύς⁹³, ο οποίος επιμελούνταν το διαδικαστικό μέρος της προανακρίσεως με σκοπό τον προσδιορισμό του αρμόδιου φονικού δικαστηρίου.

Τα φονικά δικαστήρια ήταν ο Άρειος Πάγος, το Παλλάδιο, το Δελφίνιον, το Πρυτανείο και το εν Φρεαττοί, οι έδρες των οποίων βρίσκονταν σε διαφορετικά σημεία της Αττικής.

Η οικογένεια του θύματος, έπρεπε να προβεί σε δημόσια «διακήρυξη» στην Αγορά κατά του δράστη. Στην ίδια «διακήρυξη» προέβαινε και ο Άρχων- Βασιλεύς, εφόσον είχε υποβληθεί ενώπιον του από την οικογένεια του θύματος η σχετική καταγγελία για το φόνο και επέβαλλε στον δράστη αποχή από ό,τι όριζε ο νόμος⁹⁴, μέχρι να δικαστεί δηλαδή να μην εμφανίζεται σε δημόσιους χώρους, όπως η αγορά, τα δικαστήρια και οι λατρευτικοί χώροι ή να μη συμμετέχει σε θρησκευτικές γιορτές.

Αυτή η ρύθμιση πιθανότατα να είχε ως σκοπό όχι τόσο την ικανοποίηση των συγγενών να μην παρευρίσκοντο σε ιδίους χώρους με τον δολοφόνο, αλλά την αποτροπή περιστατικών αντεκδίκησης. Διακρίνουμε λοιπόν εμφανή την προσπάθεια του νομοθέτη να προστατέψει τον κατηγορούμενο, και να κατοχυρώσει το δικαίωμα του για μια δίκαιη δίκη.

Η ποινή που επιβαλλόταν σε φόνο⁹⁵ «εκ προνοίας» ήταν η θανάτωση, ενώ στους φόνους «μη εκ προνοίας» και «εξ αμελείας» επιβαλλόταν εξορία⁹⁶.

⁹³ Αριστοτέλης, Αθηναίων Πολιτεία, 57.4, « εἰσάγει δ' ὁ βασιλεύς και δικάζουσιν ἐν ἱερῷ και ὑπαίθριο, και ὁ βασιλεύς ὅταν δικάζη περιαιρείται τον στέφανον»

⁹⁴ Αδάμ - Μαγνήσαλη Σ., *Η Απονομή της δικαιοσύνης στην Αρχαία Αθήνα (5ος και 4ος π.Χ. αι.)*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2008,σελ.27.

⁹⁵ Παντοπούλου Π., «Οι έννοιες του δόλου και της αμέλειας στο αττικό δίκαιο», στο Γιούνη Μ., (επιμ.), *Δίκαιο και Ιστορία. Μελέτες ιστορίας του Δικαίου*, τ. 1, Αθήνα-Κομοτηνή, Αντ.Σάκκουλας, 2008, σελ. 143-151.

⁹⁶ Δημοσθένης, Κατά Αριστοκράτους, 52 , «Τοῦτο δ' οὐκ ἔστ' ἐπενεγκεῖν ἄλλη πόλει πλήν

Με τη δίκη και την καταδίκη του δράστη δινόταν ικανοποίηση στην ψυχή του θανόντος και το μίasma εξαλειφόταν⁹⁷.

Το «μίasma» αποτελούσε ένα είδος υπερφυσικής μόλυνσης, που εξαπλώνονταν στην πόλη και γι' αυτό έπρεπε να ληφθούν μέτρα ώστε ο δράστης να απομακρυνθεί άμεσα από αυτή. Ένα μολυσμένο άτομο, εθεωρείτο ενδεχόμενο, λόγω του μιάσματος να προσβληθεί από αρρώστια, να ναυαγήσει ή να υποστεί άλλες συμφορές σταλμένες από τους θεούς⁹⁸. Έτσι ακόμα και όταν ο δράστης δεν καταδικαζόταν λόγω, για παράδειγμα, άρσης του αξιόποινου ή του άδικου χαρακτήρα της πράξης, και πάλι κρίνονταν αναγκαία η κάθαρση και ο εξαγνισμός του, που γινόταν με την οικειοθελή απομάκρυνσή του από δημόσιους τόπους, πολιτικές συγκεντρώσεις και θρησκευτικές τελετές⁹⁹.

Η ποινή του θανάτου, θεωρούταν ως ο ασφαλέστερος και ο πλέον συνηθισμένος τρόπος προκειμένου ο δράστης να μην αποτελεί πλέον κίνδυνο για τους συμπολίτες του, αλλά παράλληλα να αποτρέπονται και

ήν ἄν φεύγη τις» πιο αναλυτικά για την εξορία βλ. Αδάμ - Μαγνήσαλη Σ., *Η Απονομή της δικαιοσύνης στην Αρχαία Αθήνα (5ος και 4ος π.Χ. αι.)*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2008, σελ. 206-207

⁹⁷ Αντιφώντας, Τετραλογία Γ', α 2, «ὄστις οὖν τούτων ὑπό τοῦ θεοῦ ἀξιωθέντος τοῦ βίου ἡμῶν, ἀνόμως τινά ἀποκτείνει, ἀσεβεῖ μὲν περὶ τοὺς θεοὺς, συγγεῖ δέ τὰ νόμιμα τῶν ἀνθρώπων· ὃ τε γάρ ἀποθανῶν, στερόμενος ὧν ὁ θεός ἔδωκεν αὐτῷ εἰκότως θεοῦ τιμωρίαν ὑπολείπει τήν τῶν ἀλιτηρίων δυσμένειαν »

⁹⁸ Χαρακτηριστική περίπτωση περιγραφής του μιάσματος συναντούμε στην τραγωδία του Σοφοκλή, «Οιδίπους Τύραννος», όπου ένας λοιμός βασανίζει τους πολίτες επειδή κυκλοφορεί ανάμεσά τους ατιμώρητος ένας δολοφόνος, βλ. Mac Dowell D. M., *Το Δίκαιο στην Αθήνα των κλασικών χρόνων*, (μτφρ. Μαθιουδάκης Γ.), Αθήνα, Παπαδήμα, 2003., σελ. 172.

⁹⁹ Αντιφώντος, Τετραλογία Α', 11, «ταῦτα οὖν εἰδότες βοηθεῖτε μὲν τῷ ἀποθανόντι, τιμωρεῖσθε δέ τον ἀποκτείναντα, ἀγνεύετε δέ τήν πόλιν»

άλλοι από τη διάπραξη παρόμοιων αδικημάτων από το φόβο της τιμωρίας¹⁰⁰.

Από την σκοπιά της αποκατάστασης, μπορούμε να πούμε ότι η ανταπόδοση ίσου κακού, ικανοποιεί σε ένα βαθμό το αίσθημα δικαίωσης των συγγενών του θύματος. Από την άλλη είναι μια πρακτική που δεν ταιριάζει καθόλου στα πλαίσια ενός δημοκρατικού κράτους όπως είναι η Αθηναϊκή πολιτεία, αφού στερεί από τον κατηγορούμενο-εγκληματία το δικαίωμα της μετανοίας και της επανόρθωσης της βλάβης. Από την άλλη πλευρά η εξορία, δεν έχει καμιά ουσιαστική ικανοποίηση ούτε για το θύμα ούτε για τους συγγενείς του, ίσως μόνο την ικανοποίηση ότι δεν θα συναντηθούν πρόσωπο με πρόσωπο εντός των τοίχων της πόλης με τον δολοφόνο. Βέβαια η εξορία για ένα Αθηναίο τότε είχε άλλη βαρύτητα, καθώς έχανε τα δικαιώματα του ως Αθηναίος πολίτης, συμπεριλαμβανομένων των πολιτικών δικαιωμάτων, και δεν καλούνταν πλέον Αθηναίος, αλλά «άνδροφονος»¹⁰¹. Η διάρκεια της εξορίας μπορούσε να είναι ή «άειφυγία»¹⁰², δηλαδή ισόβια ή πρόσκαιρη. Η τελευταία συνήθως επιβαλλόταν στους πολίτες που κρίθηκαν ένοχοι για το έγκλημα της ανθρωποκτονίας «εξ αμελείας» και η διάρκειά της ήταν συνήθως ένα έτος. Την «άειφυγία» την επέβαλε ο Άρειος Πάγος σε περιπτώσεις τραυματισμού

¹⁰⁰ Γαρδίκας Κ., *Το Παρά τοῖς Ἀρχαίοις Ἑλλησι καὶ μάλιστα τοῖς Ἀττικοῖς Ποινικόν καὶ ἰδίᾳ τὸ φονικόν δίκαιον*, Αθήνα, Σακελλαρίου, 1918, σελ. 71-72.

¹⁰¹ Δημοσθένης, Κατὰ Ἀριστοκράτους, 37 καὶ 41, «Ἐὰν δὲ τις τὸν ἀνδροφόνον κτείνῃ ἢ αἵπιος ἢ φόνου, ἀπεχόμενον ἀγορᾶς ἐφορίας καὶ ἄθλων καὶ ἱερῶν Ἀμφικτυονικῶν... τὸν γὰρ φυγάδα τὸ τῆς πόλεως οὐ προσεῖπ' ὄνομα, ἧς οὐκ ἔστι μετουσία αὐτῷ, ἀλλὰ τὸ τοῦ πράγματος, ᾧ κατέστησεν αὐτὸν ἐκεῖνος ἔνοχον: καὶ διὰ ταῦτ' "ἄν τις ἀποκτείνῃ" φησὶ "τὸν ἀνδροφόνον»

¹⁰² Δημοσθένης, Κατὰ Μειδίου, 43 «ἔπειθ' οἱ φονικοί τούς μὲν ἐκ προνοίας ἀποκτινύνοντας θανάτῳ καὶ ἀειφυγία καὶ δημεύσει τῶν ὑπαρχόντων ζημιούσι», καὶ Ἀντιφώντας, Τετραλογία Α', 9 «ἐάν δέ νῦν καταληφθεῖς ἀποθάνω, ἀνόσια ὄνειδη τοῖς παισίν ὑπολείψω, ἢ φυγῶν γέρων καὶ ἄπολις ὦν ἐπὶ ξενίας πτωχεύσω»

«έκ προνοίας» και στις περιπτώσεις φόνου «έκ προνοίας»¹⁰³. Η ουσιαστική όμως σημασία της ποινής αυτής για τους Αθηναίους, δεν ήταν η τιμωρία του δολοφόνου για το κακό που προκάλεσε στους οικείους του θύματος, αλλά η τιμωρία του, όπως αναφέραμε και παραπάνω, για το «μιάσμα» που προκάλεσε στην πόλη.

Στο βαθμό βέβαια που οι παραπάνω αποφάσεις παίρνονταν στα πλαίσια της διαδικασίας μια δίκης, έπειτα από αγορεύσεις και παρουσίαση αποδεικτικών μέσων, στην οποία παρευρίσκονταν τόσο ο κατηγορούμενος όσο και η συγγενείς του θύματος, οφείλουμε να αναγνωρίσουμε στους Αθηναίους το θεσμό της δίκαιης δίκης.

Στη νομοθετική ρύθμιση του Δράκοντα προβλεπόταν και η διαδικασία της «αιδέσεως», δηλαδή της παραχώρησης συγνώμης από μέρους των συγγενών του θύματος, γεγονός που επέτρεπε στο δράστη να αποφύγει την εξορία. Η συγνώμη, όπως αναφέρεται στο σχετικό νόμο, θα παρέχεται εάν υπάρχει ο πατέρας ή ο αδελφός ή οι υιοί του θύματος ή από όλους μαζί ενώ αν κάποιος δεν συμφωνεί, δεν δίδεται συγχώρεση. Αν δεν υπάρχουν πρώτου βαθμού συγγενείς, συγχώρεση δίδεται στον δράστη με ομοφωνία των εξαδέλφων και των υιών των τελευταίων. Εάν δεν υπάρχει κανένας συγγενής και ο ένοχος έχει φονεύσει «ἄκων» και οι πενηνταένα Εφέτες κρίνουν ότι φόνευσε «ἄκων», δέκα μέλη της φατρίας, εφόσον το επιθυμούν, μπορούν να χορηγήσουν τη συγνώμη¹⁰⁴. Η παραχώρηση δινόταν με

¹⁰³ Γαρδίκας Κ., *Το Παρά τοῖς Ἀρχαίοις Ἑλλησι και μάλιστα τοῖς Ἀττικοῖς Ποινικόν και ἰδίᾳ το φονικόν δίκαιον*, Αθήνα, εκδ. Σακελλαρίου, 1918, σελ.89.

¹⁰⁴ Στίχοι 13-18 του φονικού δρακόντειου νόμου : ἰαίδεσσασθαι δ' ἑάμ μὲν πατέρ ἔι ἔ ἀδελφός ἔ υἱός , ἅπαντας, ἔ τον κολύοντα κρατεν· ἑάν δέ μέ οὔτοι ὄσι, μέχρ' ἀνεφισίτετος καί ἀνεφισῖ, ἑάν ἅπαντες αἰδέσσασθαι ἑθέλοσι, τόνκολύοντα κρατεν· ἑσέσθον δέ οἱ φράτορες ἑάν ἑθέλοσι δέκα Γιούνη Μ., *Νόμος Πόλεως, Δικαιοσύνη και Νομοθεσία στην*

αντάλλαγμα κάποια χρηματική ποινή και ήταν απαραίτητο να συμφωνήσουν ομόφωνα όλοι οι αγχιστές του θύματος, όσοι δηλαδή δικαιούνταν να κινήσουν δίκη φόνου. Η διαδικασία της «αιδέσεως» παρουσιάζει πολλές αναλογίες με το θεσμό της διαμεσόλαβησης των σύγχρονων δικαιοκίνων συστημάτων καθώς αποτελεί και αυτή μια προσπάθεια εξωδικαστικής ειρηνικής επίλυσης που εξασφαλίζει αποζημίωση και για του συγγενείς του θύματος.

Σύμφωνα με το Δημοσθένη¹⁰⁵, κατά του υπόπτου για φόνο δράστη ο οποίος εμφανιζόταν σε δημόσιους χώρους, ακόμη και αν δεν είχε κινηθεί δίωξη εναντίον του από την οικογένεια του θύματος, μπορούσε να χρησιμοποιηθεί η διαδικασία της «απαγωγής»¹⁰⁶. Και αυτό γιατί αν το θύμα δεν είχε συγγενείς ή οι συγγενείς του παρέλειπαν να αναλάβουν δράση τότε

αρχαία ελληνική πόλιν, Οι αρχαίοι χρόνοι, 1η έκδ., Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 2006, σελ 336, 340 και Biscardi A., *Αρχαίο Ελληνικό Δίκαιο*, (μτφρ. Δημάκης Δ. Π.), Αθήνα, Παπαδήμα, 2005, σελ. 451.

¹⁰⁵ Δημοσθένης, Κατά Αριστοκράτους, 80, «τὸν ἀνδροφόνον δ' ὄρα περιόντ' ἐν τοῖς ἱεροῖς καὶ κατὰ τὴν ἀγοράν, ἀπάγειν ἕξεσιν εἰς τὸ δεσμωτήριον, οὐκ οἴκαδ' οὐδ' ὅποι βούλεται, ὡσπερ σὺ δέδωκας. Κάνταυθ' ἀπαχθεὶς οὐδ' ὀτιοῦν, πρὶν ἂν κριθῆ, πείσεται, ἀλλ' ἔαν μὲν ἄλῳ, θανάτῳ ζημιωθήσεται, ἔαν δὲ μὴ μεταλάβῃ τὸ πέμπτον μέρος τῶν ψήφων ὁ ἀπαγαγών, χιλίας προσοφλήσει.»

¹⁰⁶ Η διαδικασία της απαγωγής έδινε σε κάθε πολίτη το δικαίωμα σύλληψης, προσαγωγής και παράδοσης στους Ένδεκα του δράστη μιας αυτόφωρης αξιόποινης πράξης που επέτρεπε αυτή τη διαδικασία. Επιτρεπόταν στις περιπτώσεις : διωκόμενου πολίτη για τον οποίο εκκρεμούσε η εκδίκαση της υπόθεσης από το αρμόδιο δικαστήριο και ενώ είχε «διακηρυχθεί» δημόσια στην Αγορά ότι φέρονταν ως δράστης ανθρωποκτονίας παρέβαινε τη «διακήρυξη» αυτή και εμφανίζονταν σε ιερό ή δημόσιο τόπο της Αττικής, παρά την σχετική απαγόρευση του νόμου. Στην περίπτωση που κάποιος Αθηναίος είχε καταδικασθεί σε ατιμία, στέρξη των πολιτικών του δικαιωμάτων, και παρ' όλα αυτά τα ασκούσε. Σε περιπτώσεις που οι δράστες φέρονταν ως ύποπτοι για τη διάπραξη διακεκριμένων μορφών κλοπής, για τις οποίες προβλέπονταν η ποινή του θανάτου, όπως λωποδύτες (κλέπτες ρούχων ή άλλων αντικειμένων στα γυμναστήρια και τα λουτρά), κλέπτες, μοιχοί, ανδραποδισταί (έμποροι δούλων που προσπαθούσαν να πουλήσουν ως δούλους ανθρώπους ελεύθερους), τοιχωρύχοι (διαρρήκτες που άνοιγαν τρύπες στους τοίχους των σπιτιών, οι βαλλαντιοτόμοι («πορτοφολάδες») Βλ. Biscardi A., *Αρχαίο Ελληνικό Δίκαιο*, (μτφρ. Δημάκης Δ. Π.), Αθήνα, Παπαδήμα, 2005, σελ. 407- 408. Και Αριστοτέλης, *Αθηναίων Πολιτεία.*, 52.1-13.

δεν θα διώκονταν ποτέ ο δράστης και θα έμενε ατιμώρητος¹⁰⁷. Δηλαδή οποιοσδήποτε μπορούσε να προβεί στη σύλληψη, προσαγωγή και παράδοση του δράστη ενώπιον των «Ένδεκα» αρχόντων¹⁰⁸, προκειμένου να αποδοθεί δικαιοσύνη.

Μια δίωξη μπορούσε να καθυστερήσει για διάφορους λόγους, όπως στην περίπτωση μιας ανθρωποκτονίας που είχε διαπραχθεί κατά τους τρεις τελευταίους μήνες του έτους και ο Άρχων-Βασιλεύς δεν επιτρεπόταν να κάνει δεκτή μια «δίκη φόνου» αυτούς τους μήνες. Το προδικαστικό στάδιο που απαιτείτο για μια «δίκη φόνου» ήταν διάρκειας τριών μηνών και η θητεία του άρχοντα-βασιλέα δεν επιτρεπόταν να λήξει με εκκρεμείς υποθέσεις. Γι' αυτό η καταγγελία για την ανθρωποκτονία θα έπρεπε να κατατεθεί απ' ευθείας στον επόμενο άρχοντα που θα αναλάμβανε¹⁰⁹.

Παράλληλα, ο Δράκων προέβη και σε μία άλλη διάκριση των ανθρωποκτονιών, στις λεγόμενες «δίκαιες ανθρωποκτονίες». Ως τέτοιες χαρακτήριζε τις ανθρωποκτονίες που διαπράττονταν σε κατάσταση άμυνας ή για την υπεράσπιση της οικογενειακής τιμής κάποιου ανθρώπου¹¹⁰. Σύμφωνα με αυτό, ατιμώρητος μένει ο Αθηναίος που σκοτώνει όποιον συλλαμβάνει επ' αυτοφώρω να συνουσιάζεται με τη μητέρα, σύζυγο,

¹⁰⁷ « [...] καθόσον το έγκλημα διωκόταν μόνο κατ' έγκλησιν της οικογένειας του θύματος.» ό.α. στο, Αδάμ - Μαγνήσαλη Σ., *Η Απονομή της δικαιοσύνης στην Αρχαία Αθήνα (5ος και 4ος π.Χ. αι.)*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2008, σελ. 28.

¹⁰⁸ Οι άρχοντες αυτοί είχαν κυρίως αστυνομικής φύσεως καθήκοντα(π.χ. εποπτεία φυλακισμένων ή θανατικών εκτελέσεων) Αριστοτέλης, *Αθηναίων Πολιτεία*, 52.1

¹⁰⁹ Αδάμ - Μαγνήσαλη Σ., *Η Απονομή της δικαιοσύνης στην Αρχαία Αθήνα (5ος και 4ος π.Χ. αι.)*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2008, σελ. 27- 28

¹¹⁰ Δημάκης Π., *Αττικό Δίκαιο*, Αθήνα-Κομοτηνή, Αντ. Σάκκουλα, 1986, σελ. 30.

αδελφή ή θυγατέρα του, ή με την παλλακίδα του, με την οποία έχει σκοπό να αποκτήσει ελεύθερα τέκνα¹¹¹.

Η ποινή της θανάτωσης και της εξορίας δεν εφαρμόζονται στις σημερινές κοινωνίες, ανταυτού, υπάρχει η ποινή της φυλάκισης, η οποία ορίζεται από το δικαστήριο βάσει του είδους και της σοβαρότητας της βλάβης. Ο διαχωρισμός του φόνου, σε εξ αμελείας και εκ προμελέτης υπάρχει ακόμα και συμβάλλει στην επιμέτρηση της ποινής που θα επιβάλει το δικαστήριο.

Σημαντικό σημείο στην ιστορία της αποκαταστατικής δικαιοσύνης ωστόσο αποτελεί η ρύθμιση εκείνη την εποχή η οποία προβλέπει ότι οι συγγενείς ή οι πολιτικοί εταίροι (φίλοι) του θύματος μιας ανθρωποκτονίας μπορούσαν να αξιώσουν να συνδιαλλαχθούν με τον δράστη και να ορίσουν ένα χρηματικό ποσό ως αντάλλαγμα¹¹², δίχως να επιβληθεί ποινή. Την ίδια οδό μπορούσε να ακολουθήσει και το ίδιο το θύμα σε περίπτωση απόπειρας και μη τελεσφόρησης της πράξης. Με την καταβολή του χρηματικού ανταλλάγματος επερχόταν η συγχώρεση, γνωστή ως «αΐδεσις» του δράστη.

Μπορούμε να πούμε ότι με την παραπάνω διαδικασία επιτυγχάνεται πιο ουσιαστικά η αποζημίωση του θύματος και των συγγενών του, η οποία δεν προέρχεται απλά από ένα νόμο που ορίζει ένα συγκεκριμένο ποσό για αποζημίωση σε τέτοια εγκλήματα, αλλά αφήνει το περιθώριο στο θύμα ή στους συγγενείς του να αιτηθούν το ποσό που αυτοί πιστεύουν ότι αξίζουν για το κακό που τους έχει προκληθεί. Έτσι κάθε περίπτωση αντιμετωπίζεται

¹¹¹ Δημοσθένης, Κατά Αριστοκράτους, 53, «εάν τις ἀποκτείνῃ ἐν ἄθλοις ἄκων ἢ ἐν ὁδῶ καθελῶν ἢ πολέμῳ ἀγνοήσας, ἢ ἐπὶ δάμαρτι ἢ ἐπὶ μητρὶ ἢ ἐπ' ἀδελφῇ ἢ ἐπὶ θυγατρὶ, ἢ ἐπὶ παλλακῇ ἢν ἂν ἐπ' ἐλευθέροις παισὶν ἔχη, τούτων ἕνεκα μὴ φεύγειν κτείναντα»

¹¹² Γραμματικούδης Δ., «Προβλήματα από τις σχέσεις εγκληματία-θύματος», *Νομικό Βήμα*, τ. 35, 1987. Σελ439

σαν μοναδική και επιπλέον αυτή η διαδικασία της συνδιαλλαγής επιτρέπει στα δυο αντίδικα μέλη να συζητήσουν επι της ουσίας των όσων συνέβησαν και να λύσουν ειρηνικά τη διαφορά τους.

II. ΚΛΟΠΗ

Το επόμενο αδίκημα με το οποίο θα ασχοληθούμε είναι η κλοπή¹¹³. Στη νομοθεσία του Σόλωνα υπάρχει ρύθμιση για το αδίκημα αυτό, η οποία προβλέπει ότι¹¹⁴ εάν ο κλέφτης επιστρέψει τα κλοπιμαία καταδικάζεται να πληρώσει τη διπλάσια αξία. Αν τα κλοπιμαία δεν επιστραφούν πρέπει να αποζημιώσει το θύμα, είτε δίνοντας κάτι ίσης αξίας με αυτό που έκλεψε, είτε πληρώνοντας την χρηματική αξία του κλοπιμαίου στον ιδιόκτητη. Πέρα από την αποζημίωση, έπρεπε να καταβάλει επίσης ένα χρηματικό ποσό διπλάσιας αξίας από τα κλοπιμαία¹¹⁵. Αν η κλοπή είχε διαπραχθεί με προτροπή τρίτου προσώπου, ο ηθικός αυτουργός είναι αυτός που πρέπει να πληρώσει την δεκαπλάσια αξία.

Πέρα από τις χρηματικές ποινές, το δικαστήριο μπορεί να επιβάλει και σωματική τιμωρία¹¹⁶, όπως αυτή του «ποδοκάκη»¹¹⁷, σύμφωνα με την

¹¹³ Σύμφωνα με την ισχύουσα νομοθεσία σήμερα αυτός που κλέβει οτιδήποτε το οποίο δύναται να κλαπεί, είναι ένοχος του κακούργηματος της κλοπής και υπόκειται σε φυλάκιση τριών χρόνων, εκτός αν λόγω των περιστάσεων της κλοπής ή της φύσης του πράγματος που κλάπηκε, προβλέπεται κάποια άλλη ποινή

¹¹⁴ Παπαδούκας Ν., *Ο Σόλων, Αρχαίο Ελληνικό Δίκαιο*, (μτφρ. Παπαδούκας Ν), Ερμούπολη, εκδ. Παπαδούκας Ν., 1844, σελ. 314-315, «Ὅ,τι ἂν τις ἀπολέσῃ, ἐὰν μὲν αὐτοῦ λάβῃ, τὴν διπλάσιαν καταδικάζειν. Ἐὰν δὲ μὴ, τὴν δεκαπλάσιαν πρὸς τοῖς ἐπαιτίοις δεδέσθαι δ' ἐν τῇ ποδοκάκῃ τὸν πόδα πενθ' ἡμέρας καὶ νύκτας ἴσας, ἐὰν προστιμῆσῃ ἢ Ἡλιαία προστιμῆσθαι δὲ τὸν βουλόμενον, ὅταν περὶ τοῦ τιμήματος ἦ»

¹¹⁵ Mac Dowell D. M., *Το Δίκαιο στην Αθήνα των κλασικών χρόνων*, (μτφρ. Μαθιουδάκης Γ.), Αθήνα, Παπαδήμα, 2003, σελ. 228.

¹¹⁶ Λυσίας, Κατὰ Θεομνήστου, 16.3, « Δεδέσθαι δ' ἐν τῇ ποδοκάκῃ ἡμέρας πέντε τὸν πόδα, ἐὰν προστιμῆσῃ ἢ Ἡλιαία.»

¹¹⁷ Η "ποδοκάκη", ήταν βασανιστικό όργανο, με την οποία, όπως δηλώνει η λέξη, κακοποιούνταν τα πόδια. Συνδυασμός ποδοκάκης και κλοιού των βραχιόνων και τού λαιμού ήταν ίσως το κατ' Αριστοφάνη (Ιππ. 1058) αναφερόμενο "Πεντεσύριγγον" ξύλο, με το οποίο πετούχαιναν τελεία ακινησία του βασανιζόμενου. Με αυτό το εργαλείο

οποία ο εναγόμενος τιμωρείται να δεθεί από τα πόδια για πέντε μέρες και νύχτες. Οποιοσδήποτε πολίτης μπορούσε να ζητήσει την επιβολή της ποινής αυτής. Μια πρωτότυπη ρύθμιση σχετικά με την κλοπή, προέβλεπε ότι όταν κάποιος είχε πέσει θύμα κλοπής και υποψιαζόταν ποιος ήταν ο δράστης μπορούσε να ζητήσει άδεια να μπει στο σπίτι του για να ψάξει. Αυτός που διενεργούσε την έρευνα, έπρεπε να ήταν «άντυτος»¹¹⁸, δηλαδή να μην φορούσε μανδύα κατά τη είσοδο του στο σπίτι, ώστε να μην μπορούσε να κρύψει το φερόμενο ως κλεμμένο αντικείμενο, προκειμένου να κατηγορήσει άδικα τον ιδιοκτήτη του σπιτιού για κλοπή¹¹⁹.

Η σχετική μήνυση για την κλοπή, γινόταν με «δίκη κλοπής», δηλαδή μπορούσε να την εγείρει μόνο ο παθών¹²⁰. Από τη στιγμή της υποβολής της μήνυσης άνοιγε ο κύκλος της δικαστικής διακρίβωσης των ισχυρισμών των αντιδίκων και της επίλυσης της διαφοράς¹²¹. Ο μηνυτής έπρεπε να κλητεύσει τον κατηγορούμενο, αυτή η διαδικασία ονομαζόταν «πρόσκλησις», και γινόταν προφορικά τέσσερις ημέρες πριν από την καθορισμένη ημέρα προσέλευσης στο δικαστήριο. Η κατάθεση του σχετικού αιτήματος ή καταγγελίας στον αρμόδιο άρχοντα γινόταν εγγράφως. Αν παρουσιάζονταν στο δικαστήριο και οι δυο διάδικοι, ο

βασανίστηκε και ο Σωκράτης πριν την εκτέλεσή του από τους "δημοκράτες" της Αθήνας. Ο.ά. στο Βασανιστήρια στην αρχαία Παγανιστική Ελλάδα

http://www.oodegr.com/neopaganismos/arxaiο_xali/basanistiria1.htm

¹¹⁸ «Φορέσαν τα γυμνόν χιτωνίσκον ἔχοντα ἄζωστον εἰσιέναι εἰς τὴν οἰκίαν, ἐπὶ τῷ ἔρευνησαι», Παπαδοῦκας Ν., *Ο Σόλων, Αρχαίο Ελληνικό, Δίκαιο*, (μτφρ. Παπαδοῦκας Ν), Ερμούπολη, εκδ. Παπαδοῦκας Ν., 1844, σελ.319.

¹¹⁹ Mac Dowell D. M., *Το Δίκαιο στην Αθήνα των κλασικῶν χρόνων*, (μτφρ. Μαθιουδάκης Γ.), Αθήνα, Παπαδήμα, 2003, σελ. 228.

¹²⁰ Αδάμ - Μαγνήσαλη Σ., *Η Απονομή της δικαιοσύνης στην Αρχαία Αθήνα (5ος και 4ος π.Χ. αι.)*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2008, σελ.118.

¹²¹ Δεκάζου - Στεφανοπούλου Φ., «Δίκες, Δικαστές και Δικαστήρια στις κωμωδίες του Αριστοφάνη», Τετράδια εργασίας, αρ. 31, Τμήμα Ψυχολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, 1999, σελ. 11.

εναγόμενος έπρεπε να παρουσιάσει την υπεράσπιση του και να ορίσει την ημερομηνία της προκαταρκτικής εξέτασης «ανάκρισις», κατά την οποία οι διάδικοι θα εξέταζαν τους ισχυρισμούς τους και θα μπορούσαν να «ανακρίνουν» και ο ένας τον άλλο. Ανάλογα με την έκβαση της «ανάκρισης» ο άρχοντας στη συνέχεια παρέπεμπε την υπόθεση στους διαιτητές ή στο ακροατήριο. Οι διάδικοι μπορούσαν να κλητεύσουν μάρτυρες, να παρουσιάσουν άλλα αποδεικτικά στοιχεία, να εκφωνήσουν λόγους και να προτείνουν ποινές για εκείνες τις περιπτώσεις που δεν υπήρχε προβλεπόμενη από το νόμο ποινή. Για την αθώτητα ή την ενοχή του κατηγορουμένου αποφάσιζαν με ψηφοφορία οι ένορκοι.

Η παραπάνω χρονοβόρα και ψυχοφθόρα δικαστική διαδικασία μπορούσε να αποφευχθεί εάν επιτυγχάνονταν συμβιβασμός μεταξύ των δύο μερών,¹²² δηλαδή ο μηνυτής αποδεχόταν την προσφερόμενη αποζημίωση του εγκαλούμενου.

Εάν η κλοπή είχε διαπραχθεί με τη βία¹²³, το θύμα μπορούσε να υποβάλει «δίκη βιαίων». Σε αυτή την περίπτωση ο κατηγορούμενος πέρα από την αποζημίωση του θύματος, έπρεπε να καταβάλει και στην πολιτεία ίσο χρηματικό ποσό ως πρόστιμο, γιατί η βία θεωρούνταν αδίκημα δημόσιο.

¹²² Αριστοφάνης, Νεφέλαι, 1187-1189 « Έκείνος, στ. οὖν τήν κλήσιν εἰς δύο ἡμέρας, ἔθηκεν, εἷς γε τήν ἔννην τε καὶ νέαν, ἵν' αἱ θέσεις γίνοντο τῇ νομηνία»

¹²³ Παπαδοῦκας Ν., *Ο Σόλων, Αρχαίο Ελληνικό, Δίκαιο*, (μτφρ. Παπαδοῦκας Ν), Ερμούπολη, εκδ. Παπαδοῦκας Ν., 1844, σελ. 314 «Τον βία ότι ουν αφελόντα, διπλούν εκτίειν τω ιδιώτη και το ίσον τω δημοσίω προστιμάν»

Ο Δημοσθένης¹²⁴ στον κατά Τιμοκράτους λόγο του, μνημονεύοντας το νομό του Σόλωνα, λέει ότι μπορούσαν να συλληφθούν με απαγωγή και να οδηγηθούν στους Ένδεκα, οι κλέφτες:

- που οπουδήποτε κατά τη διάρκεια της ημέρας έκλεβαν ποσό μεγαλύτερο των πενήντα δραχμών
- που έκλεβαν στο χώρο του λιμανιού ποσό μεγαλύτερο των δέκα δραχμών
- που έκλεβαν ρούχα ή άλλα αντικείμενα σε χώρους άθλησης
- που έκλεβαν κατά τη διάρκεια της νύχτας¹²⁵

Αυτά τα είδη κλοπής άξιζαν αυστηρότερη μεταχείριση, κατά τους Αθηναίους. Έτσι αν ο κλέφτης συλλαμβάνονταν κατά τη διάρκεια της διάπραξης ή έχοντας τα κλοπιμαία επάνω του και ομολογούσε, μπορούσε να εκτελεστεί, με απόφαση των Ένδεκα, χωρίς δίκη. Αν αρνιόταν την ενοχή του κρατούνταν φυλακισμένος μέχρι τη μέρα της δίκης¹²⁶.

Βλέπουμε λοιπόν ότι ο νόμος προστατεύει το θύμα κλοπής, και προβλέπει για την αποζημίωση του και την επιστροφή των κλοπιμαίων. Αυτούσια

¹²⁴ Δημοσθένης, Κατά Τιμοκράτους ,113-114, «Καίτοι γ' ὁ Σόλων, ὡ ἄνδρες δικασταί, ὦ οὐδ' ἂν αὐτὸς Τιμοκράτης φήσειεν ὁμοίος νομοθέτης εἶναι, οὐχ ὅπως ἀσφαλῶς κακουργήσουσι φαίνεται παρασκευάζων τοῖς τοιοῦτοις, ἀλλ' ὅπως ἢ μὴ ἀδικήσουσιν ἢ δώσουσι δίκην ἀξίαν, καὶ νόμον εἰσήνεγκεν, εἰ μὲν τις μεθ' ἡμέραν ὑπὲρ πενήντην δραχμὰς κλέπτοι, ἀπαγωγὴν πρὸς τοὺς ἔνδεκ' εἶναι, εἰ δὲ τις νύκτωρ ὁποῦν κλέπτοι, τοῦτον ἐξεῖναι καὶ ἀποκτεῖναι καὶ τρῶσαι διώκοντα καὶ ἀπαγαγεῖν τοῖς ἔνδεκα, εἰ βούλοιο. Τῷ δ' ἄλόντι ὧν αἱ ἀπαγωγαὶ εἰσιν, οὐκ ἐγγυητὰς καταστήσαντι ἕκτισιν εἶναι τῶν κλεμμάτων, ἀλλὰ θάνατον τὴν ζημίαν. καὶ εἴ τις γ' ἐκ Λυκείου ἢ ἐξ Ἀκαδημείας ἢ ἐκ Κυνοσάργου ἰμάτιον ἢ ληκύθιον ἢ ἄλλο τι φαυλότατον, ἢ εἰ τῶν σκευῶν τι τῶν ἐκ τῶν γυμνασίων ὑφέλοιο ἢ ἐκ τῶν λιμένων, ὑπὲρ δέκα δραχμὰς, καὶ τούτοις θάνατον ἐνομοθέτησεν εἶναι τὴν ζημίαν. Εἰ δὲ τις ἴδιαν δίκην κλοπῆς ἀλοίῃ, ὑπάρχειν μὲν αὐτῷ διπλάσιον ἀποτεῖσαι τὸ τιμηθῆν, προστιμῆσαι δ' ἐξεῖναι τῷ δικαστηρίῳ πρὸς τῷ ἀργυρίῳ δεσμὸν τῷ κλέπτῃ, πένθ' ἡμέρας καὶ νύκτας ἴσας, ὅπως ὀρῶεν ἅπαντες αὐτὸν δεδεμένον. Καὶ τούτων ὀλίγῳ πρότερον ἠκούσατε τῶν νόμων.»

¹²⁵ Οι κλέφτες ρούχων, που δρούσαν κυρίως στα γυμναστήρια και τα λουτρά, ονομάζονταν λωποδύται

¹²⁶ Mac Dowell D. M., *Το Δίκαιο στην Αθήνα των κλασικών χρόνων*, (μτφρ. Μαθιουδάκης Γ.), Αθήνα, Παπαδήμα, 2003, σελ. 229.

δηλαδή αποκατάσταση (in naturam). Η καταβολή της χρηματικής ποινής από μέρους του δράστη, θα μπορούσε να συσχετισθεί με τη σημερινή νομοθεσία για την αποκατάσταση της ηθικής βλάβης¹²⁷ που υπέστη το θύμα εξαιτίας της πράξης αυτής.

III. ΒΛΑΒΗ

Ο όρος «βλάβη»¹²⁸ χρησιμοποιούνταν με πολύ ευρεία έννοια, περιεκλείοντας ποικίλα αδικήματα, από τη φθορά ξένης περιουσίας και την πρόκληση ζημίας μέχρι και τη σωματική βλάβη.

Η έννοια της βλάβης αποτελεί την απαρχή του ελληνικού συναλλακτικού ελληνικού δικαίου¹²⁹. Σύμφωνα με αυτό, όταν δυο άνθρωποι έχουν συνάψει μια συμφωνία, η αθέτηση των όρων της από έναν από τους συμβαλλόμενους, δίνει το δικαίωμα στον άλλο εφόσον του έχει προκληθεί ζημία, να μπορεί να ασκήσει το ποινικό ένδικο μέσο που χαρακτηριζόταν ως «δίκη βλάβης». Με τον τρόπο αυτό μπορούσε να απαιτήσει την προκαθορισμένη, βάση της συμφωνίας, αποζημίωση.

¹²⁷ Ως ηθική βλάβη χαρακτηρίζεται η μη περιουσιακή ζημία στο Αστικό Δίκαιο. Ο υφιστάμενος ηθική βλάβη δεν υφίσταται μείωση της περιουσίας του, αλλά θεωρεί να του προσβάλλονται αξίες μη αποτιμητές σε χρήμα. Επειδή όμως είναι δύσκολη η αποτίμηση σε χρήμα και ελλοχεύει ο κίνδυνος κατάχρησης, η ηθική βλάβη αποκαθίσταται μόνο όπου το προβλέπει ρητά ο νόμος. Η αποκατάσταση της ηθικής βλάβης δεν ονομάζεται συνήθως αποζημίωση (όπως στην περιουσιακή ζημία), αλλά χρηματική ικανοποίηση. Η ορολογική διαφοροποίηση δείχνει ακριβώς το μη αποτιμητό σε χρήμα της ηθικής βλάβης. Η χρηματική ικανοποίηση δεν αποζημιώνει τον παθόντα, απλά προσπαθεί να άρει ή να απαλύνει κάποιες από τις δυσάρεστες συνέπειες της ηθικής βλάβης.

¹²⁸ Αριστοτέλης, Ηθικά Νικομάχεια, 1136a, 1-5, «ἐὰν δ' ἐκ προαιρέσεως βλάβῃ, ἀδικεῖ: καὶ κατὰ ταῦτ' ἤδη τὰ ἀδικήματα ὁ ἀδικῶν ἀδικός, ὅταν παρὰ τὸ ἀνάλογον ἢ ἢ παρὰ τὸ ἴσον. ὁμοίως δὲ καὶ δίκαιος, ὅταν προελόμενος δικαιοπραγῆ: δικαιοπραγεῖ δέ, ἂν μόνον ἐκῶν πράττῃ. τῶν δ' ἀκουσίων τὰ μὲν ἐστί συγγνωμονικὰ τὰ δ' οὐ συγγνωμονικά. ὅσα μὲν γὰρ μὴ μόνον ἀγνοοῦντες ἀλλὰ καὶ δι' ἄγνοιαν ἀμαρτάνουσι, συγγνωμονικά, ὅσα δὲ μὴ δι' ἄγνοιαν, ἀλλ' ἀγνοοῦντες μὲν διὰ πάθος δὲ μήτε φυσικὸν μήτ' ἀνθρώπινον, οὐ συγγνωμονικά»

¹²⁹ Biscardi A., *Αρχαίο Ελληνικό Δίκαιο*, (μτφρ. Δημάκης Δ. Π.), Αθήνα, Παπαδήμα, 2005, σελ. 243.

Αναγνωρίζεται λοιπόν στους συμβαλλόμενους η δυνατότητα να καθορίζουν αυτοί τις συνέπειες τη μη εκπλήρωσης της συμφωνίας.

Η αποζημίωση που προέβλεπε ο νόμος για τα θύματα που είχαν υποστεί κάποια ζημία διαφοροποιούνταν ανάλογα με το κίνητρο του δράστη. Αν δηλαδή η πράξη του ήταν εκούσια ή ακούσια. Έτσι, όπως προβλέπει ο νόμος¹³⁰, αν κάποιος βλάψει κάποιον πρέπει να τον αποζημιώσει, αν τον βλάψει δε εκ προμελέτης πρέπει να τον αποζημιώσει διπλά.

Το ύψος και το είδος της αποζημίωσης καθορίζεται από είδος της «βλάβης», έτσι αν κάποιος θανατώσει τον δούλο κάποιου άλλου ή τον καταστήσει ανίκανο προς εργασία, ο κύριος του μπορεί να κινήσει «δίκη βλάβης», εφόσον στη περιουσία του, στον δούλο του δηλαδή, έχει προκληθεί ζημία. Ο ένοχος πρέπει να τον αποζημιώσει¹³¹ πληρώνοντας του την αγοραστική αξία του δούλου, αν δε η βλάβη προκληθεί εκ προμελέτης πρέπει να του καταβάλει στο διπλάσιο το ποσό αυτό.

Στο λόγο του Δημοσθένη, Κατά Κόνωνος, βρίσκουμε αναφορά για το αδίκημα της σωματικής βλάβης. Βλέπουμε τον Αρίσωνα να μηνύει τον Κόνωνα για δόλια επίθεση εναντίον του και ξυλοδαρμό στην Αγορά. Στη διήγηση προσπάθησε να σκιαγραφήσει την υβριστική συμπεριφορά και τους προπηλακισμούς που υπέστη σε δύο περιπτώσεις: αρχικά από τους υιούς του Κόνωνα στο Πάνακτο και στη συνέχεια την κυρίως επίθεση, απότοκο της πρώτης, από τον ίδιο τον Κόνωνα και την παρέα του στην Αγορά, επίθεση που προκάλεσε τον σοβαρότατο τραυματισμό του.

¹³⁰ «Ἄν μὲν ἐκὼν βλάβη διπλοῦν ἂν δ' ἄκων ἄπλοῦν το βλάβος ἐκτίνειν» ό.α. στο Παπαδοῦκας Ν., *Ο Σόλων, Αρχαίο Ελληνικό, Δίκαιο*, (μτφρ. Παπαδοῦκας Ν), Ερμούπολη, εκδ. Παπαδοῦκας Ν., 1844, σελ. 313

¹³¹ Αριστοφάνης, Βάτραχοι, 623-624, « κἄν τι πηρώσω γέ σου τὸν παῖδα τύππων, τᾶργύριόν σοι κείσεται»

Η «εκ προθέσεως» σωματική βλάβη, που προκαλούνταν από κάποιο αντικείμενο/όπλο, μπορούσε να διωχθεί από οποιονδήποτε Αθηναίο πολίτη με «γραφή» και όχι μόνο από το ίδιο το θύμα¹³². Αυτό το είδος της βλάβης δικάζοταν από τον Άρειο Πάγο, όπως και οι «εκ προθέσεως» ανθρωποκτονίες¹³³. Σε αυτές τις περιπτώσεις ο δράστης τιμωρούνταν με την ποινή της εξορίας και δημευόταν η περιουσία του.

Για σωματική βλάβη από αμέλεια εγείρονταν η «δίκη αικείας»¹³⁴, καθώς επρόκειτο για ιδιωτικής φύσης δίκη. Η ποινή που προβλέπονταν ήταν η καταβολή στο θύμα ενός χρηματικού ποσού, το οποίο καθοριζόταν από το δικαστήριο.

Εάν το θύμα ήταν πατέρας ή παππούς του δράστη, μπορούσε να υποβληθεί μήνυση για κακομεταχείριση γονέων (γραφή κακώσεως γονέων) και η προβλεπόμενη γι' αυτή την ιδιαιτέρως απαξιωτική πράξη ήταν η στέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων (ατιμία). Για την έγερση της γραφής

¹³² Δημοσθένης, κατά Κόνωνος αικείας, 17-19, « οὔτοι γάρ εἰσιν οἱ τελοῦντες ἀλλήλους τῷ ἰθυφάλλῳ, καὶ τοιαῦτα ποιοῦντες ἃ πολλὴν αἰσχύνην ἔχει καὶ λέγειν, μὴ τί γε δὴ ποιεῖν ἀνθρώπους μετρίους. ἀλλὰ τί ταῦτ' ἐμοί; θαυμάζω γὰρ ἔγωγε, εἴ τίς ἐστὶν πρό- φασις παρ' ὑμῖν ἢ σκῆψις ἠὺρημένη δι' ἣν, ἂν ὑβρίζων τις ἐξελέγχηται καὶ τύπτων, δίκην οὐ δώσει. οἱ μὲν γὰρ νόμοι πολὺ τάναντία καὶ τὰς ἀναγκαίας προφάσεις, ὅπως μὴ μεί- ζους γίνωνται, προεῖδοντο, οἷον (ἀνάγκη γὰρ μοι ταῦτα καὶ ζητεῖν καὶ πυνθάνεσθαι διὰ τοῦτον γέγονεν) εἰσὶ κακῆγορίας δίκαι· φασὶ τοίνυν ταύτας διὰ τοῦτο γίνεσθαι, ἵνα μὴ λοιδορούμενοι τύπτειν ἀλλήλους προάγωνται. πάλιν αἰκείας εἰσὶ· καὶ ταύτας ἀκούω διὰ τοῦτ' εἶναι τὰς δίκας, ἵνα μηδεῖς, ὅταν ἤττων ἦ, λίθῳ μηδὲ τῶν τοιοῦτων ἀμύνηται μηδενί, ἀλλὰ τὴν ἐκ τοῦ νόμου δίκην ἀναμένῃ. τραύματος πάλιν εἰσὶν γραφαὶ τοῦ μὴ τιρωσκομένων τινῶν φόνους γίνεσθαι. τὸ φαυλότατον, οἶμαι, τὸ τῆς λοιδορίας, πρὸ τοῦ τελευταίου καὶ δεινοτάτου προεώραται, τοῦ μὴ φόνον γίνεσθαι, μηδὲ κατὰ μικρὸν ὑπάγεσθαι ἐκ μὲν λοιδορίας εἰς πληγὰς, ἐκ δὲ πληγῶν εἰς τραύματα, ἐκ δὲ τραυμάτων εἰς θάνατον, ἀλλ' ἐν τοῖς νόμοις εἶναι τούτων ἐκάστου τὴν δίκην, μὴ τῇ τοῦ προστυχόντος ὀργῇ μηδὲ βουλήσει ταῦτα κρίνεσθαι»

¹³³ Σκοπὸς τῆς πρόβλεψης αὐτῆς ἦταν ἡ αποτροπὴ διάπραξης σοβαρότερου ἀδικήματος ὅπως ἡ ἀνθρωποκτονία

¹³⁴ Mac Dowell D. M., *Το Δίκαιο στην Αθήνα των κλασικῶν χρόνων*, (μτφρ. Μαθιουδάκης Γ.), Αθήνα, Παπαδήμα, 2003, σελ. 190.

αυτής νομιμοποιούνταν εκτός από το θύμα και οποιοσδήποτε ελεύθερος πολίτης¹³⁵.

Είδαμε λοιπόν ότι στο αττικό δίκαιο οι συμβατικές υποχρεώσεις ήταν απόλυτα συνδεδεμένες με την πρόκληση βλάβης ενώ η μόνη αγωγή που μπορούσε να εγερθεί για μη εκτέλεση ή πλημμελή εκτέλεση της σύμβασης ήταν η «δίκη βλάβης», επιδιώκοντας την επανόρθωση είτε με τη μορφή της αυτούσιας αποκατάστασης (in naturam) είτε με την μορφή της χρηματικής αποζημίωσης.

IV. ΣΥΚΟΦΑΝΤΙΑ - ΕΞΥΒΡΙΣΗ

Στην κλασική Αθήνα τα εγκλήματα κατά της τιμής, συγκαταλέγονται στα σοβαρά αδικήματα. Τέτοια εγκλήματα ήταν η εξύβριση και η συκοφαντία. Η χρήση δηλαδή υβριστικής και δυσφημιστικής γλώσσας ήταν απαγορευμένη. Σύμφωνα με τη Σολώνεια νομοθεσία¹³⁶, αν κάποιος έλεγε κάτι κακό ή δυσφημιστικό για κάποιον άλλον χωρίς όμως να μπορεί να αποδείξει τα λεγόμενα του έπρεπε να τιμωρηθεί¹³⁷.

Το 384 π.Χ. ο νόμος του Σόλωνα είχε αντικατασταθεί από έναν άλλο ειδικότερο περί δυσφημίσεως νόμο που προέβλεπε τη άσκηση του ένδικου βοηθήματος της «δίκης κατηγορίας» για τη χρήση συγκεκριμένων υβριστικών δηλώσεων. Αναφορά στο συγκεκριμένο νόμο βρίσκουμε και στο λόγο του Λυσία, «Κατά Θεομνήστου»¹³⁸, όπου ο ομιλητής αποδεικνύει

¹³⁵ Αριστοτέλης, Αθηναίων Πολιτεία, 56, 6-7

¹³⁶ Παπαδούκας Ν., *Ο Σόλων, Αρχαίο Ελληνικό, Δίκαιο*, (μτφρ. Παπαδούκας Ν), Ερμούπολη, εκδ. Παπαδούκας Ν., 1844, σελ. «Τον λέγοντα κακῶς, ἔαν μη ἀποφαίνη ὡς ἔστιν ἀληθῆ τά εἰρημένα, ζημιούσθαι»

¹³⁷ Βλ. και άρθρο 363 του ΠΚ περί συκοφαντικής δυσφήμισης

¹³⁸ Λυσίας, κατά Θεομνήστου, 30, «ἀκούω δ' αὐτόν, ὡ ἄνδρες δικασταί, ἐπὶ τοῦτον τὸν λόγον τρέπεσθαι, ὡς ὀργισθεὶς εἶρηκε ταῦτα ἐμοῦ μαρτυρήσαντος τὴν αὐτὴν μαρτυρίαν Διονυσίω. ὑμεῖς δ' ἐνθυμεῖσθε, ὡ ἄνδρες δικασταί, ὅτι ὁ νομοθέτης οὐδεμίαν ὀργὴν

ότι ο ισχυρισμός του Θεομνήστου, ότι ο ίδιος είχε προκαλέσει τη θανάτωση του πατέρα του, ήταν αβάσιμος, και υποστηρίζει ότι σύμφωνα με τη νομοθεσία δεν πρέπει να δοθεί καμία συγχώρεση στον κατηγορούμενο.

Σοβαρή μορφή συκοφαντίας ήταν το να κατονομαστεί κάποιος ως ανθρωποκτόνος ή ως «ρίψασπις», ότι πέταξε δηλαδή την ασπίδα του στη μάχη και λιποτάκτησε. Η κατηγορία ειδικά του τελευταίου είναι πολύ σοβαρή, καθώς προσβάλλει έντονα την τιμή ενός Αθηναίου, αφού το να εγκαταλείπει τη μάχη συνεπάγεται προδοσία της πατρίδας του και ήταν πολύ ντροπιαστικό.

Για την υβριστική και δυσφημιστική γλώσσα¹³⁹, ο νόμος προβλέπει αποζημίωση για το θύμα και χρηματικό πρόστιμο προς την πολιτεία. Πιο συγκεκριμένα, δεν συγχωρείται σε κανέναν κάτοικο των Αθηνών να υβρίζει δημόσια τον οποιοδήποτε, ασχέτως αν είναι δούλος, πολίτης, γυναίκα ή μέτοικος. Ο παραβάτης πρέπει να πληρώσει τρεις δραχμές στο θύμα της εξύβρισης και δυο δραχμές στο δημόσιο ταμείο. Τον 4ου αι. π.Χ η χρηματική ποινή είχε φθάσει τις 500 δραχμές¹⁴⁰.

συγγνώμην δίδωσιν, ἀλλὰ ζημιοῖ τὸν λέγοντα, ἐὰν μὴ ἀποφαίνη ὡς ἔστιν ἀληθὴ τὰ εἰρημένα. ἐγὼ δὲ δις ἤδη περὶ τούτου μεμαρτύρηκα: οὐ γὰρ πῶ ἤδη ὅτι ὑμεῖς τοὺς μὲν ἰδόντας τιμωρεῖσθε, τοῖς δὲ ἀποβαλοῦσι συγγνώμην ἔχετε»

¹³⁹ Παπαδούκας Ν., *Ο Σόλων, Αρχαίο Ελληνικό, Δίκαιο*, (μτφρ. Παπαδούκας Ν), Ερμούπολη, εκδ. Παπαδούκας Ν., 1844, σελ. 320. «Ζῶντα μὴ κακῶς λέγειν, πρὸς ἱεροῖς, καὶ δικαστηρίοις, καὶ ἀρχείοις, καὶ θεωρίας οὔσης ἀγώνων ἢ τρεῖς δραχμὰς τῷ ἰδιώτῃ, δύο δ' ἄλλας ἀποτίνεισιν εἰς δημόσιον»

¹⁴⁰ Λυσίας, κατά Θεομνήστου, 12, « οὐκ οὖν ἄτοπον ἂν εἴη τὸν δρᾶσαντ' ἀφεῖναι φάσκοντα ἀνδροφόνον εἶναι, ὅτι ὁ διώκων, ὡς ἔκτεινε, τὸν φεύγοντα διωμόσατο; τί γὰρ ταῦτα, ὧν οὗτος ἔρεϊ, διαφέρει; καὶ αὐτὸς μὲν Λυσιθέῳ κακῆγορίας ἐδικάσω εἰπόντι σε ἐρριφέναι τὴν ἀσπίδα. καίτοι περὶ μὲν τοῦ ρίψαι οὐδὲν <έν> τῷ νόμῳ εἴρηται, ἐὰν δὲ τις εἴπη ἀποβεβληκέναι τὴν ἀσπίδα, πεντακοσίας δραχμὰς ὀφείλειν κελεύει»

Ειδική μερίμνα, υπάρχει για την εξύβριση των αρχόντων της πόλης, οι οποίοι μπορούν να επιβάλουν πρόστιμο σε οποιονδήποτε τους εξυβρίσει σε συνέλευση ή σε άλλο δημόσιο χώρο¹⁴¹.

Βλέπουμε ότι ο νόμος δεν προστατεύει μόνο τους πολίτες αλλά όλους όσους ζουν στην πόλη των Αθηνών. Η αποζημίωση που πληρώνει ο δράστης στο θύμα και η οποία όπως είδαμε τον 4^ο αιώνα αυξήθηκε, μας δείχνει ότι η προσβολή της τιμής ανήκει στα πολύ σοβαρά αδικήματα για την εποχή.

V. ΥΒΡΙΣ

Στην αρχαιοελληνική νομοθεσία συναντάται συχνά η λέξη «ύβρις», η οποία δεν σχετίζεται αποκλειστικά με την εξύβριση αλλά με την εν γένει «υβριστική» συμπεριφορά ενός ατόμου.

Η «υβριστική» συμπεριφορά έχει να κάνει με την ενεργητικότητα ή τη δύναμη που διαθέτει κάποιος και τη χρησιμοποιεί με κακό και μαλθακό τρόπο. Χαρακτηριστικές εκδηλώσεις της έχουν να κάνουν με τη σεξουαλική συμπεριφορά, την αρπαγή της περιουσίας, τη σωματική βλάβη, τον χλευασμό άλλων ανθρώπων και την απειθαρχία στις ανθρώπινες και θεϊκές εξουσίες¹⁴².

Το θύμα τέτοιων συμπεριφορών μπορούσε να υποβάλει «γραφή ύβρεως».

Η υπόθεση εκδικαζόταν και οριζόταν μια χρηματική ποινή καταβλητέα στην πόλη. Ο νομοθέτης δηλαδή θεωρούσε ότι η «ύβρις» ήταν πράξη που αδικεί και την πολιτεία. Η εκδίκηση και μόνο θεωρούνταν ικανοποιητική

¹⁴¹ Mac Dowell D. M., *Το Δίκαιο στην Αθήνα των κλασικών χρόνων*, (μτφρ. Μαθιουδάκης Γ.), Αθήνα, Παπαδήμα, 2003, σελ. 198.

¹⁴² Mac Dowell D. M., *Το Δίκαιο στην Αθήνα των κλασικών χρόνων*, (μτφρ. Μαθιουδάκης Γ.), Αθήνα, Παπαδήμα, 2003, σελ.199-200.

αποζημίωση για το θύμα. Εάν το θύμα ήταν πολίτης, ο ένοχος κρατούνταν φυλακισμένος μέχρι την αποπληρωμή της χρηματικής ποινής.

Αδικήματα όπως η εξύβριση ή η επίθεση λοιπόν, τα οποία εξετάσαμε σε προηγούμενα κεφάλαια, θα μπορούσαν να αποτελούν και «ύβρις», γεγονός το οποίο γεννά το ερώτημα για ποιο λόγο κάποιος να μην ασκήσει «γραφή ύβρεως»¹⁴³ για μια επίθεση αντί «δίκη βλάβης». Η απάντηση σχετίζεται με την αποζημίωση.

Όπως είπαμε στην περίπτωση της «ύβρεως» η αποζημίωση για θύμα ήταν η εκδίκηση, αντίθετα στη «δίκη βλάβης» η αποζημίωση ήταν χρηματική. Οπότε το θύμα είχε ουσιαστικό κέρδος. Επίσης η προτίμηση της δίκης έγκειτο και στην απόδειξη της συγκεκριμένης συμπεριφοράς. Η σωματική βλάβη αποδεικνύεται εύκολα από τα τραύματα του θύματος. Η ψυχική κατάσταση του δράστη όμως καθώς και το κίνητρο του να υποβιβάσει ή να εξευτελίσει το θύμα δύσκολα αποδεικνύεται.

Ο σχετικός νόμος που αναφέρεται στην «ύβρις»¹⁴⁴ βλέπουμε ότι εξασφάλιζε την προστασία όλων των προσώπων ανεξαιρέτως, ακόμα και εκείνων που κατά το Αττικό δίκαιο δεν είχαν δικαίωμα άσκησης δικαιοπραξιών. Όπως αναφέρεται αν κάποιος προσβάλει κάποιον, παιδί,

¹⁴³ Η «ύβρις» αποτελούσε θαυμάσιο θέμα για ρητορική καταγγελία, αλλά για τους πρακτικούς σκοπούς των δικαστηρίων οι άλλες διαδικασίες αντιμετώπισης της επίθεσης και της εξύβρισης ήταν περισσότερο ακριβείς και επικερδείς, βλ. Mac Dowell D. M., *Το Δίκαιο στην Αθήνα των κλασικών χρόνων*, (μτφρ. Μαθιουδάκης Γ.), Αθήνα, Παπαδήμα, 2003, σελ 204.

¹⁴⁴ Δημοσθένης, κατά Μειδίου, 47, «Νόμος εάν τις ύβριζη εἷς τινα, ἢ παῖδα ἢ γυναῖκα ἢ ἄνδρα, τῶν ἐλευθέρων ἢ τῶν δούλων, ἢ παράνομόν τι ποιήσῃ εἰς τούτων τινα, γραφῆσθω πρὸς τοὺς θεσμοθέτας ὁ βουλόμενος Ἀθηναίων οἷς ἔξεστιν, οἱ δὲ θεσμοθέται εἰσαγόντων εἰς τὴν ἡλιαίαν τριάκοντα ἡμερῶν ἀφ' ἧς ἂν γραφῆ, εάν μὴ τι δημόσιον κωλύη, εἰ δὲ μὴ, ὅταν ἦ πρῶτον οἶόν τε. Ὅτου δ' ἂν καταγνῶ ἢ ἡλιαία, τιμάτω περὶ αὐτοῦ παραχρῆμα, ὅτου ἂν δοκῆ ἄξιός εἶναι παθεῖν ἢ ἀποτεῖσαι. Ὅσοι δ' ἂν γράφωνται γραφὰς ἰδίας κατὰ τὸν νόμον, εάν τις μὴ ἐπεξέλθῃ ἢ ἐπεξιῶν μὴ μεταλάβῃ τὸ πέμπτον μέρος τῶν ψήφων, ἀποτεισάτω χιλίας δραχμᾶς τῷ δημοσίῳ. Εάν δὲ ἀργυρίου τιμηθῇ τῆς ὑβρεως, δεδέσθω, εάν ἐλεύθερον ὑβρίσῃ, μέχρι ἂν ἐκτείσῃ»

γυναίκα ή άνδρα, ελεύθερο ή δούλο, ή κάνει κάτι παράνομο εναντίον κάποιου από τους παραπάνω, οποιοσδήποτε Αθηναίος πολίτης, απ' όσους έχουν το σχετικό δικαίωμα και το επιθυμεί, μπορεί να τον μηνύσει στους θεσμοθέτες. Ωστόσο, η παραπάνω πρόβλεψη δεν παρουσιάζει κάποια ειδική μεριμνά για την αποζημίωση του θύματος όπως υπάρχει στην σημερινή νομοθεσία για αντίστοιχα αδικήματα¹⁴⁵. Επιπλέον είδαμε ότι το θύμα είχε το βάρος της απόδειξης ότι αυτό που υπέστη ήταν κάτι περισσότερο από σωματική βλάβη και ότι μείωνε την αξιοπρέπειά του και τον έθιγε ως πρόσωπο.

Ε. ΕΙΔΙΚΕΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΘΥΜΑΤΩΝ ΣΤΗΝ ΚΛΑΣΙΚΗ ΑΘΗΝΑ ΚΑΙ Η ΑΠΟΖΗΜΙΩΣΗ ΚΑΙ Η ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥΣ

Στην κλασική Αθήνα, παρά τη μεγάλη πρόοδο που πραγματοποιήθηκε σε όλες της εκφάνσεις της ζωής, η ισότητα όσον αφορά στα ανθρώπινα δικαιώματα όχι απλώς δεν υφίστατο αλλά ήταν αδιανόητη. Οι γυναίκες, τα παιδιά, τα προστατευόμενα μέλη της οικογένειας και σαφώς οι δούλοι, δεν θεωρούνταν παρά κτήσεις του Αθηναίου πολίτη που είχε απόλυτη εξουσία πάνω τους.

Στο κεφάλαιο αυτό θα εξετάσουμε τις πληθυσμιακές αυτές ομάδες της Αθηναϊκής κοινωνίας, οι οποίες θεωρούμε ότι παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον ως θύματα εγκληματικών πράξεων. Το ενδιαφέρον αυτό προκύπτει μέσα από την κοινωνική τους θέση και τους περιορισμούς που

¹⁴⁵ Βλ. άρθ. 361 ΠΚ, Εγκλήματα κατά της τιμής, (εξύβριση, δυσφήμιση, συκοφαντική δυσφήμιση).

αυτή τους επιβάλλει σε διάφορες εκφάνσεις της δημόσιας ζωής στην πόλη των Αθηνών.

Στο πλαίσιο του κοινωνικοπολιτικού συστήματος της κλασικής Αθήνας τα δικαιώματα που απολαμβάνει ο ελεύθερος Αθηναίος πολίτης σε σχέση με τον μη ελεύθερο πολίτη είναι σαφώς οριοθετημένα. Ο Αθηναίος πολίτης ασκεί εξουσία και ελέγχει τους δημόσιους φορείς σε αντίθεση με τον μη ελεύθερο πολίτη που τα δικαιώματά του περιορίζονται στην οικονομική σφαίρα. Η άσκηση και απόλαυση των πολιτικών δικαιωμάτων (πολιτική ιεραρχία, ακίνητη περιουσία, ιερατικά και στρατιωτικά αξιώματα) αφορούν μόνον τους ελεύθερους Αθηναίους πολίτες.

Όπως θα δούμε και στη συνέχεια, στον ξένο δεν αναγνωρίζονταν και πολλά δικαιώματα, όσο για τους δούλους, αυτοί πρακτικά δεν είχαν κανένα. Η γυναίκα αντιμετωπιζόταν ως σύζυγος, μητέρα, αδερφή, κόρη και όχι ως ενεργός και συμμετοχός πολίτης. Ωστόσο οι τρεις αυτές κατηγορίες του πληθυσμού, αν και αποκλείονταν από την πολιτική ζωή, συνέβαλαν σημαντικά σε κοινωνικό, οικονομικό, πολιτιστικό και πνευματικό επίπεδο.

I. ΟΙ ΓΥΝΑΙΚΕΣ

Σε αυτό το σημείο θα επιχειρηθεί αρχικά να σκιαγραφηθεί η θέση της γυναίκας όπως αυτή εμφανίζεται στην κλασική Αθήνα για να μπορέσουμε στη συνέχεια να προσεγγίσουμε το ρόλο της ως θύμα και να κατανοήσουμε της ιδιαιτερότητες που τον διέπουν σε σχέση με άλλες κατηγορίες θυμάτων της εποχής.

Ένα κύριο γνώρισμα λοιπόν της Αθηναϊκής Δημοκρατίας τον 5ο αιώνα π.Χ είναι ότι οι γυναίκες δεν μετέχουν στη δημόσια ζωή αλλά μένουν υποχρεωτικά κλεισμένες στο σπίτι. Οι γυναίκες δεν θεωρούνταν πολίτες και

δεν είχαν δικαίωμα εγγραφής στους καταλόγους των πολιτών. Εγγράφονταν μόνο στους καταλόγους της πατρίδας τους. Επιπλέον δεν είχαν δικαίωμα κατοχής εγγείου ιδιοκτησίας, επομένως ούτε κληρονομιάς¹⁴⁶, το οποίο αποτελούσε βασικό κριτήριο για την ιδιότητα του πολίτη. Η Αθηναϊκή δημοκρατία είναι στην ουσία της μία «λέσχη ανδρών»¹⁴⁷. Μια γυναίκα στην κλασική Αθήνα, σε καμία περίπτωση, δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως πολίτης με την έννοια που έδιναν οι αρχαίοι στον όρο. Χαρακτηριζόταν όπως ακριβώς και οι άτιμοι, ως αστές. Αστή ή Αθίδα ήταν αυτή που ήταν κόρη ή σύζυγος Αθηναίου πολίτη.

Από πολλές πλευρές το γυναικείο φύλο τελεί ουσιαστικά σε κατάσταση εξάρτησης από το αρσενικό και υποβαθμίζεται, παίρνοντας θέση πολύ κοντά στους δούλους, που στερούνται παντελώς δικαιωμάτων.

Η κοινωνική ζωή των φτωχών γυναικών ήταν πιο ελεύθερη από αυτή των πλουσίων¹⁴⁸. Κυκλοφορούσαν ελεύθερα μεταξύ των ανδρών στην αγορά προκειμένου να πουλήσουν ψωμί, λαχανικά και άλλα εμπορεύματα. Από την άλλη οι πλούσιες γυναίκες ήταν περιορισμένες στο εσωτερικό του σπιτιού, τον γυναικωνίτη, στον οποίο ξένοι άνδρες απαγορευόταν να εισέρχονται.

¹⁴⁶ γυναίκα που βρισκόταν να είναι η μοναδική κληρονόμος της πατρικής περιουσίας. Επειδή η ίδια δεν είχε δικαίωμα κατοχής γης, συνεπώς ούτε κληρονομιάς, είχε το δικαίωμα ο πλησιέστερος συγγενής να τη διεκδικήσει σε γάμο. Ο θεσμός αυτός υποδηλώνει την τεράστια σημασία που δίνονταν στα θέματα διαφύλαξης της περιουσίας του οίκου και της διατήρησης των γενών, ό.ά Πετροπούλου Α. «Οικογενειακοί Θεσμοί», στο Μήλιος Α. (επιμ.), *Δημόσιος και ιδιωτικός βίος στην Ελλάδα Ι: Από την αρχαιότητα έως και τα μεταβυζαντινά χρόνια*, τ.Α, Πάτρα, εκδ. ΕΑΠ, 2000, σελ. 285.

¹⁴⁷ Cantarella E., *Οι γυναίκες της Αρχαίας Ελλάδας*, (μτφρ. Δημάκης Π. Δ.), Αθήνα, Παπαδήμα, 1996, σελ.74.

¹⁴⁸ Μήλιος Α., *Πόλις και πολίτης στην Αρχαία Ελλάδα*, Αθήνα, Σταμούλη, 2007, σελ. 84.

Η μειονεκτική θέση της γυναικός φαίνεται έντονα και ως προς τη θέση της απέναντι στη δικαιοσύνη, τόσο ως παραβάτης όσο και ως θύμα, καθώς δεν τους επιτρεπόταν να χειρίζονται οι ίδιες τις αστικές υποθέσεις τους. Μόνο σε σχέση με κληρονομικά, περιουσιακά ζητήματα και προίκας μια γυναίκα είχε δικαίωμα να λογοδοτήσει μπροστά στους άρχοντες¹⁴⁹.

Ένα από τα σημαντικά δικαιώματα του θύματος σήμερα, δηλαδή η παρουσία του και η συμμετοχή του σε όλη τη διαδικασία, βλέπουμε ότι δεν αποτελεί δικαίωμα της γυναίκας στην κλασική Αθήνα. Ο κύριος του οίκου, ο σύζυγος ή ο πατέρας της και μόνο είχε το νόμιμο δικαίωμα να την εκπροσωπεί σε νομικές υποθέσεις. Είναι λιγότερο ξεκάθαρο βέβαια τι συνέβαινε στις περιπτώσεις που το θύμα δεν είχε πλησιέστερους συγγενείς στην Αθήνα.

Πέρα από τις Αθίδες υπήρχαν επίσης οι παλλακίδες και οι εταίρες. Ένας Αθηναίος είχε δικαίωμα εκτός από τη νόμιμη σύζυγο του, να διατηρεί σχέσεις με την παλλακίδα του και με κάποια εταίρα, χωρίς να θεωρείται ότι διαπράττει μοιχεία.

Οι εταίρες ζούσαν ελεύθερα, ήταν μορφωμένες περισσότερο από τις γυναίκες που προορίζονταν για γάμο και καλούνταν να συνοδεύσουν επαγγελματικά τους άνδρες σε χώρους στους οποίους ούτε οι γυναίκες, ούτε οι παλλακίδες τους, μπορούσαν να τους ακολουθήσουν¹⁵⁰. Ενώ η νόμιμη σύζυγος δεν είχε άλλες κοινωνικές αρμοδιότητες, πέρα από το να

¹⁴⁹ Η γυναίκα είχε το δικαίωμα της απολήψεως, δηλαδή τη διάλυση του γάμου με την επέμβαση του επώνυμου άρχοντα. Βλ. Mossé Cl., *Η γυναίκα στην αρχαία Ελλάδα Γέννηση και εξέλιξη της πολιτικής σκέψης και πράξης*, (μτφρ. Στεφάνης Αθαν.), 2^η εκδ., Αθήνα, Παπαδήμα, 1993, σελ. 60.

¹⁵⁰ Cantarella E., *Οι γυναίκες της Αρχαίας Ελλάδας*, (μτφρ. Δημάκης Π. Δ.), Αθήνα, Παπαδήμα, 1996, σελ 96.

εξασφαλίσει γνήσιους απογόνους στον άνδρα, οι εταίρες απολάμβαναν πολύ περισσότερα προνόμια¹⁵¹. Η βασική διάκριση μεταξύ γυναίκας-συζύγου και γυναίκας-εταίρας στην κλασική περίοδο καθορίζεται από τον υποχρεωτικό ή μη χαρακτήρα της σχέσης συμβίωσης με τον άνδρα. Τη μεν γυναίκα-σύζυγο υποχρεούται κανείς να έχει σύντροφο δια βίου, τη δε γυναίκα-εταίρα περιστασιακά και κατά την, συχνά αυθαίρετη, βούληση του. Η σχέση του άνδρα με την παλλακίδα του που μερικές φορές γινόταν δεκτή και μέσα ακόμη στον συζυγικό οίκο ήταν κατ' ουσία ανάλογη με την σχέση συζύγων και υποχρέωνε την παλλακίδα να είναι πιστή ακριβώς σαν να ήταν σύζυγος αυτού που την συντηρούσε. Οι παλλακίδες μπορούσαν να είναι Αστές, ή δούλες, ή ξένες ελεύθερες, ως προς τη δικονομική τους ικανότητα και αυτές εκπροσωπούσαν πάντα από τον άνδρα που είχε τη κυριότητα τους.

Στη συνέχεια του κεφαλαίου αυτού, θα εξετάσουμε κάποια αδικήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας προκειμένου να αναδείξουμε με ποιό τρόπο επιτυγχάνονταν η αποκατάσταση της γυναίκας θύματος, η οποία όπως είπαμε δεν είχε δικαιοπρακτική ικανότητα καθώς στερούνταν των πολιτικών δικαιωμάτων του ελεύθερου Αθηναίου πολίτη

¹⁵¹ «γυναίκα του 'έξω' που συμμετέχει στα συμπόσια, διαχειρίζεται χρήματα, μιλάει στους άνδρες ως όμοια προς όμοιο, δεν αποτελεί μόνο ένα πρόσωπο στο περιθώριο της κοινωνίας της πόλης. Σ' αυτή την 'λέσχη ανδρών' που είναι η πόλη, όπου η γυναίκα παραμένει σ' όλη της τη ζωή ανήλικη, η εταίρα ενσαρκώνει την αντιστροφή των αξιών της πόλης, την ελεύθερη και ανεξάρτητη γυναίκα στα λόγια και την συμπεριφορά, έχοντας αποκτήσει αυτή την ελευθερία και αυτήν την ανεξαρτησία με τον πλειστηριασμό του κορμιού της, έναν πλειστηριασμό όμως στον οποίο παραμένει η ίδια κυρίαρχη ως ένα σημείο, κι' αυτό πολύ περισσότερο καθώς διαθέτει πλούτο, θεμέλιο σε τελευταία ανάλυση της ελευθερίας της» ό.α. στο , Mossé Cl., *Η γυναίκα στην αρχαία Ελλάδα Γέννηση και εξέλιξη της πολιτικής σκέψης και πράξης*, (μτφρ. Στεφάνης Αθαν.), 2^η εκδ., Αθήνα, Παπαδόγμου, 1993, σελ.83.

Πρώτα θα αναφερθούμε στην προαγωγή ελεύθερης γυναίκας σε πορνεία¹⁵². Για το αδίκημα αυτό λοιπόν μπορούσε να εγερθεί από οποιονδήποτε Αθηναίο πολίτη «γραφή προαγωγείας» ανεξαρτήτως του αν ο δράστης ήταν άνδρας ή γυναίκα. Η προβλεπόμενη ποινή για το αδίκημα αυτό ήταν 20 δραχμές¹⁵³. Το θύμα έπρεπε μέχρι τη στιγμή της διάπραξης του αδικήματος να είναι αμέμπτων ηθών, καθώς δεν ήταν δυνατή η άσκηση της παραπάνω γραφής για πρόσωπο το οποίο ήδη εκπορνεύονταν. Τον 4ο αιώνα π.Χ. ο παραπάνω νόμος αντικαθίσταται από ένα αυστηρότερο περί «προαγωγείας» που ορίζει τη ποινή του θανάτου για τον δράστη¹⁵⁴.

Στο χώρο των προσβολών της γενετήσιας ελευθερίας ανήκε επίσης και το έγκλημα του βιασμού. Σύμφωνα με τη νομό του Σόλωνα¹⁵⁵, ο βιαστής τιμωρείται να καταβάλει διπλή χρηματική αποζημίωση, στο θύμα και στη πόλη. Η αποζημίωση που προβλέπονταν γι' αυτόν που εξανάγκαζε με βία ελεύθερη γυναίκα σε συνουσία ήταν 100 δραχμές. Σε περίπτωση βιασμού παρθένας, το δικαστήριο επέβαλλε στο βιαστή πρόστιμο 10 μων (1.000

¹⁵² Η πορνεία των μη ελεύθερων γυναικών στην κλασική Αθήνα ήταν νόμιμη αλλά ασκούσαν υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις, βλ. αναλυτικά για την έκδοση επ' αμοιβής των γυναικών στο, Δεκάζου-Στεφανοπούλου Φ., «Η φύση και τα όρια του αποκλεισμού των γυναικών στην κλασική Αθήνα», Τετράδια εργασίας, αρ. 11, Τμήμα Ψυχολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, 1998, σελ. 16-17.

¹⁵³ Πλούταρχος, Βίοι Παράλληλοι, Σόλων, 23.1-2 «ὅλως δὲ πλείστην ἔχειν ἀτοπίαν οἱ περὶ τῶν γυναικῶν νόμοι τῷ Σόλωνι δοκοῦσι. μοιχὸν μὲν γὰρ ἀνελεῖν τῷ λαβόντι δέδωκεν: ἐὰν δ' ἄρπασῃ τις ἐλευθέραν γυναῖκα καὶ βιάσῃται, ζημίαν ἑκατὸν δραχμᾶς ἔταξε: κἂν προαγωγέῃ, δραχμᾶς εἴκοσι, πλὴν ὅσαι πεφασμένως πωλοῦνται, λέγων δὴ τὰς ἑταίρας. αὗται γὰρ ἐμφανῶς φοιτῶσι πρὸς τοὺς διδόντας. ἔτι δ' οὔτε θυγατέρας πωλεῖν οὔτ' ἀδελφὰς δίδωσι, πλὴν ἂν μὴ λάβῃ παρθένον ἀνδρὶ συγγεγεννημένην»

¹⁵⁴ Αισχίνης κατά Τιμάρχου, 184, «καὶ τὰς προαγωγούς καὶ τοὺς προαγωγούς γράφεσθαι κελεύει, κἂν ἄλῳσι, θανάτῳ ζημιούσιν, ὅτι τῶν ἐξαμαρτάνειν ἐπιθυμούτων ὀκνούτων καὶ αἰσχυνομένων ἀλλήλοις ἐντυγχάνειν, αὐτοὶ τὴν αὐτῶν ἀναίδειαν παρασχόντες ἐπὶ μισθῷ τὸ πρᾶγμα εἰς διάπειραν καὶ λόγον κατέστησαν.»

¹⁵⁵ Παπαδοῦκας Ν., *Ὁ Σόλων, Αρχαίο Ελληνικό, Δίκαιο*, (μτφρ. Παπαδοῦκας Ν), Ερμούπολη, εκδ. Παπαδοῦκας Ν., 1844, σελ., «Ἐάν τις γυναῖκα αἰσχύνῃ βία, διπλὴν τὴν βλάβην ὀφείλειν»

δραχμών), δεκαπλάσιο δηλαδή από το πρόστιμο για το βιασμό παντρεμένης.

Η αποζημίωση βέβαια δεν καταβάλλεται στη γυναίκα θύμα, αλλά στον σύζυγό της ή στον κύριό της καθώς αυτός είναι, για την Αθηναϊκή πολιτεία, το θύμα, αφού η πράξη αυτή αποτελεί προσβολή προς το πρόσωπό του. Προκειμένου να ακολουθηθεί η δικαστική οδός στο συγκεκριμένο έγκλημα, έπρεπε ο κύριος της γυναίκας να ασκήσει «δίκη βιαίων». Αν η πρόθεση του δράστη ήταν η προσβολή και η ατίμωση του θύματος, μπορούσε να ασκηθεί εναντίων του και «γραφή ύβρεως», που όπως αναφέραμε και παραπάνω χρησιμοποιούνταν σε περιπτώσεις βαριάς προσβολής του ατόμου. Αν και αυτή η διαδικασία μπορούσε να κινηθεί από οποιονδήποτε πολίτη, μάλλον δεν προτιμούνταν καθώς η ψυχική διάθεση του δράστη και η ενδεχόμενη επιθυμία του να μειώσει την αξιοπρέπεια του θύματος, ήταν δύσκολο να αποδειχθεί.

Σοβαρότερο αδίκημα αποτελούσε για τους Αθηναίους η «αποπλάνηση» μιας γυναίκας, η σεξουαλική συνεύρεση δηλαδή με την θέλησή της με έναν άντρα ο οποίος δεν είναι ο νόμιμος σύζυγος της. Η αποπλάνηση ήταν σοβαρότερο αδίκημα γιατί δεν διέφθειρε μόνο το σώμα αλλά και το πνεύμα της γυναίκας. Αν η γυναίκα που συλλαμβάνονταν επ'αυτοφώρω σε παράνομη σεξουαλική πράξη ήταν ανύπαντρη, ο αδελφός ή ο πατέρας της είχε το δικαίωμα να την πουλήσει ως δούλη. Το παραπάνω ήταν πολύ σπάνιο είτε γιατί η σοβαρότητα της ποινής λειτουργούσε αποτρεπτικά, είτε γιατί ο πατέρας δεν επιθυμούσε να δημοσιοποιηθεί το σκάνδαλο της οικογενείας του.

Αν η γυναίκα που συλλαμβάνονταν επ'αυτοφώρω σε παράνομη σεξουαλική πράξη ήταν παντρεμένη, διέπραττε το αδίκημα της «μοιχείας». Με τον όρο «μοιχεία», νοείται η χωρίς εξουσιοδότηση συνουσία ενός άνδρα με οποιαδήποτε γυναίκα βρισκόταν υπό την κυριότητα ενός Αθηναίου πολίτη, με εξαίρεση τις Αθηναίες που ασκούσαν το επάγγελμα της πόρνης. Σε αυτή την περίπτωση ως θύμα της πράξης εκλαμβάνεται ο σύζυγος Αθηναίος πολίτης. Η τιμωρία των μοιχών αφήνονταν στην διάκριση του δικαστή, αν έφταναν τελικά ως εκεί, γιατί οι παλιότεροι νόμοι του Δράκοντα τους παρατούσαν στο έλεος εκείνου που τους έπιανε αυτόφωρα. Η εκτέλεση του μοιχού γινόταν συχνά με λιθοβολισμό από πολλούς μαζί πολίτες, που προσέτρεχαν στο κάλεσμα του συζύγου, κάνοντάς μας να αντιληφθούμε για άλλη μια φορά ότι η επιβολή των σχετικών κυρώσεων, ήταν υπόθεση όχι ατομική αλλά ολόκληρης της πόλης. Εναλλακτικά ο σύζυγος μπορούσε να κακοποιήσει τον δράστη, είτε με την εισαγωγή ραπανιών στον πρωκτό του, οπότε στο εξής τους αποκαλούσαν ονειδιστικά ευπροϊκτους (ραφανίδωσις), είτε με την απόσπαση του ηβικού τριχώματος (παρατιλμόν)¹⁵⁶. Τις περισσότερες φορές βέβαια αποφασίζονταν ένας διακανονισμός ενώπιον μαρτύρων και έτσι ο σύζυγος είχε την δυνατότητα δηλαδή να κρατήσει φυλακισμένο τον αποπλανητή έως ότου τον πλήρωνε ή του παρείχε εγγυητές για να εγγυηθούν την πληρωμή. Το χρηματικό αυτό ποσό ονομαζόταν «μοιχάγρια».

¹⁵⁶ Δεκάζου - Στεφανοπούλου Φ., *Περιθωριακοί και παραβάτες, ο κόσμος των παρεκκλίσεων στην κωμωδία του Αριστοφάνη*, 2^η εκδ. Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2009, σελ. 116.

Οι νόμοι του Σόλωνα προσέφεραν στο σύζυγο τρεις εναλλακτικές λύσεις σε περίπτωση που έπιανε τον μοιχό επαυτοφώρο. Είχε το δικαίωμα, είτε να τους σκοτώσει και τους δύο, την σύζυγό του και τον μοιχό δηλαδή, είτε να ευνουχίσει το μοιχό, είτε να τον εξαναγκάσει με βασανιστήρια να εξαγοράσει τη ζωή του στην τιμή που ήθελε ο απατημένος σύζυγος.

Βλέπουμε λοιπόν, ότι ο σύζυγος είχε νόμιμο δικαίωμα ακόμα και να σκοτώσει τον διαφθορέα της συζύγου του. Αυτός θα ήταν ένας «δίκαιος φόνος»¹⁵⁷, καθώς η μοιχεία αποτελούσε βαριά προσβολή του δικαιώματος ιδιοκτησίας που κατείχε κάθε πολίτης πάνω στις γυναίκες του οίκου του. Αυτές οι υποθέσεις εκδικάζονταν στο Δελφίνιο με «γραφή μοιχείας». Για την μοιχαλίδα δεν προβλεπόταν καμία σωματική ποινή.¹⁵⁸ Ωστόσο ο σύζυγος της έπρεπε να την χωρίσει και να την διώξει από το σπίτι ενώ στο εξής της απαγορευόταν να μετέχει σε θρησκευτικές τελετές. Αν παρουσιαζόταν με εμφάνιση εξεζητημένη, ο καθένας μπορούσε να την προσβάλει, να της ξηλώσει τα κοσμήματα και να της σκίσει τα ρούχα.

Από δίκη περνούσαν οπωσδήποτε οι μοιχοί στην περίπτωση που δεν υπήρχε αυτόφωρο αδίκημα και ο δικαστής, εφόσον τους έκρινε ένοχους, τους καταδίκαιζε σ' οποιαδήποτε ποινή εκτός από θάνατο. Σε περίπτωση επ'αυτοφώρω σύλληψης του ο μοιχός οδηγούνταν, γυμνός και δεμένος,

¹⁵⁷ «Δίκαιοι» ή αλλιώς νόμιμοι φόνοι, ονομάζονταν οι ομολογημένοι φόνοι, για τη διάπραξη των οποίων επικαλούνταν ο κατηγορούμενος νόμιμο λόγο. Τέτοιοι φόνοι ήταν: ο φόνος του μοιχού που συλλαμβανόταν επ' αυτοφώρω με τη σύζυγο, μητέρα, αδελφή, θυγατέρα ή την ελεύθερη παλλακίδα του δράστη, -ο ακούσιος φόνος συμπολεμιστή στη διάρκεια του πολέμου, -ο ακούσιος φόνος συναθλητή σε αθλητικούς αγώνες, - ο φόνος του κλέφτη που συλλαμβανόταν επ' αυτοφώρω τη νύχτα, -ο φόνος σε κατάσταση άμυνας, - ο φόνος του «εξορίστου ανδροφόνου» που παραβίαζε τους όρους της εξορίας του,- ο φόνος αυτού που επιχειρούσε να καταλύσει το δημοκρατικό πολίτευμα και - ο θάνατος ασθενούς από ιατρό. Και Αριστοτέλης, *Ἀθηναίων Πολιτεία*. 57.3.

¹⁵⁸ Cohen D., *Νόμος, σεξουαλικότητα και κοινωνία, η επιβολή της ηθικής στην κλασική Αθήνα*, (μτφρ. Πασχίδης Π.), χ.τ., Κάτοπτρο, 1999, σελ.159-160.

από τον σύζυγο μπροστά στους Ένδεκα όπου έπρεπε να παραδεχτεί ή να απαρνηθεί την ενοχή του¹⁵⁹.

Αναφορές στο συγκεκριμένο αδίκημα βρίσκουμε και στο λόγο του Λυσία, «Υπέρ Ερατοσθένους»¹⁶⁰. Ο Λυσίας με τον λόγο του αυτόν, θα προσπαθήσει να πείσει το δικαστήριο, ότι δικαίως ο Ευφίλητος σκότωσε τον Ερατοσθένη, αφού η νομοθεσία της τότε Ελλάδας, δεν θεωρούσε αδίκημα το να σκοτώσει ο σύζυγος τον εραστή της γυναίκας του. Στο λόγο του, γίνεται αναφορά και στο ότι η μοιχεία αποτελεί και διαφθορά της ψυχής και είναι πιο σοβαρή πράξη από τον βιασμό.

Βλέπουμε λοιπόν ότι σε όλα τα αδικήματα που αναφερθήκαμε, η γυναίκα, η οποία είναι στην πραγματικότητα το θύμα, βρίσκεται στο περιθώριο, καθώς ο νομοθέτης δεν προβλέπει τίποτα για την προστασία της. Φυσικά στην νομοθεσία της εποχής, δεν γίνεται πουθενά λόγος για ειδικότερες μορφές εξωποινικής αποκατάστασης, παρόμοιες με αυτές που υπάρχουν σήμερα, όπως για παράδειγμα φορείς και προγράμματα για την ψυχολογική υποστήριξη και την κοινωνική επανένταξη των θυμάτων σεξουαλικών εγκλημάτων. Αντίθετα στην κλασική Αθήνα, θύμα, θεωρείται ο κύριος της γυναίκας, ο οποίος έχει δεχτεί μια προσβολή από τις παραπάνω πράξεις.

Διακρίνουμε λοιπόν, ότι μέλημα του νομοθέτη, δεν είναι η προστασία και η

¹⁵⁹ Cohen D., *Νόμος, σεξουαλικότητα και κοινωνία, η επιβολή της ηθικής στην κλασική Αθήνα*, (μτφρ. Πασχίδης Π.), χ.τ., Κάτοπτρο, 1999, σελ.162.

¹⁶⁰ Λυσία υπέρ Ερατοσθένους, 1.32-33, «Ακούετε, ὦ ἄνδρες, ὅτι κελεύει, ἐάν τις ἄνθρωπον ἐλεύθερον ἢ παῖδα αἰσχύνῃ βία, διπλὴν τὴν βλάβην ὀφείλιν· ἐάν δὲ γυναῖκα, ἐφ' αἴσπερ ἀποκτείνειν ἔξεστιν, ἐν τοῖς αὐτοῖς ἐνέχεσθαι· οὕτως, ὦ ἄνδρες, τοὺς βιαζομένους ἐλάττωνος ζημίας ἀξίους ἠγήσατο εἶναι ἢ τοὺς πείθοντας· τῶν μὲν γὰρ θάνατον κατέγνω, τοῖς δὲ διπλὴν ἐποίησε τὴν βλάβην, ἡγούμενος τοὺς μὲν διαπραπτομένους βία ὑπὸ τῶν βιασθέντων μισεῖσθαι, τοὺς δὲ πείσαντας οὕτως αὐτῶν τὰς ψυχὰς διαφθεῖρειν, ὥστ' οἰκειοτέρας αὐτοῖς ποιεῖν τὰς ἀλλοτρίας γυναίκας ἢ τοῖς ἀνδράσι, καὶ πᾶσαν ἐπ' ἐκείνοις τὴν οἰκίαν γεγονέναι, καὶ τοὺς παῖδας ἀδῆλους εἶναι, ὅποτέρων τυγχάνουσιν ὄντες, τῶν ἀνδρῶν ἢ τῶν μοιχῶν. ἀνθ' ὧν ὁ τὸν νόμον τιθεὶς θάνατον αὐτοῖς ἐποίησε τὴν ζημίαν.»

αποκατάσταση της γυναίκας θύματος, αλλά η προστασία του Αθηναϊκού αίματος.

Αξίζει να τονίσουμε ότι η διαφορά στο χαρακτηρισμό μια πράξης ως βιασμό ή ως μοιχεία, όπως είδαμε, είχε να κάνει με τη συναίνεση της γυναίκας σε αυτή. Ωστόσο η συναίνεση πιστεύουμε ότι δύσκολα θα μπορούσε να αποδειχθεί, καθώς η γυναίκα δεν εμφανιζόταν στο δικαστήριο, άρα δεν εξεταζόταν ουσιαστικά η μαρτυρία της. Στη θέση της παρουσιαζόταν ο κύριος της, η μαρτυρία του οποίου, δεν μπορούμε να γνωρίζουμε αν αντικατόπτριζε τα πραγματικά γεγονότα. Εάν δηλαδή ανταποκρίνονταν στην πραγματική μαρτυρία της γυναίκας ή αν αποτελούσε μια κατασκευασμένη εκδοχή των γεγονότων.

II. ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ

Το παιδί κάτω των δεκαοκτώ ετών, δηλαδή αυτό που δεν είχε φτάσει ακόμη στην ενηλικίωση, δεν έφερε την ιδιότητα του πολίτη. Φυσικά αναφερόμαστε στα ανήλικα αγόρια, καθώς τα ανήλικα κορίτσια και μετά την ενηλικίωση δεν μπορούσαν να φέρουν τη ιδιότητα του πολίτη.

Τα νόμιμα παιδιά βρισκόνταν κάτω από την πατρική εξουσία και αν ο πατέρας δεν ζούσε, την επιμέλεια του ανήλικου είχε ο επίτροπος¹⁶¹. Ανήλικοι που έμειναν ορφανοί εξαιτίας του πολέμου εποπτεύονταν από τον Άρχων –Βασιλεύς¹⁶².

¹⁶¹ Αδάμ - Μαγνήσαλη Σ., *Η Απονομή της δικαιοσύνης στην Αρχαία Αθήνα (5ος και 4ος π.Χ. αι.)*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2008, σελ. 54.

¹⁶² Στις αρμοδιότητες του επώνυμου άρχων περιλαμβάνονταν η φροντίδα και ο έλεγχος των ορφανών, των γυναικών σε χηρεία που εγκυμονούσαν, είχε την δικαστική αρμοδιότητα για οικογενειακές κληρονομικές διαφορές μεταξύ Αθηναίων πολιτών. Αγωγές για κακή συμπεριφορά απέναντι στους γονείς, για κακή συμπεριφορά απέναντι σε ανήλικους και επικλήρους από τους επιτρόπους τους, για κακοδιαχείριση περιουσίας

Η ζωή ενός ανήλικου κοριτσιού δεν διαφέρει από τη ζωή μιας ενήλικης γυναίκας. Ένας ανήλικος όμως, μέχρι να γίνει πολίτης έπρεπε να έχει μάθει πώς να ψηφίζει στην Εκκλησιά του Δήμου και πώς να δικάζει στην Ηλιαία, να γνωρίζει τη νομοθεσία και τους κανόνες ευπρέπειας στον ιδιωτικό και δημόσιο βίο. Το πνεύμα του έπρεπε να είναι καλλιεργημένο έτσι ώστε να μπορεί στο μέλλον να παρακολουθήσει μια φιλοσοφική συζήτηση ή να κρίνει ένα θεατρικό έργο. Δημόσια και υποχρεωτική εκπαίδευση δεν υπήρχε, έτσι όλη αυτή τη παιδεία καλούνταν να την μεταδώσει στον ανήλικο ο παιδαγωγός.

Η σχέση του παιδαγωγού με τον ανήλικο έχει και το ερωτικό στοιχείο εκείνη την εποχή, και από αυτή την ιδιόμορφη σχέση προκύπτει και όρος «παιδεραστία». Ο συγκεκριμένος όρος εμπεριέχει δυο έννοιες, το παιδί «παῖς» και το ερωτεύομαι «έρᾶν»¹⁶³. Ο όρος «παῖς» υποδηλώνει ένα νεαρό αγόρι το οποίο βρίσκεται στην αρχή της νεανικής ηλικίας, της εφηβείας, δηλαδή στην ηλικία των 12 έως 18 ετών. Η συμμετοχή μικρότερων αγοριών σε τέτοιες σχέσεις ήταν απαγορευμένη, όπως γράφει και ο Αισχίνης, επειδή τα παιδιά σε μικρή ηλικία δεν έχουν σωστή κρίση. Ο νομοθέτης απευθύνεται στον εραστή και του συνιστά φρόνηση και αναβολή των προτάσεων του μέχρι το παιδί να φτάσει στην επιτρεπόμενη ηλικία¹⁶⁴. Ο

ορφανών εμπύπταν στη δικαιοδοσία του. Βλ. επίσης και Νάκος Γ. Π., *Ιστορία ελληνικού και ρωμαϊκού δικαίου*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 1991, σελ. 127.

¹⁶³ Reinsberg C., *Γάμος, Εταίρες και Παιδεραστία στην Αρχαία Ελλάδα*, (μτφρ. Γεωργοβασίλης Δ.Γ. και Pfreimter M.), Αθήνα, Παπαδήμα, 1999, σελ. 225 - 226.

¹⁶⁴ Αισχίνης κατά Τιμάρχου, 139 . «δοῦλον ἐλευθέρου παιδὸς μήτ' ἐρᾶν μήτ' ἐπακολουθεῖν, ἢ τύπτεσθαι τῇ δημοσίᾳ μάστιγι πενήκοντα πληγᾶς." ἀλλ' οὐ τὸν ἐλεύθερον ἐκώλυσεν ἐρᾶν καὶ ὁμιλεῖν καὶ ἀκολουθεῖν, οὐδὲ βλάβην τῷ παιδί, ἀλλὰ μαρτυρίαν σωφροσύνης ἠγήσατο συμβαίνειν. ἀκύρου δ' οἶμαι καὶ ἀδυνάτου ἔτι ὄντος κρίναι τὸν ὄντως εὖνουν καὶ μή, τὸν ἐρῶντα σωφρονίζει, καὶ τοὺς τῆς φιλίας λόγους εἰς τὴν φρονοῦσαν καὶ πρεσβυτέραν ἡλικίαν ἀναβάλλεται· τὸ δ' ἐπακολουθεῖν καὶ ἐφορᾶν φρουρὰν καὶ φυλακὴν σωφροσύνης ἠγήσατο εἶναι μεγίστην»

παιδαγωγός ήταν ένας ενήλικας άντρας έως 30 ετών, η ιδανική ηλικιακή διαφορά μεταξύ των δυο ήταν περίπου μισή γενιά.

Ο παιδικός έρωτας αναπτύχθηκε στα γυμναστήρια όπου οι νέοι πάλευαν γυμνοί και εκεί μαζεύονταν οι εραστές. Η παλαίστρα προσέφερε τις καλύτερες δυνατότητες να συναντά κανείς τον ποθητό νεαρό και να απομονώνεται με τον ερωμένο του¹⁶⁵. Η σχέση εξυπηρετούσε και τα δυο μέρη. Όσο πιο ωραίος και ευγενής ήταν ο μαθητής τόσο μεγαλύτερη ήταν η αυταρέσκεια του ώριμου άνδρα, και όσο πιο διακεκριμένος ήταν ο εραστής τόσο μεγαλύτερη η φιλοφρόνηση για το αγόρι. Ο ερωμένος δεν είχε στοιχεία θηλυπρέπειας και όταν έφτανε στην ηλικία των 18 και μέχρι να φτάσει στην ηλικία γάμου, δηλαδή στην ηλικία των 30 ετών, ήταν σειρά του να λειτουργήσει σαν εραστής.

Η κοινωνία επέκρινε δριμύτατα όσους συνέχιζαν να έχουν το ρόλο του υποταγμένου ερωμένου μετά την ενηλικίωσή τους και γενικά τις ομοφυλοφιλικές σχέσεις οι οποίες είχαν ως αντίκτυπο το περιορισμό των δικαιωμάτων του πολίτη. Το επιχείρημα ήταν πως αφού δοκιμάζουν τη γυναικεία φύση θα πρέπει να υφίστανται και τους ίδιους περιορισμούς¹⁶⁶.

Σύμφωνα με το νόμο λοιπόν αν κάποιος Αθηναίος πολίτης συνάψει ερωτική σχέση με άλλον δεν του επιτρέπεται :

- να γίνει μέλος των 9 αρχόντων
- να εκλεγεί ιερέας
- να είναι συνήγορος του λαού

¹⁶⁵ Reinsberg C., *Γάμος, Εταίρες και Παιδερρασία στην Αρχαία Ελλάδα*, (μτφρ. Γεωργοβασίλης Δ.Γ. και Pfreimter M.), Αθήνα, Παπαδήμα, 1999, σελ. 244 - 247

¹⁶⁶ Reinsberg C., *Γάμος, Εταίρες και Παιδερρασία στην Αρχαία Ελλάδα*, (μτφρ. Γεωργοβασίλης Δ.Γ. και Pfreimter M.), Αθήνα, Παπαδήμα, 1999, σελ. 263.

- να ασκήσει κάποια εξουσία, εντός η εκτός της χώρας, κληρωτή ή χειροτονητή
- να σταλεί ως κήρυκας πολέμου
- να εκθέσει τη γνώμη του
- να εισέλθει στους δημόσιους ναούς
- να στεφανωθεί στις δημόσιες στεφανοφορίες
- να παίρνει μέρος στους περιπάτους που γίνονται στην αγορά

Όποιος λοιπόν ενώ έχει καταδικαστεί ως ερωτικός σύντροφος άλλου, ενεργήσει αντίθετα στις παραπάνω διατάξεις του νόμου, τιμωρείται με θάνατο.

Ο Αριστοφάνης στα έργα του δυσφημεί την παιδεραστία και την χλευάζει χαρακτηρίζοντας ως πόρνες τα αγόρια που παίρνουν χρήματα¹⁶⁷. Στην Αθηναϊκή κοινωνία των απλών ανθρώπων τέτοια πάθη προφανώς και ήταν κατακριτέα, ωστόσο οι λίγες περιπτώσεις παιδεραστίας που απαντούνται στα κείμενα αναφέρονται κυρίως στους χώρους πνευματικών ανθρώπων της εποχής και σε ανθρώπους που προσποιούνται ότι ανήκουν σε αυτούς¹⁶⁸.

Να επισημάνουμε εδώ ότι είναι δύσκολο και δεν είναι λογικό να ερμηνεύουμε με τη σημερινή ηθική το εθιμικό δίκαιο των προχριστιανικών χρόνων. Ενώ στη σημερινή εποχή η λέξη παιδεραστία εκφράζει τη «σεξουαλική έλξη ενός ενηλίκου προς ένα μικρό παιδί για τους αρχαίους Έλληνες σήμαινε «αγάπη ενός άνδρα προς ένα αγόρι που είχε περάσει την

¹⁶⁷ Reinsberg C., *Γάμος, Εταίρες και Παιδεραστία στην Αρχαία Ελλάδα*, (μτφρ. Γεωργοβασίλης Δ.Γ. και Pfreimter M.), Αθήνα, Παπαδήμα, 1999, σελ. 252.

¹⁶⁸ Δημάκη Π., *Πρόσωπα και θεσμοί της αρχαίας Ελλάδας*, Αθήνα, Παπαδήμα, 1994 σελ. 164

εφηβεία, αλλά δεν ήταν ενήλικο». Η οποιαδήποτε παραπλάνηση νεαρού με ή χωρίς χρήση βίας, τιμωρείται αυστηρότατα από το νόμο. Επίσης, στην αρχαία Ελλάδα δεν βρήκαμε καμία αναφορά για κακοποίηση ή φόνο παιδιών με αφορμή τη σεξουαλική ικανοποίηση. Σε περιπτώσεις που ο παιδαγωγός εκμίσθωνε τον ανήλικο αποτελούσε έγκλημα, οπότε η χρησιμοποίηση του όρου για να δηλώσει την εκπόρνευση αγοριών δεν μπορεί παρά να είναι ατυχής.

Σύμφωνα λοιπόν με το νόμο αν κάποιος από τους συγγενείς του παιδιού το παρέδιδε σε κάποιον έναντι χρημάτων με σκοπό τη σύναψη σεξουαλικών σχέσεων, διώκονταν με «γραφή μισθώσεως εταιρήσεως». Ποινικές ευθύνες είχε τόσο ο προαγωγός του παιδιού όσο και ο εκμισθωτής. Επίσης, αν ο προαγωγός ήταν ο πατέρας του παιδιού θύματος, μετά την ενηλικίωση του ήταν απαλλαγμένο από την υποχρέωση να προσφέρει τροφή και στέγη στο πατέρα του. Η μόνη υποχρέωση πια απέναντι του ήταν να τον κηδέψει μετά θάνατον.

Ο ανήλικος όπως και οι γυναίκες δεν είχε δικαιοπρακτική ικανότητα¹⁶⁹ και ο πατέρας ή ο επίτροπος του τον εκπροσωπούσαν τόσο στο χώρο του ιδιωτικού όσο και στο χώρο του δημοσίου δικαίου¹⁷⁰. Έτσι το αν το ανήλικο θύμα θα διεκδικήσει την αποζημίωση και την αποκατάσταση του, για οποιοδήποτε αδίκημα διαπραχθεί εις βάρος του, μένει στη διακριτική ευχέρεια του επιτρόπου ή του γονιού του.

¹⁶⁹ Harrison A.R.W., *The Law of Athens The Family and the Property*, Oxford , Clarendon Press, 1968, σελ. 73.

¹⁷⁰ Αδάμ - Μαγνήσαλη Σ., *Η Απονομή της δικαιοσύνης στην Αρχαία Αθήνα (5ος και 4ος π.Χ. αι.)*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2008 σελ. 84.

Στο κεφάλαιο αυτό είδαμε ότι ο νομοθέτης λαμβάνει κάποια μέτρα προστασίας για το ανήλικο θύμα. Ωστόσο θεωρούμε ότι τα μέτρα αυτά έχουν προληπτικό χαρακτήρα, να αποτρέψουν δηλαδή έναν ενήλικο να πράξει αντίθετα με αυτά που ορίζει ο νόμος. Η αποζημίωση δεν προβλέπεται βάση κάποιου νόμου, αλλά και αν προβλεπόταν δεν θεωρούμε ότι θα είχε αποκαταστατικό χαρακτήρα για το θύμα. Ειδικά στις λίγες εκείνες περιπτώσεις όπου η παιδεραστία μπορεί να είχε κοινά στοιχεία με το σημερινό αδίκημα, καθώς και σε περιπτώσεις «εκμίσθωσης» ενός ανηλίκου, τα παραπάνω μέτρα θεωρούνται ελλιπή για την αποκατάσταση της βλάβης, ψυχολογικής και πιθανόν σωματικής, που έχει υποστεί το παιδί θύμα.

III. ΟΙ ΔΟΥΛΟΙ

Ο θεσμός της δουλείας ήταν αρκετά διαδεδομένος στην αρχαία Αθήνα. Οι δυο βασικές πηγές δουλείας ήταν η γέννηση από γονείς δούλους και η αιχμαλωσία κατά την διάρκεια πολεμικών επιχειρήσεων.

Ανάλογα με την εργασία τους και την εργασία των κυρίων τους οι δούλοι χωρίζονταν σε κάποιες κατηγορίες. Έτσι υπήρχαν οι οικιακοί δούλοι, που ζούσαν στο σπίτι του κυρίου τους και εργάζονταν μαζί του. Άλλη μια κατηγορία ήταν οι χωρίς οικούντες, που ζούσαν μακριά από τους κυρίους τους, σε ένα καθεστώς αυτονομίας, ασκώντας κάποιο επιτήδευμα ή διευθύνοντας κάποια επιχείρηση των κυρίων τους¹⁷¹. Δούλους διέθετε και η πόλη, τους δημόσιους δούλους. Όσοι από αυτούς ήταν εγγράμματοι χρησιμοποιούνταν από τον γραφειοκρατικό μηχανισμό της πόλης ενώ αυτοί που δεν είχαν αυτό το προνόμιο χρησιμοποιούνταν για χειρονακτικές εργασίες¹⁷². Μια ακόμα κατηγορία ήταν τα «ανδράποδα μισθοφορούντα» που ήταν το εργατικό δυναμικό των μεγάλων αγροτικών μονάδων και των βιοτεχνικών εργαστηρίων. Αυτοί οι δούλοι εργάζονταν με αντάλλαγμα μόνο την τροφή και τη στέγη τους, οπότε δεν είχαν πιθανότητα να συγκεντρώσουν χρήματα για να εξαγοράσουν την απελευθέρωσή τους. Μία διάκριση ακόμα στο σώμα των δούλων, ήταν αυτή μεταξύ εκείνων που είχαν αγοραστεί, οι «ωνητοί», και εκείνων που είχαν γεννηθεί από γονείς δούλους, οι «θρεπτοί»¹⁷³. Οι δούλοι είχαν το δικαίωμα να εξαγοράσουν την

¹⁷¹ Δεκάζου - Στεφανοπούλου Φ., «Η Αθήνα των δούλων. Ο δουλικός πληθυσμός στην Αθήνα των κλασικών χρόνων», Τετράδια εργασίας, αρ. 21, Τμήμα Ψυχολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών 1998, σελ.18

¹⁷² Δεκάζου - Στεφανοπούλου Φ., «Η Αθήνα των δούλων. Ο δουλικός πληθυσμός στην Αθήνα των κλασικών χρόνων», Τετράδια εργασίας, αρ. 21, Τμήμα Ψυχολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών 1998 ,σελ. 22-23

¹⁷³ Σοφοκλής, Οιδίπους Τύραννος ,1123, «ἢ δοῦλος οὐκ ὠνητός, ἀλλ' οἴκοι τραφεῖς»

ελευθερία τους με τα χρήματα που μάζευαν με την εργασία τους, ή μπορούσαν να απελευθερωθούν με τη βούληση του κυρίου τους. Και στις δυο περιπτώσεις, οι απελευθρωμένοι δούλοι ανήκαν πια στη τάξη των απελεύθερων και είχαν τα ίδια δικαιώματα και τις ίδιες υποχρεώσεις που είχαν και οι μέτοικοι.

Όπως και οι γυναίκες και τα παιδιά έτσι και οι δούλοι δεν είχαν την ιδιότητα και τα δικαιώματα του πολίτη. Αποτελούσαν περιουσιακό στοιχείο του κυρίου τους. Ένας δούλος δηλαδή μπορούσε να αγορασθεί, να πουληθεί, να ενοικιαστεί, να κληροδοτηθεί ή να δωρηθεί. Ως προς τη δικονομική τους θέση οι δούλοι δεν είχαν δικαίωμα να αναλάβουν αυτοπροσώπως νομική δράση εναντίον ενός παραβάτη. Ο δούλος, είτε ήταν θύμα είτε μάρτυρας ενός περιστατικού, δεν είχε το δικαίωμα να υποβάλει αγωγή. Η οποιαδήποτε αγωγή έπρεπε να υποβληθεί από τον ιδιοκτήτη του ή από κάποιον τρίτο, ο οποίος είχε την δικονομική αυτή ικανότητα. Αν ο ιδιοκτήτης δεν προέβαινε σε καμία ενέργεια, ο δούλος δεν μπορούσε να κάνει τίποτα σχετικά με αυτό. Το ίδιο γινόταν και αν κάποιος δούλος δολοφονούνταν. Ήταν έργο του κυρίου του να αναλάβει δράση κατά του δολοφόνου¹⁷⁴. «Δίκη φόνου» μπορούσε να ασκήσει μόνο ο κύριος του δούλου. Βλέπουμε εδώ, ότι ο νόμος σε αυτές τις περιπτώσεις δεν απαγόρευε να υποβάλλουν μήνυση για ανθρωποκτονία και μη συγγενείς, σε αντίθεση με τις ανθρωποκτονίες που αναφέραμε στο προηγούμενο κεφάλαιο και που τη διαδικασία είχαν δικαίωμα να τη κινήσουν μόνο οι πρώτου βαθμού

¹⁷⁴ Πλάτων, Γοργίας", 483β, «γὰρ ἄνδρὸς τοῦτο γ' ἐστὶν τὸ πάθημα, τὸ ἀδικεῖσθαι, ἀλλ' ἀνδραπτόδου τινὸς ὃ κρεῖττόν ἐστιν τεθνάναι ἢ ζῆν, ὅστις ἀδικούμενος καὶ προπηλακίζόμενος μὴ οἶός τέ ἐστιν αὐτῷ βοηθεῖν μηδὲ ἄλλω οὔ ἂν κήδηται. ἀλλ' οἶμαι οἱ τιθέμενοι τοὺς νόμους οἱ ἀσθενεῖς ἄνθρωποι εἰσὶν καὶ οἱ πολλοί. πρὸς αὐτοὺς οὐ καὶ τὸ αὐτοῖς συμφέρον τοὺς τε νόμους τίθενται καὶ τοὺς ἐπαίνους ἐπαινοῦσιν καὶ τοὺς»

συγγενείς. Οι Νόμοι του Δράκοντα όριζαν το θάνατο ως τιμωρία για τη δολοφονία ενός δούλου. Ο φόνος δούλου αποτελούσε για την πόλη μιάσμα στον ίδιο βαθμό με το φόνο του Αθηναίου πολίτη και δικαζόταν στο Παλλάδιο¹⁷⁵. Όπως είπαμε και πριν, αναγνωρίζονταν στους δούλους η ανθρώπινη υπόσταση τους, έτσι η κατηγορία απέναντι στο δολοφόνο ενός δούλου δεν ήταν «μήνυση για βλάβη» όπως συνέβαινε π.χ. με τα κοπάδια ζώων, αλλά η ανθρωποκτονία, η οποία απαιτούσε τιμωρία εξαιτίας του μιάσματος που επέφερε στην πόλη το χύσιμο αίματος. Κατά τον 4ο αιώνα ο ύποπτος δικαζόταν από το Παλλάδιον, ένα σώμα που έκρινε περιπτώσεις ακούσιας ανθρωποκτονίας, με την τιμωρία να ήταν αυστηρότερη του απλού προστίμου, αλλά όχι θάνατος, ίσως εξορία όπως συνέβαινε αν λάμβανε χώρα δολοφονία κάποιου μετοίκου.

Οι κύριοι των δούλων είχαν το δικαίωμα να τους ξυλοκοπούν και δεν διώκονταν ποινικά αν τους σκότωναν. Θα έπρεπε όμως για να μην διωχθούν με «γραφή ασέβειας»¹⁷⁶ να οργανώσουν τελετή εξαγνισμού. Σε περίπτωση που δούλος σκοτωνόταν από τρίτο τότε θα μπορούσε να διωχθεί με «δίκη φόνου», δηλαδή με τον συνήθη τρόπο δίωξης ανθρωποκτονιών. Αν ο δούλος διέπραττε αδίκημα, η νομική διαδικασία εξαρτιόταν από το αν ενεργούσε με εντολές του κυρίου του ή όχι.

Βλέπουμε σε αυτό το σημείο, ότι ένα σημαντικό δικαίωμα του θύματος, η συμμετοχή του και η ενημέρωση του για την έκβαση της υπόθεσης, καταστρατηγούνταν στην Αθήνα των κλασικών χρόνων. Το θύμα δεν

¹⁷⁵ Στο Παλλάδιο δικάζονταν οι δίκες φόνου μη εκ προνοίας, δηλαδή οι ακούσιοι φόνοι, οι φόνοι εκ βουλεύσεως, οι φόνοι ικετών, μετοίκων, ξένων και δούλων.

¹⁷⁶ Με γραφή ασεβείας μπορούσε να μηνυθεί όποιος δε μεριμνούσε για την τιμωρία φόνου που είχε συμβεί στην οικογένειά του

μπορούσε να διεκδικήσει καμιά αποζημίωση ηθική ή χρηματική εάν ο κύριος του δεν αποφάσιζε να κινήσει σχετική διαδικασία. Ο κύριος ενός δούλου δεν είχε δικαίωμα να τον σκοτώσει ¹⁷⁷ χωρίς να τιμωρηθεί, μπορούσε όμως να τον ξυλοκοπήσει ή να τον κακομεταχειριστεί όπως ήθελε. Αυτές οι συμπεριφορές περιορίζονταν στα τείχη του οίκου μάλλον, καθώς στην Αθήνα υπήρχε νόμος που καθιστούσε απαγορευτικό το χτύπημα ενός δούλου, προκειμένου να αποφεύγονται περιπτώσεις κάποιος να βιαιοπραγήσει κατά κάποιου που μοιάζει με δούλο και να κινδυνεύει έτσι να χτυπήσει κάποιον πολίτη. Ένας δούλος αν ήταν θύμα ανάρμοστης συμπεριφοράς από τον κυρίου του, είχε το δικαίωμα να ζητήσει να πουληθεί σε κάποιον άλλον ή να καταφύγει σε ναό ή βωμό, ζητώντας άσυλο όπως ακριβώς και ο ελεύθερος πολίτης. Ήταν παράνομο να τιμωρηθεί γι' αυτήν την ενέργεια, αλλά δεν είναι σαφές τι συνέβαινε μετά, αν δεν εμφανιζόταν κανείς αγοραστής που να προσφέρει μια τιμή, την οποία ο ιδιοκτήτης του δούλου ήταν πρόθυμος να αποδεχθεί.

Οι δούλοι δεν είχαν δικαίωμα να παρίστανται ως μάρτυρες στο δικαστήριο, υπήρχε όμως η δυνατότητα να προσκομισθεί σε αυτό η μαρτυρία τους, η δήλωση στην οποία είχε προβεί δούλος κατόπιν βασανιστηρίων. Ο λόγος που οδηγήθηκαν στη θέσπιση του κανόνα αυτού πρέπει να ήταν το ότι ένας δούλος που γνώριζε κάτι σημαντικό θα ανήκε συνήθως σε κάποιον από τους διαδίκους και επομένως θα φοβόταν να πει οτιδήποτε αντίθετο στα συμφέροντα του κυρίου του, εκτός εάν η πίεση που ασκούσαν επάνω του για να αποκαλύψει την αλήθεια ήταν ακόμα μεγαλύτερη από την

¹⁷⁷ Harrison A.R.W., *The Law of Athens The Family and the Property*, Oxford, Clarendon Press, 1968, σελ. 171-172.

τιμωρία την οποία μπορούσε να περιμένει από τον κύριό του γι' αυτήν του την αποκάλυψη. Αξιοσημείωτο δε είναι ότι αν κατά τη διάρκεια του βασανισμού ο δούλος πέθαινε, έπρεπε αυτός που ευθύνεται για τον θάνατο του να αποζημιώσει τον κύριο του. Δηλαδή ο κύριος είναι το θύμα που υπέστη μια ζημιά οικονομικής φύσεως αφού έχασε τον δούλο του, τον οποίον προφανώς είχε αγοράσει, και άρα έπρεπε να αποζημιωθεί για την απώλεια του.

Η κατάθεση των δούλων με τη μέθοδο της «βάσανου», όπως ονομάζεται, αναπτύσσεται διεξοδικά στους Βατράχους του Αριστοφάνη, όπου ο Ξανθίας λέει στον Αίκο ότι μπορεί να βασανίσει τον δούλο του, με όποιον τρόπο θέλει, να τον βάλει στον τροχό, να τον κρεμάσει, να τον δέσει και να του κάνει φάλαγγα, να τον κοπανίσει, να τον γδάρει, να τον στρίψει, να του βάλει ξίδι στα ρουθούνια, ακόμα και να τον χτίσει σε τουβλότοιχο προκειμένου να θεωρηθεί αληθής η κατάθεση του ότι ο αφέντης του, ο Ξανθίας, δεν έκλεψε.

Παρατηρούμε σε αυτό το σημείο μια σημαντική διαφοροποίηση στη μεταχείριση των προσώπων στο Αττικό δίκαιο, καθώς βάση νόμου, απαγορεύονται τα αδικήματα κατά του «σώματος». Η απαγόρευση των βασανιστηρίων εκ μέρους των οργάνων της εξουσίας αποτελεί δικαίωμα των ελεύθερων πολιτών.

Ο Δημοσθένης στο «Κατά Ανδροτίωνος», θέλοντας να εξηγήσει τη διαφορά μεταξύ πολιτών και δούλων αναφέρει «...και αν θελήσετε να σκεφτείτε κατά τι διαφέρει ο δούλος από τον ελεύθερο, το κυριότερο που θα μπορούσατε να ευρείτε είναι ότι, στους μεν δούλους το σώμα είναι εκείνο που είναι υπεύθυνο για όλα τα αδικήματα ενώ στους ελεύθερους, και όταν

περιπέσουν στη μεγαλύτερη ατυχία μπορούν να το περισώσουν: επειδή στις περισσότερες περιπτώσεις η ικανοποίηση που παρέχουν οφείλει να αποτιμάται σε χρήμα».

Το καθαρά ιδιοκτησιακό καθεστώς που έχει ένας Αθηναίος πάνω στο δούλο του φαίνεται έντονα τόσο από το λόγο του Ξανθία όσο και του Δημοσθένη. Από τα παραπάνω συνάγουμε σαφώς ότι ο δούλος – θύμα οποιουδήποτε εγκλήματος δεν μπορούσε να εξασφαλίσει καμία ουσιαστική ικανοποίηση της βλάβης που υπέστη.

IV. ΟΙ ΜΕΤΟΙΚΟΙ

Μια ακόμα πληθυσμιακή ομάδα ελεύθερων ανθρώπων που δεν ήταν Αθηναίοι πολίτες ήταν και οι μέτοικοι¹⁷⁸. Κατά τον Πλούταρχο¹⁷⁹, ο θεσμός των μετοίκων ξεκίνησε από τον Σόλωνα, που έδωσε πολιτικά δικαιώματα στους πολιτικούς εξόριστους και σε όσους τεχνίτες έφθναν με την οικογένειά τους για μόνιμη εγκατάσταση στην Αθήνα. Οι μέτοικοι ήταν ξένοι, οι οποίοι θέλοντας να μείνουν μόνιμα στην Αθήνα, ζητούσαν σύμφωνα με το νόμο, την εγγραφή τους στα ειδικά μητρώα των μετοίκων. Απαραίτητη προϋπόθεση ήταν, ο ενδιαφερόμενος να έχει έναν προστάτη, έναν Αθηναίο πολίτη δηλαδή που θα εγγυούταν για τον υποψήφιο μέτοικο¹⁸⁰. Κάθε μέτοικος εγγραφόταν στον κατάλογο του δήμου όπου

¹⁷⁸ Δεκάζου - Στεφανοπούλου Φ., «Ου λαμβάνουσιν μισθόν αλλά μετοίκιον προσφέρουσιν, Ξενοφών, Πόροι, II,2. Οι μέτοικοι στην Αθήνα των κλασικών χρόνων», Τετράδια εργασίας, αρ. 26, Τμήμα Ψυχολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών 1998, σελ. 7.

¹⁷⁹ Πλούταρχος, Βίοι Παράλληλοι, Σόλων 24,4

¹⁸⁰ Λυσίας, κατά Φίλωνος δοκιμασία, 9, «πολίταις έποίησε: συσκευασάμενος γάρ τὰ έαυτοῦ ένθένδε είς τήν ύπερορίαν έξώκησε, και έν Ώρωπῶ μετοίκιον κατατιθείς επί προστάτου ῶκει, βουληθείς παρ' εκείνοίς μετοικείν μάλλον ἢ μεθ' ήμῶν πολίτης εἶναι. οὐ τοίνυν οὐδ' ὡσπερ ένιοί τινες τῶν πολιτῶν μετεβάλοντο, έπειδή έώρων τοὺς από Φυλῆς έν οἷς έπραττον εύτυχοῦντας, οὐδὲ τούτων τι τῶν εύτυχημάτων ήξίωσε μετασχεῖν, επί κατειργασμένοις μάλλον έλθειν βουλόμενος ἢ συγκατελθειν κατειργασάμενός τι τῶν τῆ

διέμενε και είχε την υποχρέωση να πληρώνει ένα ανταποδοτικό τέλος, το «μετοίκιον», που ήταν 12 δραχμές ετησίως για τους άνδρες και 6 για τις γυναίκες. Σε περίπτωση που αδυνατούσαν να καταβάλουν τους φόρους τους οι μέτοικοι αντιμετώπιζαν άμεσα τον κίνδυνο να πωληθούν ως δούλοι. Τον ίδιο κίνδυνο αντιμετώπιζαν, τουλάχιστον έως τις αρχές του 4ου π.Χ. αι., οι μέτοικοι που δεν είχαν ορίσει προστάτη και σε αυτή την περίπτωση διώκονταν με «γραφή απροστασίου»¹⁸¹.

Οι μέτοικοι είχαν υποχρέωση επίσης να υπηρετούν στον στρατό ως οπλίτες, αλλά ποτέ ως ιππείς, έστω και αν είχαν την ανάλογη περιουσία. Κάποιες φορές, εξαιτίας ευεργεσιών στην πόλη, δινόταν σε κάποιους μετοίκους το δικαίωμα της ισοπολιτείας. Συνήθως τους έκαναν ισοτελείς ή πρόξενους ή τους παραχωρούσαν την ατέλεια του μετοικίου.

Στη πραγματικότητα οι μέτοικοι βρίσκονταν κάπου στο μέσο της απόστασης που χώριζε τον διαβατικό ξένο από τον Αθηναίο πολίτη¹⁸². Η συμμετοχή τους στην πολιτική ζωή ήταν απαγορευμένη, στην κοινωνική ζωή ήταν ανεκτή ενώ στη θρησκευτική ήταν ελεύθερη. Δικαστικά σε κάποιες περιπτώσεις εξομοιώνονταν και σε άλλες διακρίνονταν από τους πολίτες¹⁸³.

κοινή πολιτεία συμφερόντων: οὐ γὰρ ἦλθεν εἰς τὸν Πειραιᾶ, οὐδ' ἔστιν ὅπου ἑαυτὸν ὑμῖν τάξει παρέσχεν»

¹⁸¹ Με την ονομασία «απροστασίου γραφή», χαρακτηριζόταν η δημόσια γραφή (μήνυση) που στρεφόταν κατά του μετοίκου εκείνου που φερόταν να μην έχει επιλέξει τον προστάτη του σύμφωνα με τις διατάξεις της Αθηναϊκής Δημοκρατίας. Μια τέτοια μήνυση μπορούσε να εγερθεί και εναντίον οποιουδήποτε μετοίκου που για διάφορους λόγους δεν κατέβαλε το λεγόμενο «μετοίκιον». Αρμόδιος για την έρευνα και εκδίκαση τέτοιων υποθέσεων, ήταν ο Πολέμαρχος.

¹⁸² Δεκάζου - Στεφανοπούλου Φ., «Ου λαμβάνουσιν μισθόν αλλά μετοίκιον προσφέρουσιν, Ξενοφών, Πόροι, II,2. Οι μέτοικοι στην Αθήνα των κλασικών χρόνων», Τετράδια εργασίας, αρ. 26, Τμήμα Ψυχολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών 1998, σελ. 14.

¹⁸³ Στεφανόπουλος Σ., *Ελλήνων θέσμιμα*, Αθήνα, Λιβάνη, 2004, σελ. 596.

Ο μέτοικος δεν είχε δικαιοπρακτική ικανότητα, ο προστάτης του ήταν αυτός που τον εκπροσωπούσε στο δικαστήριο και δρούσε ως εγγυητής σε συμφωνίες που σύναπτε ο μέτοικος¹⁸⁴. Από τα τέλη 6ου π.Χ. αι., αποκλειστικά αρμόδιος για την ανάκριση των υποθέσεων των μετοίκων, την εισαγωγή τους στο δικαστήριο και για την εκδίκαση ήταν ο πολέμαρχος¹⁸⁵.

Σε περίπτωση που ένας μέτοικος ήταν θύμα ανθρωποκτονίας εκ προμελέτης, η υπόθεση δικάζονταν στο Παλλάδιο¹⁸⁶. Ο φονιάς καταδικαζόταν σε ισόβια εξορία, αλλά όχι σε θάνατο, όπως συνέβαινε σε φόνο Αθηναίου πολίτη. Σε αυτό το σημείο φαίνεται έντονα η διάκριση της αξίας του μετοίκου με του γνήσιου Αθηναίου.

Οι μέτοικοι ωστόσο είχαν κάποια δικαιώματα παραπάνω από τους δούλους και τις γυναίκες, όπως για παράδειγμα το δικαίωμα εγγραφής μιας «προβολής». Η «προβολή» ήταν μια εξωδικαστική διαδικασία κατά την οποία ο καταγγέλλων επιδίωκε να επιτύχει εις βάρος του καταγγελλόμενου μια καταδικαστική απόφαση από την εκκλησία του δήμου, την οποία στη συνέχεια θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει ενώπιον του στο δικαστήριο προκειμένου να ενισχύσει τους ισχυρισμούς του¹⁸⁷. Έτσι ένας μέτοικος έχει δικαίωμα εγγραφής προβολής για συκοφαντία, όπως ακριβώς και ένας Αθηναίος πολίτης. Οι μέτοικοι επίσης, εν αντιθέσει με τους δούλους,

¹⁸⁴ Αριστοφάνης, *Ειρήνη*, 683

¹⁸⁵ Αριστοτέλης, *Αθηναίων Πολιτεία*, 58.3, ο πολέμαρχος στις δικαστικές υποθέσεις των μετοίκων διέθετε την ίδια δικαιοδοσία που είχε ο Επώνυμος και ο Βασιλέας στις αντίστοιχες υποθέσεις των πολιτών.

¹⁸⁶ Αριστοτέλης, *Αθηναίων Πολιτεία*, 57.3

¹⁸⁷ Αδάμ - Μαγνήσαλη Σ., *Η Απονομή της δικαιοσύνης στην Αρχαία Αθήνα (5ος και 4ος π.Χ. αι.)*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2008, σελ. 46-48.

μπορούν να καταθέσουν τη μαρτυρία τους στο δικαστήριο χωρίς να υποβληθούν στη διαδικασία της «βάσανου».

Τέλος αξίζει να αναφέρουμε, ότι από την αρχή του 4^{ου} π.Χ. αι. και μετά οι μέτοικοι υπερασπίζονταν οι ίδιοι τις υποθέσεις τους και δικαιούνταν να εμφανίζονται στα δικαστήρια είτε ως διάδικοι είτε ως μάρτυρες.

Παράλληλα με το επίσημο δίκαιο συνυπήρχε και το δίκαιο που ρύθμιζε τις σχέσεις του κόσμου των εμπορευομένων. Πρόκειται ουσιαστικά για κανόνες του εμπορικού δικαίου που παρείχαν προστασία στους μέτοικους και τους ξένους που ζούσαν έξω από τα όρια της πόλης¹⁸⁸.

Βλέπουμε λοιπόν ότι η Αθηναϊκή πολιτεία, προστατεύει σε ένα βαθμό το θύμα και τα δικαιώματα του ακόμα και όταν αυτό δεν ανήκει στις τάξεις των πολιτών. Βέβαια οι διαφορές ως προς την προστασία και τις παροχές της Αθηναϊκής πολιτείας προς τους γνήσιους πολίτες συνεχίζουν να είναι ευδιάκριτες, ωστόσο οφείλουμε να αναγνωρίσουμε ότι οι μέτοικοι ήταν περισσότερο ευνοημένοι από τις γυναίκες και τους δούλους στις νομικές και δικαστικές τους υποθέσεις.

¹⁸⁸ Biscardi A., *Αρχαίο Ελληνικό Δίκαιο*, (μτφρ. Δημάκης Δ. Π.), Αθήνα, Παπαδήμα, 2005, σελ. 37.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Σήμερα το θύμα ακόμα δεν έχει καταφέρει να είναι ένας από τους βασικούς πρωταγωνιστές της δικαστικής διαδικασίας και παραμένει κάπου στο παρασκήνιο. Οφείλουμε λοιπόν να αναγνωρίσουμε, ότι στην κλασική Αθήνα τα μέτρα, που αναδείξαμε στην εργασία μας και τα οποία σχετίζονται με την αποκατάσταση και την αποζημίωση, αποτελούν ένα σημαντικό βήμα προς την κατεύθυνση της ικανοποίησης των θυμάτων.

Η αρχή γίνεται με γραπτή νομοθεσία, η οποία δίνει τέλος στην ανορθόδοξη ερμηνεία των νόμων και επιτρέπει σε κάθε πολίτη που έχει θυματοποιηθεί να αξιώσει την αποκατάσταση που ο νόμος ορίζει για την περίπτωση του.

Η ανάγκη αυτή, για την γραπτή αποτύπωση του νόμου, ήταν αποτέλεσμα της αόριστης ερμηνείας των μέχρι τότε άγραφων νόμων τους οποίους οι άρχοντες και οι ευγενείς της πόλης ερμήνευαν πάντα κατά το συμφέρον τους. Για πρώτη φορά, οι Αθηναίοι είχαν στη διάθεσή τους νόμους καταγεγραμμένους, στους οποίους μπορούσε ο οποιοσδήποτε να ανατρέξει. Σημαντικός για την εποχή θεσμός είναι αυτός διαιτησίας, που αποσκοπεί τόσο στη προστασία δράστη και θύματος όσο και στην αποκατάσταση των προσωπικών σχέσεων και την άμβλυση των εντάσεων. Με τη διαιτησία επιτυγχάνεται η άμεση αποκατάσταση των αξιώσεων του θύματος, που προκύπτει από την άμεσα εκτελέσιμη και τελεσίδικη απόφαση. Αξίζει να τονίσουμε στο σημείο αυτό, ότι αρκετούς αιώνες μετά την κλασική εποχή, στην σύγχρονη Ελλάδα, εμφανίζονται παρόμοιες διαδικασίες στο προσκήνιο με τον ΚΠολΔ (άρθρα 867-900) περί εσωτερικής διαιτησίας.

Κατά την προϊστορική εποχή, όπου οι κοινωνίες χαρακτηρίζονταν από δεσμούς αίματος, η ποινή είχε προσωπικό χαρακτήρα, αυτόν της αντεκδίκησης. Στόχος ήταν τόσο η αποκατάσταση της βλάβης/προσβολής όσο και η μελλοντική πρόληψη. Με την πάροδο του χρόνου και την κοινωνικοπολιτική ανάπτυξη αρχίζει να τονίζεται η σπουδαιότητα των οικονομικών αγαθών για τη ζωή του ανθρώπου και έτσι αλλάζει και το είδος της αποκατάστασης του θύματος. Με τη εισαγωγή του «Φονικού Νόμου» του Δράκοντα, ο οποίος διατηρήθηκε και στην εποχή του Σόλωνα, ο εκδικητικός χαρακτήρας παραμερίζεται και τη θέση του παίρνουν οικονομικά ανταλλάγματα και υλική αποζημίωση που δίνεται από τον εγκληματία στο θύμα ή στην οικογένεια του. Το ύψος της αποζημίωσης καθορίζεται από την κοινωνική ομάδα με κριτήριο το είδος και τη σοβαρότητα της βλάβης. Το «σύστημα» των αντιποίνων κατά τη διάρκεια του 4ου και 5ου αι. π.Χ. έχει κατά πολύ περιοριστεί. Σύμφωνα με το νόμο η πολιτεία και τα όργανά της ορίζονται ως αρμόδιοι να κρίνουν το εκάστοτε έγκλημα ανθρωποκτονίας και να αποδώσουν στον ένοχο την ανάλογη τιμωρία.

Προβληματισμούς, για την εποχή μας, εγείρει η θέση της γυναίκας και η αντιμετώπισή της ως θύμα. Σεξουαλικά εγκλήματα που σήμερα επισύρουν αυστηρές ποινές και παράλληλα ενεργοποιούν ποικίλα μέτρα προστασίας και αποκατάστασης του θύματος, στην κλασική Αθήνα τιμωρούνταν χωρίς ιδιαίτερη αυστηρότητα. Αξιοσημείωτο είναι ότι η γυναίκα σε τέτοια εγκλήματα δεν θεωρείται καν το θύμα, αφού ακόμα και η αποζημίωση που επιδικάζεται υπέρ της, δίνεται στον κύριο της και όχι σε αυτήν.

Οι γυναίκες επίσης, μαζί με τους δούλους, τους μέτοικους και τα παιδιά, στερούνται ακόμα ενός δικαιώματος του θύματος, το οποίο είναι η παρουσία τους στη δίκη και η σχετική ενημέρωσή τους. Βέβαια στην απουσία από την δικαστική αίθουσα οφείλουμε να διακρίνουμε το θετικό στοιχείο της πρόληψης από πιθανή δευτερογενή θυματοποίηση, ειδικά στην περίπτωση των γυναικών και των παιδιών.

Συγκεφαλαιώνοντας λοιπόν, βλέπουμε ότι προβλέπεται η πλήρης συμμετοχή στην ποινική διαδικασία αν το θύμα είναι Αθηναίος πολίτης. Οι μη πολίτες δηλαδή, καθώς και οι δούλοι, δεν έχουν τη δυνατότητα να μιλήσουν, να απαντήσουν ή να δευτερολογήσουν κατά τη διάρκεια της δίκης καθώς απαγορεύεται να εμφανιστούν στο δικαστήριο.

Η άσκηση ένδικων μέσων κατά των αποφάσεων δεν προβλέπεται στην κλασική Αθήνα, καθότι υπάρχει το αμετάκλητο των δικαστικών αποφάσεων και άρα η έλλειψη δεύτερου βαθμού κρίσεως. Η λεγόμενη «έφεσις εις το δικαστήριο», ασκείτο ως αίτηση ακυρώσεως κατά παρανόμων αποφάσεων των αρχόντων και δεν εξομοιώνεται με τη σημερινή έννοια.

Η επιλογή της διεξαγωγής της διαδικασίας «κεκλεισμένων των θυρών», προβλέπεται στο βαθμό που το θύμα θα επιλέξει να απευθυνθεί για την επίλυση της διαφοράς του σε διαιτητή. Εάν η υπόθεση οδηγηθεί στα δικαστήρια δεν υπάρχει αυτή η δυνατότητα.

Τέλος, πρωτοπόρο για την εποχή βρίσκουμε και το δικαίωμα του θύματος να μπορεί να προτείνει και να αξιώσει από το δράστη την αποζημίωση που εκείνο θεωρεί ότι δικαιούται για τη ζημιά που έχει υποστεί, όπως για παράδειγμα στα αδικήματα της ανθρωποκτονίας και της μοιχείας. Διαπιστώσαμε ότι η αποζημίωση προβλέπεται σε πληθώρα εγκλημάτων,

είτε ως χρηματική ικανοποίηση, είτε ως αποκατάσταση της βλάβης. Ο νομοθέτης έχει προβλέψει ακόμα και για την άρνηση καταβολής των δεδουλευμένων από τον οφειλέτη. Στην περίπτωση αυτή το θύμα έχει δικαίωμα να προσφύγει ξανά στη δικαιοσύνη με μια ιδιαίτερη μορφή δίκης, τη λεγόμενη «εξούλης», που επέφερε μεγαλύτερες κυρώσεις. Συγκεκριμένα προβλεπόταν πρόστιμο υπέρ της πόλεως, ίσο με την αξία του επίδικου αντικειμένου και ταυτόχρονα αποζημίωση υπέρ του παθόντος.

Μπορούμε λοιπόν να πούμε ότι στην κλασική Αθήνα, αναπτύχθηκε ένα πολύπλοκο αλλά αντικειμενικό σύστημα απονομής δικαιοσύνης που αποσκοπούσε στην ικανοποίηση των αδικούμενων πολιτών, αφήνοντας πίσω το σύστημα της ιδιωτικής αντεκδίκησης. Είναι εμφανής η προσπάθεια του νομοθέτη να εξαντλήσει όλα τα ειρηνικά μέτρα επίλυσης των διαφορών. Η ιδιωτική πρωτοβουλία έχει πρωταγωνιστικό ρόλο για την ενεργοποίηση των δικαστικών διαδικασιών. Η πόλη ωστόσο είναι εκείνη που κατευθύνει και εγγυάται την ασφάλεια των διαδικασιών αυτών και κατ'επέκταση την προστασία και την ικανοποίηση των δυο αντίδικων πλευρών.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αδάμ - Μαγνήσαλη Σ., *Η Απονομή της δικαιοσύνης στην Αρχαία Αθήνα (5ος και 4ος π.Χ. αι.)*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2008.

Αλεξιάδης Σ., *Η Αποκαταστατική Δικαιοσύνη : Μια άλλη αντιμετώπιση του «εγκληματικού φαινομένου»*, στο Συλλογικό έργο, *Τιμητικός Τόμος για τον Ιωάννη Μανωλεδάκη*, τ. 2, 2007.

Αλεξιάδης Σ., *Εγκληματολογία*, 4^η εκδ., Αθήνα-Θεσσαλονίκη, Παν. Σάκκουλας, 2004.

Αντωνακόπουλος Λ.Α., *Η συνεισφορά της πολιτικής μεταρρυθμίσεως του Κλεισθένη του Αθηναίου εις τον σχηματισμό του κράτους*, Αθήνα, Γκοβόστης, 1976.

Αρτινοπούλου Β., *Επανορθωτική δικαιοσύνη*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2010.

Αρτινοπούλου Β., «Οι «Γκρίζες Ζώνες» της αποκαταστατικής δικαιοσύνης», *Ποινικός Λόγος*, Ιούνιος 2008.

Biscardi A., *Αρχαίο Ελληνικό Δίκαιο*, (μτφρ Δημάκης Δ. Π.), Αθήνα, Παπαδήμα, 2005.

Βλάχου Β., «Τα δικαιώματα των θυμάτων στο κατώφλι του 21ου αιώνα-Κριτικές παρατηρήσεις», *Ποινική Δικαιοσύνη*, τευχ. 34, Ιανουάριος, 2001.

Γαρδίκας Κ., *Το Παρά τοῖς Ἀρχαίοις Ἕλλησι και μάλιστα τοῖς Ἀττικοῖς Ποινικόν και ἰδίᾳ το φονικόν δίκαιον*, Αθήνα, εκδ. Σακελλαρίου, 1918.

Γιοβάνογλου Σ., *Η ενσωμάτωση της αποκαταστατικής δικαιοσύνης στα διεθνή κείμενα αντεγκληματικής πολιτικής για τους ανηλίκους*, στο Συλλογικό έργο, *Τιμητικός Τόμος για τον Ιωάννη Μανωλεδάκη*, τ. 2, 2007.

Γιούνη Μ. ., (επιμ.) *Δίκαιο και Ιστορία. Μελέτες ιστορίας του Δικαίου I*, Αθήνα-Κομοτηνή, Αντ.Σάκκουλας, 2008.

Γιούνη Μ., *Άτιμος έστω άτιμος τεθνάτω. Συμβολή στην ποινή της ατιμίας και της θέσης εκτός νόμου στο αττικό δίκαιο*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 1998.

Γιούνη Μ., *Νόμος Πόλεως, Δικαιοσύνη και Νομοθεσία στην αρχαία ελληνικήν πόλιν, Οι αρχαϊκοί χρόνοι*, 1η έκδ., Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 2006.

Γραμματικούδης Δ., «Προβλήματα από τις σχέσεις εγκληματία-θύματος», *Νομικό Βήμα*, τ. 35, 1987.

Cantarella E., *Οι γυναίκες της Αρχαίας Ελλάδας*, (μτφ. Δημάκης Π.Δ.), Αθήνα, Παπαδήμα, 1996.

Δεκάζου - Στεφανοπούλου Φ., «*Δίκες, Δικαστές και Δικαστήρια στις κωμωδίες του Αριστοφάνη*», Τετράδια εργασίας, αρ. 31, Τμήμα Ψυχολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, 1999.

Δεκάζου - Στεφανοπούλου Φ., «*Επιτρέποντες, Η διαδικασία της ιδιωτικής διαιτησίας στον Μένανδρο*», Τετράδια εργασίας, αρ. 32, Τμήμα Ψυχολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, 1999.

Δεκάζου - Στεφανοπούλου Φ., «*Η Αθήνα των δούλων. Ο δουλικός πληθυσμός στην Αθήνα των κλασικών χρόνων*», Τετράδια εργασίας, αρ. 21, Τμήμα Ψυχολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, 1998.

Δεκάζου - Στεφανοπούλου Φ., «*Η φύση και τα όρια του αποκλεισμού των γυναικών στην κλασική Αθήνα*», Τετράδια εργασίας, αρ. 11, Τμήμα

Ψυχολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, 1998.

Δεκάζου - Στεφανοπούλου Φ., «*Ου λαμβάνουσιν μισθόν αλλά μετοίκιον προσφέρουσιν, Ξενοφών, Πόροι, ΙΙ,2. Οι μέτοικοι στην Αθήνα των κλασικών χρόνων*», Τετράδια εργασίας, αρ. 26, Τμήμα Ψυχολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, 1998.

Δεκάζου - Στεφανοπούλου Φ., *Περιθωριακοί και παραβάτες, ο κόσμος των παρεκκλίσεων στην κωμωδία του Αριστοφάνη*, 2εκδ., Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2009.

Δημάκης Π., *Αττικό Δίκαιο*, Αθήνα-Κομοτηνή, Αντ. Σάκκουλα, 1986.

Ζαραφωνίτου Χρ., «Από την ανταποδοτική στην αποκαταστατική δικαιοσύνη: τιμωρητικότητα ή άμβλυνση των συγκρούσεων;», στο Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, Α., (επιμ.) & Χαλκιά, Α., (συνεργ.), *Η Εγκληματολογία απέναντι στις Σύγχρονες Προκλήσεις*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2011.

Harrison A.R.W., *The Law of Athens The Family and the Property*, Oxford, Clarendon Press, 1968.

Καλογεροπούλου Α., «Η Δημοκρατική Μεταρρύθμιση: Εφιάλτης -; Περικλής» στο: Χριστοπούλου Γ., *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. Γ1, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1980.

Κυριακοπούλου Ου., «Η εγκληματοπροληπτική λειτουργία της ποινής στο έργο Πρωταγόρας του Πλάτωνα», *The art of crime* , τ.9., 2008

Liddell H. – Scott R., Λεξικό της αρχαίας ελληνικής, επιμέλεια: Ανέστης Κωνσταντινίδης, Πελεκάνος, 2007.

- Μήλιος Α.**(επιμ.), *Δημόσιος και ιδιωτικός βίος στην Ελλάδα Ι: Από την αρχαιότητα έως και τα μεταβυζαντινά χρόνια*, τ.Α, Πάτρα, εκδ. ΕΑΠ, 2000.
- Μήλιος Α.**, *Πόλις και πολίτης στην Αρχαία Ελλάδα*, Αθήνα Σταμούλη, 2007.
- Mac Dowell D. M.**, *Το Δίκαιο στην Αθήνα των κλασικών χρόνων*, (μτφρ. Μαθιουδάκης Γ.), Αθήνα, Παπαδήμα, 2003.
- Mossé Cl.**, *Η γυναίκα στην αρχαία Ελλάδα Γέννηση και εξέλιξη της πολιτικής σκέψης και πράξης*, (μτφρ. Στεφάνης Αθαν.), 2η έκδ., Αθήνα, Παπαδήμα, 1993.
- Μυλωνόπουλος Χρ.**, *Η «ικανοποίηση του παθόντος» και η «ποινική συνδιαλλαγή» στο Ν. 3904/2010, Ποινική Δικαιοσύνη*, 2011.
- Νάκος Γ. Π.**, *Ιστορία ελληνικού και ρωμαϊκού δικαίου*, Θεσσαλονίκη University Studio Press, 1991.
- Πανταζόπουλος Ν.**, *Ιστορική εισαγωγή εις τας πηγάς του Ελληνικού Δικαίου, Απόσπασμα Πανεπιστημιακών Παραδόσεων*, Αθήνα, Ν.Α.Σάκουλα, 1953.
- Παπαδούκας Ν.**, *Ο Σόλων, Αρχαίο Ελληνικό, Δίκαιο*, (μτφρ. Παπαδούκας Ν), Ερμούπολη, εκδ. Παπαδούκας Ν., 1844.
- Παπαδάτος Π.**, *Η αποζημίωση των θυμάτων του εγκλήματος από την πολιτεία, Ποινικά*, Αθήνα, Σάκουλα, 1981.
- Reinsberg C.**, *Γάμος, Εταίρες και Παιδεραστία στην Αρχαία Ελλάδα*, (μτφρ. Γεωργοβασίλης Δ.Γ. και Pfreimter M.), Αθήνα, Παπαδήμα, 1999.
- Σπινέλλη Κ.**, «Έγκλημα χωρίς τιμωρία; - Αρνητικές και θετικές επιπτώσεις της «ατιμωρησίας», *Ποινικά Χρονικά*, Τόμος 2002.
- Στεφανόπουλος Σ.**, *Ελλήνων θέσμια*, Αθήνα, Λιβάνη, 2004.

Τσιλιάκου Μ., *Εναλλακτική Δικαιοσύνη & Δράστες Σεξουαλικών Εγκλημάτων*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2011.

Φαρσεδάκης Ι., *Η κοινωνική αντίδραση στο έγκλημα και τα όριά της*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 1991.

Φαρσεδάκης Ι., *Στοιχεία Εγκληματολογίας*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 1996.

Φαρσεδάκης Ι., *Η εγκληματολογική σκέψη. Από την αρχαιότητα ως τις μέρες μας*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 1990.

Forrest W., *Η γένεση της Αθηναϊκής Δημοκρατίας, ο χαρακτήρας της ελληνικής πολιτικής 800- 400 π.Χ.*, (μτφρ. Παναγόπουλος Α, & Κόντη Ε.), Αθήνα, Παπαδήμα, 1994.

Finley M., *Η πολιτική στον αρχαίο κόσμο*, (μτφρ. Σοφία Βουτσάκη), Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 1996.

Fantham E., Peet Foley H., Boymel Kampen N., Pomeroy S.B., Shapiro A.H., *Οι γυναίκες στον αρχαίο κόσμο*, (επιμ. Γκαστή Ε), (μτφρ. Μπούρας Κ.) ., 2η εκδ., Αθήνα, Πατάκης, 2005.

.

ΔΙΑΔΥΚΤΙΑΚΟΙ ΣΥΝΔΕΣΜΟΙ

- The art of crime <http://www.theartofcrime.gr/> (τελευταία επίσκεψη 01/02/2015).
- LivePedia.gr, ελεύθερη εγκυκλοπαίδεια <http://www.livepedia.gr/> (τελευταία επίσκεψη 10/02/2015).
- Academic Dictionaries and Encyclopedias, «Ευπατρίδες» <http://greek.greek.enacademic.com> (τελευταία επίσκεψη 20/07/2014)

- Σαν σήμερα.gr, «σεισάχθεια»
<http://www.sansimera.gr/articles/518#ixzz3FPDvqgIM> (τελευταία επίσκεψη 20/07/2014)
- Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, Archaic Period - Society - Dracon and Solon,
http://www.fhw.gr/chronos/04/gr/society/311trad_drakon_solon.html
 (τελευταία επίσκεψη 12/09/2014)
- Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, Ποινικό Δίκαιο
http://www2.fhw.gr/chronos/04/gr/society/324pub_criminal.html (τελευταία επίσκεψη 12/09/2014)
- Βασανιστήρια στην αρχαία Παγανιστική Ελλάδα
http://www.oodegr.com/neopaganismos/arxaio_xali/basanistiria1.htm
 (τελευταία επίσκεψη 30/10/2014)

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

- Αντιφών,** *Τετραλογία Α΄11, Γ΄α2.*
- Αισχίνης,** *Κατά Τιμάρχου 139, 184*
- Αριστοτέλης,** *Ηθικά Νικομάχεια 1130b,1131a,1131b,1136a*
Ρητορική 1103,1374b
Αθηναίων Πολιτεία 4.2,5.2,6.1,9.1,52.1-52.13,56.6-56.7,57.2-57.4,58.3
Πολιτικά 1297b-1928a
- Αριστοφάνης,** *Νεφέλαι 206-208,1187-1189*
Βάτραχοι 623-624
Ειρήνη 683

- Δημοσθένης,** *Κατά Τιμοκράτους* 113-114
Κατά Κόνωνος ακείας 17-19
Κατά Μειδίου 43,45,47,94,
Κατά Αριστοκράτους 37,41,52,53,80
- Ηροδότος,** *Ιστορίαι, Τερψιχόρη* 5.78
Ιστορίαι, τ.Β, μτφρ. Βλάχος Α. , εκδ. Παπαδήμα,
Αθήνα 1988
- Ισαίος,** *Περι του Δικαιογένους Κλήρου* 31,33
Περι του Μενεκλέους Κλήρου 30,32,33
- Λυσίας,** *Υπέρ Θεομνήστου* 16.3,30,12
Υπέρ Ερατοσθένους 1.32-33
Κατά Φίλωνος δοκιμασία 9
- Πλάτων,** *Απολογία Σωκράτη* 196
Πρωταγόρας 324b-342d
Γοργίας 483β
- Πλούταρχος,** *Βίοι Παράλληλοι : Σόλων* 17.1,231, 23.2, 24.4
- Σοφοκλής,** *Αντιγόνη* 1059
Οιδίπους Τύραννος 1123

Η παρούσα εργασία δεν αποτελεί –εν όλω ή εν μέρει- προϊόν κλοπής πνευματικής ιδιοκτησίας και κανένα τμήμα της ούτε στο σύνολό της έχει υποβληθεί προς απόκτηση άλλου πτυχίου ή τίτλου σ' αυτό ή οποιοδήποτε άλλο πανεπιστήμιο ή εκπαιδευτικό ίδρυμα της ημεδαπής ή αλλοδαπής

Αθήνα, 17/02/2015